ISSN 1818-5754

Науковий журнал
Тернопільського національного економічного університету

СВІТ ФІНАНСІВ

www.financeworld.com.ua

У НОМЕРІ:

БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА
І МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

ВИПУСК 3 (56)
2018 рік

Тернопіль
ТНЕУ 2018

Засновник і видавець Тернопільський національний економічний університет

Світ фінансів

Випуск 3 (56)
2018 рік

Науковий журнал
Заснований у травні 2004 року
Виходить чотири рази на рік
Журнал входить до переліку фахових видань у галузі економічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.)
Затверджено рішенням Вченої ради ТНЕУ, протокол № 1 від "30" серпня 2018 р.
Науковий журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Library of Congress (Washington DC 20540 United States) Online Catalog, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Адреса редакції: 46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11 (кафедра фінансів)
Тел. (0352) 47-50-50*11-328
E-mail: svitfin@tneu.edu.ua
http://www.financeworld.com.ua

Передплатний індекс – 99827

Відповідальна за випуск Оксана Десятнюк
Літературний редактор Наталія Гаврішко
Комп'ютерна верстка Надії Демчук
Дизайн обкладинки Марії Одобецької

Усі права захищені. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції. Редакція не завжди поділяє думку автора й не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

© Тернопільський національний економічний університет, 2017

Головний редактор

КРИСОВАТИЙ Андрій Ігорович,
доктор економічних наук, професор

Заступники головного редактора

КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна,
доктор економічних наук, професор

ДЕСЯТНЮК Оксана Миронівна,
доктор економічних наук, професор

КРАВЧУК Наталія Ярославівна,
доктор економічних наук, доцент

Редакційна колегія

Адамов Величко, доктор економічних наук, доцент
Адамик Б. П., кандидат економічних наук, доцент
Алексеєнко Л. М., доктор економічних наук, професор
Андрущенко В. Л., доктор економічних наук, професор
Вноровскі Генрік, доктор габ., професор
Возьний К. З., кандидат економічних наук, доцент
Гончаренко В. В., доктор економічних наук, професор
Гуцал І. С., доктор економічних наук, професор
Дем'янишин В. Г., доктор економічних наук, професор
Дімітріос Ж. Маврідіс, доктор суспільних та економічних наук, професор
Дзюблюк О. В., доктор економічних наук, професор
Іващук О. Т., кандидат економічних наук, доцент
Квасовський О. Р., кандидат економічних наук, доцент
Кізима Т. О., доктор економічних наук, професор
Кнейслер О. В., доктор економічних наук, професор
Козюк В. В., доктор економічних наук, професор
Лиса Н. С., кандидат філологічних наук, доцент
Луцишин О. О., кандидат економічних наук, доцент
Луців Б. Л., доктор економічних наук, професор
Лютий І. О., доктор економічних наук, професор
Федосов В.М., доктор економічних наук, професор

Підписано до друку 14.09.2018 р. Формат 70x100/16.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,8. Обл. вид. арк. 13,3.
Зам. № Р006-03-18. Тираж 150 прим.
Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.
Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі "Економічна думка ТНЕУ" вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004 тел. (0352) 47-58-72,
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації КВ № 12264–1148 ПР від 1 лютого 2007 р.

Світ фінансів

Випуск 3 (56)
2018 рік

Майбутнє – це запаморочливий стрибок із минулого, і його вектор має бути заданий "новим прагматизмом", який демонструватиме, що має бути зроблено в глобальному, економічному і соціальному сенсі.

Гжегож В. Колодко

ЗМІСТ

БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

Михайло КРУПКА, Мирослав КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Віктор КОВАЛЕНКО
Трансформація ролі доходів місцевих бюджетів
як інструменту бюджетного механізму в контексті децентралізації 7

Наталя ТРУСОВА, Олена СИЗОНЕНКО
Формування доходів місцевих бюджетів
в умовах децентралізації фінансових ресурсів 19

Марія РІППА
Імперативи бюджетного фінансування соціального захисту
та соціального забезпечення в Україні 28

Богдан МАЛИНЯК, Іван ПІДЛІСНИЙ
Ефективність видатків місцевих бюджетів: механізм контролю
в Шотландії та уроки для України 41

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

Оксана ДЕСЯТНЮК, Ірина ГУЗЕЛА
Проблеми і напрямки модернізації податкового регулювання в Україні 58

Федір ТКАЧИК, Інна ГУЦУЛ, Анастасія ЗІНКЕВИЧ
Особливості адміністрування і аудиту акцизного податку з пива солодового 69

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА І МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

Наталія ТКАЧЕНКО, Олександр МОМОТ
Систематизація ефектів, що породжені експансією
транснаціонального банківського капіталу 80

Жанна ДОВГАНЬ
Підвищення ефективності діяльності банківських установ 92

ЗМІСТ

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Оксана ТУЛАЙ
Сучасний стан та проблеми фінансового забезпечення
сталого розвитку агропромислового сектору 104

Микола СТЕЦЬКО
Переважні права на придбання акцій нової емісії
як інструмент корпоративного управління 117

Тетяна ПОРТОВАРАС
Методологічні аспекти аналізу фінансових ризиків як інструменту управління ними 128

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Інна СЕРВАТИНСЬКА
Доходи і витрати домогосподарств: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід 141

Наші автори 155

World of finance

Edition 3 (56)
2018 year

The future is a dizzying jump from the past, and its vector must be given a "new pragmatism", that will demonstrate what needs to be done globally, economically and socially.

Ghzegohz V. Kolodko

CONTENTS

BUDGET MECHANISM

Mykhailo KRUPKA, Myroslav KULCHYTSKY, Viktor KOVALENKO
Transformation of the role of local budgets income as an instrument of budget mechanism in the context of decentralization 7

Natalia TRUSOVA, Olena SYZONENKO
Formation of local budget revenues in conditions of decentralization of financial resources 19

Maria RIPPA
Imperatives of budgetary financing of social protection and social security in Ukraine 28

Bohdan MALYNIAK, Ivan PIDLISNY
Efficiency of local budget expenditures: control mechanism in Scotland and lessons for Ukraine 41

TAXES AND PHYSICAL POLICY

Oksana DESIATNIUK, Iryna HUZELA
Problems and directions of modernization of tax regulation in Ukraine 58

Fedir TKACHYK, Inna HUTSUL, Anastasiia ZINKEVYCH
Administration and audit of the excise tax on beer 69

BANKING SYSTEM AND MONETARY POLICY

Natalia TKACHENKO, Olexander MOMOT
Systematization of the effects that arise in connection with the expansion of transnational bank capital 80

Zhanna DOVHAN
Increasing efficiency of the banking institutions activity 92

FINANCIAL MANAGEMENT

Oksana TULAY
Current status and problems of financial promoting of sustainable development of agro-industrial sector 104

Mykola STETSKO
Redemption rights for acquisition of new emission as a means of corporate management 117

Tetiana PORTOVARAS
Methodological aspects of financial risk analysis as an instrument of management 128

HOUSEHOLD FINANCES

Inna SERVATYNSKA
Household incomes and expenditures: domestic realities and foreign experience 141

Our authors 155

УДК 336.14

Михайло КРУПКА,
Мирослав КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
Віктор КОВАЛЕНКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Розкрито економічну роль доходів місцевих бюджетів як інструменту бюджетного механізму. Визначено особливості формування доходів місцевих бюджетів, їх джерела та структуру у контексті змін, внесених у Бюджетний та Податковий кодекси України у напрямку фінансової децентралізації. Досліджено потенціал запровадження нової моделі міжбюджетних відносин та виявлено резерви зростання доходів місцевих бюджетів. Обґрунтовано пропозиції щодо формування дохідної бази місцевих бюджетів в умовах децентралізації.

Ключові слова: *фінансова децентралізація, місцеві бюджети, доходи, податкові надходження, трансферти, міжбюджетні відносини.*

Михаил КРУПКА, Мирослав КУЛЬЧИЦКИЙ, Виктор КОВАЛЕНКО

Трансформация роли доходов местных бюджетов как инструмента бюджетного механизма в контексте децентрализации

Раскрыта экономическая роль доходов местных бюджетов как инструмента бюджетного механизма. Определены особенности формирования доходов местных бюджетов, их источники и структура в контексте изменений, внесенных в Бюджетный и Налоговый кодексы Украины в направлении финансовой децентрализации. Исследован потенциал внедрения новой модели межбюджетных отношений и выявлены резервы роста доходов местных бюджетов. Обоснованы предложения по формированию доходной базы местных бюджетов в условиях децентрализации.

Ключевые слова: *финансовая децентрализация, местные бюджеты, доходы, налоговые поступления, трансферты, межбюджетные отношения.*

Mykhailo KRUPKA, Myroslav KULCHYTSKY, Viktor KOVALENKO

Transformation of the role of local budgets income as an instrument of budget mechanism in the context of decentralization

Introduction. *In the conditions of the transformational changes in the national economy, there is a need for modernization of the formation and strengthening of the financial base of local authorities, which are subject to the exercise of powers in accordance with the current leg-*

© Михайло Крупка, Мирослав Кульчицький, Віктор Коваленко, 2018

islation of Ukraine. And the very financial decentralization to date allows solving the problematic issues of ensuring the current needs of local self-government bodies, and hence the increase of local budget revenues and the sustainable development of territorial communities.

Among the main tasks of the reform of decentralization of the budget system it is an increase in the financial capacity of local self-government and capacity building. At present, financial decentralization is one of the key instruments provided to local self-government in order to implement the strategy of socio-economic development of territories. By providing a significant portion of the financial resources to local self-government, in particular the united territorial communities, the government delegated some of the authority to local councils that are responsible for the management decisions made and the rational use of budget funds.

***The purpose** of the article is to assess the role of local budget revenues as an instrument of the budget mechanism, monitoring their formation and transformation in the context of fiscal decentralization.*

***Results.** It has been established that decentralization is necessary to maximally approximate the provision of public services to the population, to improve the management system, to increase the efficiency of problem solving, transmitted to the local level. Financial decentralization reflects the urgent need to ensure the independence of local self-government bodies.*

The changes made to the Budget and Tax Codes of Ukraine concerning the allocation of local budgets by sources of income are considered. A new model of intergovernmental relations, which provides incentives for local authorities, is outlined.

An analysis of the dynamics and structure of local budget revenues for 2013-2017 has been made, which allowed to establish the strengthening of their role as a tool of the budgetary mechanism, taking into account changes that have taken place in the context of decentralization. The features of the new model of intergovernmental relations are considered and the proposals on the formation of the revenue base of local budgets in the context of decentralization are substantiated.

***Conclusions.** As a result of the research, it was found that in order to increase local budget revenues it is expedient to: ensure effective interaction between state authorities, local self-government, private entities and civil society institutions; to improve the mechanism of attraction and use of international technical assistance, financial resources of international financial organizations for the support of regional development; to identify and realize the hidden and underestimated development potential of each region, district, united territorial community; to raise the level of entrepreneurial initiative, use of business opportunities and the level of investment attractiveness in order to implement investment projects; to introduce self-regulation by local government tax rates for real estate and land, as well as providing incentives for their payment.*

***Keywords:** financial decentralization, local budgets, revenues, tax revenues, transfers, intergovernmental relations.*

JEL Classification: H70, H71.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку України значно посилюється роль місцевих бюджетів, зокрема їх доходів як інструменту бюджетного механізму для реалізації бюджетної політики на місцевому рівні. Виникає необхідність модернізації формування, розширення та зміцнення фінансової бази місцевих органів влади, на які покладено виконання повноважень відповідно до чинного зако-

нодавства України. І саме фінансова децентралізація дає змогу вирішувати питання забезпечення поточних потреб органів місцевого самоврядування, а відтак, збільшення доходів місцевих бюджетів.

Серед головних завдань реформи з децентралізації є збільшення фінансової спроможності місцевого самоврядування. Нині фінансова децентралізація є одним із ключових інструментів, які надані місцевому самоврядуванню з метою розвитку територій. Надавши значну частину фінансових ресурсів місцевому самоврядуванню, зокрема об'єднаним територіальним громадам, уряд делегував частину повноважень місцевим радам. Невід'ємною частиною отриманих місцевим самоврядуванням повноважень і ресурсів є відповідальність за прийняті управлінські рішення та раціональне використання бюджетних коштів.

З огляду на це, ефективне функціонування органів місцевого самоврядування і виконання усіх покладених на них завдань та функцій матимуть місце лише тоді, коли у їх розпорядженні буде наявний достатній обсяг фінансових ресурсів. Проведення демократичних перетворень в Україні, орієнтація на розбудову правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою і широко розвиненим місцевим самоврядуванням потребують перегляду та зміни концептуальних основ управління суспільними благами та послугами. Варто зазначити, що місцем концентрації фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, а отже, фінансовою основою їх діяльності є саме місцевий бюджет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з формуванням доходів місцевих бюджетів, досліджували вітчизняні науковці: Р. Бодвей, В. Дем'янишин, Я. Казюк, О. Кириленко, І. Луніна, А. Лучка, О. Музика, В. Письменний, Н. Савчук, А. Шах та інші [1–8].

Оскільки формування доходів місцевих бюджетів супроводжується постійними змінами, постає питання щодо оптимізації їхньої структури, яке доцільно вирішувати на основі детального аналізу найновіших даних. Найбільш актуальною в сучасних умовах є проблема достатності доходів місцевих бюджетів та їх високої залежності від міжбюджетних трансфертів. Це породжує необхідність пошуку можливості збільшення доходів місцевих бюджетів за рахунок джерел, що зміцнюють фінансову незалежність органів місцевої влади і сприяють посиленню децентралізації.

Роль доходів місцевих бюджетів важко переоцінити, оскільки вони є інструментом механізму реалізації бюджетної політики на місцевому рівні, дають можливість органами місцевого самоврядування забезпечувати належне виконання покладених на них завдань та функцій, підвищувати їх роль та ефективність функціонування. Недостатність стабільних доходів до місцевих бюджетів призводить до зменшення рівня фінансової автономії та фінансової незалежності, а також суттєво обмежує здатність місцевої влади впливати на розвиток підконтрольних адміністративно-територіальних громад.

Метою статті є оцінювання ролі доходів місцевих бюджетів як інструменту бюджетного механізму, проведення моніторингу їх формування та трансформації в контексті бюджетної децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Належне функціонування органів місцевого самоврядування і виконання усіх покладених на них завдань та функцій залежить від того, чи буде в їх розпорядженні достатній обсяг бюджетних ресурсів. Доходи місцевих бюджетів, які є основним джерелом формування фінансових ресурсів, займають важливе місце у бюджетній системі, є інструментом реалізації бюджет-

ної політики на місцевому рівні. Їхня роль і значення безпосередньо зумовлені типом економічної системи, обраними цілями та пріоритетами суспільного розвитку.

Система формування доходів місцевих бюджетів – це сукупність грошово-економічних відносин суспільства, що забезпечують формування, розподіл і використання фінансових ресурсів на регіональному рівні та оптимальний, ефективний розвиток регіонів за результатами діяльності місцевих органів влади в умовах децентралізованого управління. Доходи місцевих бюджетів є мотивуючим інструментом розвитку країни у цілому та фінансовою основою місцевого самоврядування.

Децентралізація необхідна для максимального наближення надання суспільних послуг до населення, удосконалення системи управління, підвищення ефективності вирішення завдань, переданих на локальний рівень. Фінансова децентралізація відображає нагальну потребу у забезпеченні самостійності органів місцевого самоврядування. В Україні процес децентралізації розпочато у 2014 р. із прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади [9], Законів "Про співробітництво територіальних громад" [10], "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [11] та змін до Бюджетного і Податкового кодексів України – щодо фінансової децентралізації, в результаті чого модернізовано систему формування доходів місцевих бюджетів. Цей процес дав змогу формувати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

У процесі децентралізації громади здобули фінансові ресурси та повноваження – значний інструментарій і можливості для забезпечення повноцінного місцевого розвитку. Із внесенням змін до Податкового та Бюджетного кодексів України з питань бюджетної децентралізації від 1 січня 2015 р. модернізовано кількість податків в Україні з 22 до 11: 7 загальнодержавних податків (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата, мито) і 4 місцеві податки та збори (податок на майно, єдиний податок, збір за місця для паркування, туристичний збір). Водночас сільські, селищні, міські ради набули повну самостійність та відповідальність за формування доходів за рахунок земельного податку.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, з 1 січня 2015 р. під час здійснення горизонтального бюджетного вирівнювання враховують значення індексу податкоспроможності відповідного обласного бюджету, бюджету міста обласного значення, районного бюджету, бюджету об'єднаної територіальної громади. Така система вирівнювання має сприяти зацікавленості місцевих органів влади залучати додаткові надходження та розширяти наявну базу оподаткування. Вирівнювання відбувається лише за двома загальнодержавними податками: податком на прибуток підприємств приватного сектору економіки та податком на доходи фізичних осіб для бюджетів міст, районних та обласних бюджетів. Решта платежів у повному обсязі залишаються у розпорядженні місцевих органів влади.

Нова формула вирівнювання передбачає стимули для місцевих органів влади. Адміністративно-територіальні одиниці, де індекс податкоспроможності менший, ніж 0,9, отримають базову дотацію в обсязі 80% різниці цієї межі. А в тих, у кого цей індекс податкоспроможності вищий 1,1 – передаватимуть до державного бюджету половину засобів перевищення. Якщо ж індекс податкоспроможності у межах від 0,9

до 1,1, вирівнювання не проводиться. Це стосується областей, міст обласного значення, районів.

Важливим є той аспект, що розрахунки проводять за фактом виконання бюджету минулого року. Тому до початку бюджетного періоду місцеві ради вже можуть розрахувати свій трансферт, який дає змогу ухвалити місцевий бюджет незалежно від державного, а це підвищує рівень фінансової самостійності органів місцевого самоврядування.

У просі здійснення бюджетного вирівнювання враховують податкові надходження бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів – 60% податку на доходи фізичних осіб, обласних бюджетів – 10% від податку на прибуток та 15% від податку на доходи фізичних осіб.

У цьому контексті передбачено модернізацію формування доходів загального фонду місцевих бюджетів (без поділу на І та ІІ кошики) та розширення джерел його формування завдяки [12]:

– переданню доходів з Державного бюджету (100% плати за надання адміністративних послуг, 100% державного мита, 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки);
– запровадженню акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти) за ставкою 5 відсотків вартості реалізованого товару;
– розширенню бази оподаткування податку на нерухомість шляхом включення до оподаткування цим податком комерційного (нежитлового) майна та автомобілів з великим об'ємом двигуна;
– збільшенню нормативу зарахування до місцевих бюджетів екологічного податку з 35% до 80%.

У новій системі міжбюджетних відносин, впровадженій з 1 січня 2015 р., бюджетну самостійність місцевих бюджетів відображають такі положення Бюджетного кодексу України [12]:

– самостійне формування місцевих бюджетів на основі закріплених стабільних доходних джерел і видаткових повноважень та основних параметрів, визначених у проекті Державного бюджету, поданому урядом до парламенту до 15 вересня року, що передує плановому (стаття 75);
– незалежне від термінів прийняття Державного бюджету України формування та затвердження місцевих бюджетів – до 25 грудня року, що передує плановому (стаття 77);
– спрощення процедури надання місцевих гарантій та здійснення місцевих запозичень від міжнародних фінансових організацій шляхом запровадження принципу „мовчазної згоди" при погодженні таких операцій з Міністерством фінансів України (стаття 74);
– надання права здійснювати місцеві зовнішні запозичення усім містам обласного значення (стаття 16);
– надання права самостійного вибору установи (в органах Державної казначейської служби України чи установах банків) з обслуговування коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів та власних надходжень бюджетних установ (стаття 78);
– самостійне регулювання ставок податків на нерухомість, землю та надання пільг щодо їх сплати.

Особливістю міжбюджетних відносин є їхня нова модель, запроваджена змінами до Бюджетного кодексу України, прийнятими законом від 28 грудня 2014 р. № 79-VIII.

Головною відмінністю нової моделі офіційних трансфертів є скасування дотації вирівнювання (вилучення) і запровадження базової (реверсної) дотації, а також освітньої, медичної субвенції, субвенції на

забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру. У сучасних умовах цими змінами впроваджено механізм, за якого держава шляхом передачі спеціальних трансфертів (субвенцій) повністю бере на себе відповідальність щодо фінансового забезпечення поточних видатків установ медичної та освітньої сфери, що належать до повноважень місцевих бюджетів і становлять значний обсяг у їх видатках. Спрощено також процедури надання місцевих гарантій та здійснення місцевих запозичень від міжнародних фінансових організацій при погодженні таких операцій з Мінфіном (стаття 74 Бюджетного кодексу України) [12].

Усі ці зміни, які проведені в контексті децентралізації, дали змогу збільшити надходження до місцевих бюджетів. Так, за даними Державної казначейської служби України, до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) у 2017 р. надійшло 502,1 млрд грн, що на 37,2%, або на 136,1 млрд грн більше за відповідний показник минулого року (табл. 1).

Доходи місцевих бюджетів упродовж аналізованого періоду постійно зростають, причому зростання відбувається як за загальним, так і за спеціальним фондом, а частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті у 2017 р. становила 49,4% (це на 2,6% більше, порівняно з попереднім роком).

Результати аналізу структури доходів місцевих бюджетів у 2017 р. дають підстави стверджувати, що вона не зазнала суттєвих змін (табл. 2).

У структурі доходів місцевих бюджетів найбільшу питому вагу займають офіційні трансферти та податкові надходження. Основними видами податкових надходжень є: податок на доходи фізичних осіб, акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизними товарами, плата за використання природних ресурсів, податок на прибуток підприємств, орендна плата за землю, яку

Таблиця 1

Надходження доходів до місцевих бюджетів у 2013–2017 рр., млн грн

Доходи	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Усього, у т.ч.	221019,4	231702,0	294441,7	366040,7	502093,9
Загальний фонд	198008,2	197012,4	274771,5	341354,5	453949,9
Спеціальний фонд	23011,2	34689,6	19670,2	24686,2	48144,0

* Складено на основі [13].

Таблиця 2

Структура доходів місцевих бюджетів України у 2013–2017 рр., %*

Доходи	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Податкові надходження	41,3	37,7	33,4	40,1	40,0
Неподаткові надходження	5,5	5,3	6,8	5,9	5,2
Доходи від операцій з капіталом	0,6	0,5	0,6	0,4	0,3
Офіційні трансферти	52,4	56,4	59,1	53,4	54,3
Цільові фонди	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2

* Складено на основі [13].

сплачують юридичні особи, місцеві податки і збори, екологічний податок тощо.

Податок на доходи фізичних осіб, попри те, що його значна частка спрямовується до державного бюджету, продовжує зберігати позицію найвагомішого за обсягом виду доходів місцевих бюджетів – 22,0%. У 2017 р. надходження цього податку становили 110,7 млрд грн, що на 31,7 млрд грн, або на 40,1% більше за відповідний показник минулого року. Обсяги надходжень від податку на доходи фізичних осіб мають тенденцію до зростання упродовж аналізованого періоду від 65,3 млрд грн у 2013 р. до 110,7 млрд грн у 2017 р.

Місцеве оподаткування є частиною системи оподаткування, на яку покладена надзвичайно важлива роль. Завдяки місцевим податкам здійснюється фінансування діяльності органів місцевого самоврядування та забезпечується належне виконання покладених на них економічних, соціальних та регулюючих функцій. Принаймні таку роль місцеві податки виконують у розвинених країнах.

У зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України з 2011 р. модернізовано структуру місцевих податків і зборів, яка зазнала суттєвих змін. Так, відбулося скорочення місцевих податків і зборів з 14-ти до 4-х. Зарахування до їх складу єдиного податку забезпечило підвищення питомої ваги місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів. А з 2015 р. до місцевих податків і зборів віднесено також податок на майно. Завдяки цьому місцеві податки і збори стали другим за обсягом джерелом наповнення місцевих бюджетів. Їхня частка у загальній структурі доходів місцевих бюджетів з урахуванням податку на майно та єдиного податку сягнула 10,5%, а обсяг – 52,6 млрд грн.

Основним видом надходжень місцевих податків і зборів є податок на майно. У 2017 р. надходження цього податку становило 29,1 млрд грн, що становить 55,3% надходжень місцевих податків і зборів. Другою істотною складовою місцевих податків і зборів є єдиний податок, який надійшов у сумі 23,4 млрд грн, що на 36,0% більше за обсяги надходжень 2016 р.

Обсяг неподаткових надходжень місцевих бюджетів у 2017 р. – 26,0 млрд грн, що на 4,2 млрд грн, або 19,3% більше ніж відповідний показник 2016 р. За аналізований період спостерігалося збільшення надходжень до місцевих бюджетів більше ніж удвічі (рис. 1).

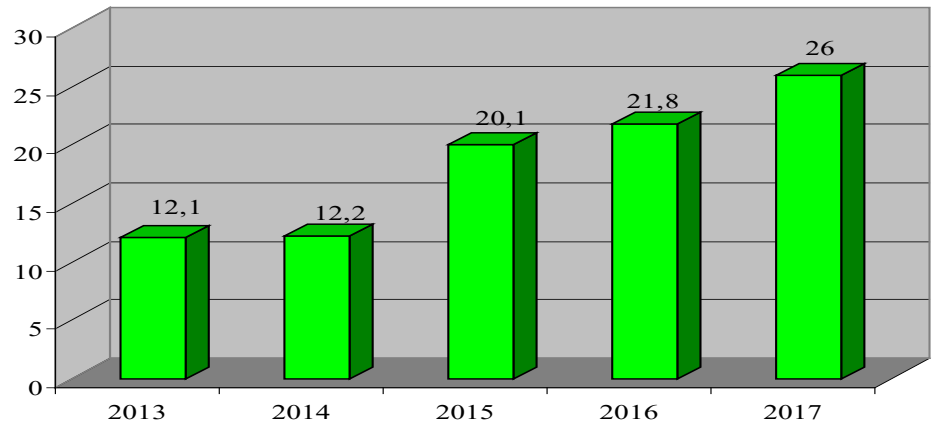

Рис. 1. Динаміка неподаткових надходжень до місцевих бюджетів у 2013–2017 рр., млрд грн*

* Побудовано на основі [13].

У структурі неподаткових надходжень найбільшу питому вагу займають власні надходження бюджетних установ – 65,3%. Адміністративні збори становлять 15,5%, надходження від власності та підприємницької діяльності – 9,0%, інші неподаткові надходження – 10,4%.

Незважаючи на багатогранну роль податків у формуванні доходів місцевих бюджетів, використання неподаткових джерел їх наповнення дасть змогу дещо нівелювати негативний вплив податкових регуляторів, а справляння неподаткових доходів на місцевому рівні забезпечує рівність та надання суспільних благ і послуг [7, с. 101–102].

Необхідно зазначити, що обсяг доходів від операцій з капіталом у 2017 р. дещо збільшився, порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Вони становили 1,9 млрд грн, що на 35,7% більше, ніж у 2016 р. Втім частка доходів від операцій з капіталом у доходах місцевих бюджетів практично не змінилася і становила 0,4%. Упродовж аналізованого періоду спостерігається збільшення надходжень з 1,4 млрд грн у 2013 р. до 1,9 млрд грн у 2017 р. (рис. 2).

Частка трансфертів з державного бюджету до місцевих є важливим показником централізації (децентралізації) бюджетної системи. За питомою вагою трансфертів у доходах бюджетів можна робити висновок щодо ступеня залежності місцевих органів влади від державного бюджету [3, с. 22]. Так, за даними Державної казначейської служби України у 2017 р. було перераховано майже 272,6 млрд грн міжбюджетних трансфертів із державного бюджету до місцевих бюджетів, що на 77,2 млрд грн більше, ніж попереднього періоду. Розглядаючи динаміку надходжень офіційних трансфертів із державного до місцевих бюджетів, наголосимо, що за аналізований період спостерігається щорічне їх зростання (рис. 3).

При цьому частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів у 2017 р. становила 54,3% і практично усі трансферти, що надійшли з державного бюджету, спрямовувалися на соціально-культурну сферу. Найбільше у вигляді субвенції – на соціальний захист населення – 46,2%, дещо менше – на медичну сферу – 20,6% та освіту – 18,9%.

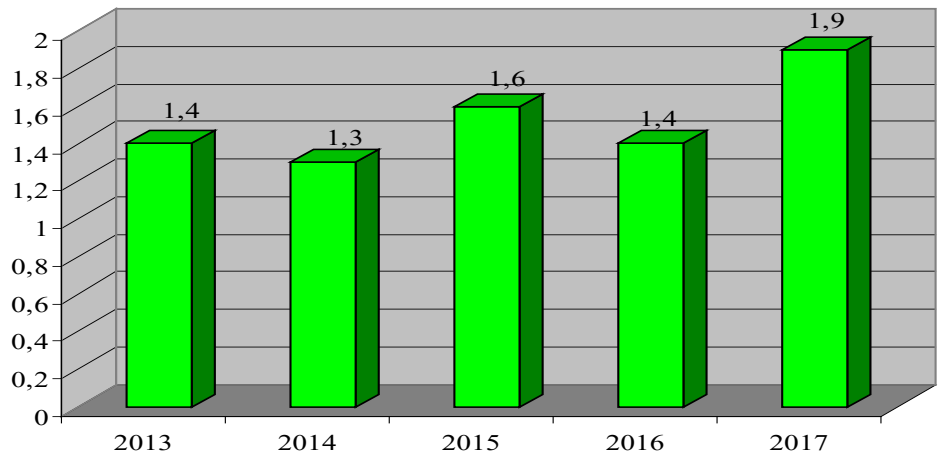

Рис. 2. Динаміка надходжень до місцевих бюджетів доходів від операцій з капіталом у 2013–2017 рр., млрд грн*

* Побудовано на основі [13].

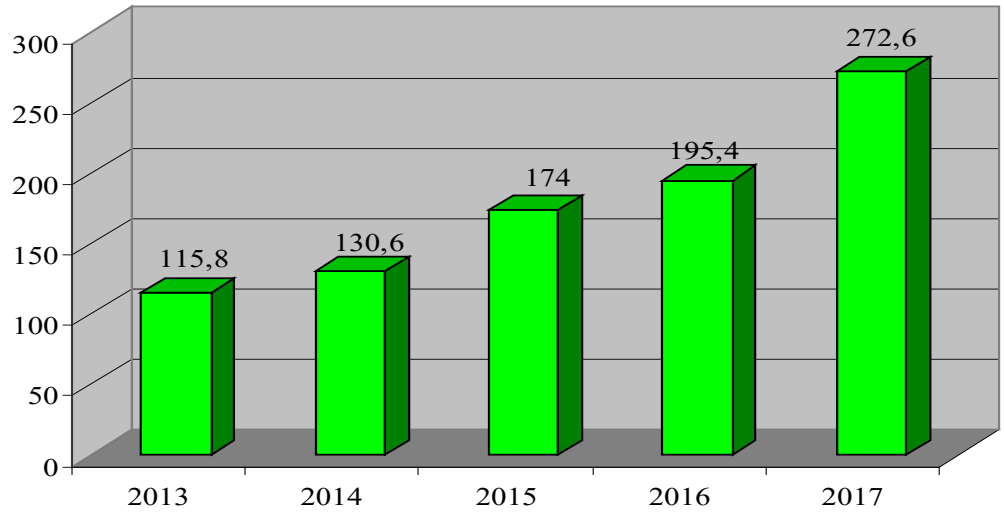

Рис. 3. Динаміка надходжень офіційних трансфертів з державного до місцевих бюджетів у 2013–2017 рр., млрд грн*

* Побудовано на основі [13].

Під час урахування в доходах місцевих бюджетів обсягу трансфертів суттєво зменшується роль інших груп доходів, особливо податкових надходжень. Це є негативним явищем, адже свідчить про те, що місцеві бюджети суттєво залежать від допомоги з державного бюджету. Особливо це підтверджує той факт, що упродовж усього аналізованого періоду частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів стабільно перевищувала 50%. Така ситуація суперечить світовим тенденціям, а також курсу на децентралізацію, котрий обраний Україною.

На наш погляд, реформи в галузі фіскальної децентралізації мають відбуватися синхронно з децентралізацією політичної та адміністративної сфер (рис. 4).

На жаль, в Україні місцеве самоврядування багато в чому має формальний характер, позбавлене реальної фінансової самостійності, що унеможливлює його інноваційний розвиток. Тобто, вигоди від фіскальної децентралізації не будуть реалізовані, якщо країна рухатиметься в напрямку підвищення ступеня фінансової децентралізації без одночасної децентралізації політичної та адміністративної. Водночас, політичну та адміністративну децентралізацію в сучасних умовах все частіше визнають важливими обмеженнями потенційного успіху реформ у галузі фіскальної децентралізації. Це пояснюється тим, що на практиці реалізація політичної й адміністративної децентралізації може виявитися складнішим завданням, ніж власне фінансової.

Враховуючи це, система формування доходів місцевих бюджетів досі ще не дає змоги забезпечити належну відповідальність органів місцевого самоврядування перед населенням, оскільки частка їх власних доходів надто низька, а ступінь самостійності у реалізації видаткової політики в цілому, за деяким винятком, незначний. Утім дослідження динаміки доходів місцевих бюджетів свідчать про наявність тенденцій до нарощування їхніх обсягів, що, безумовно, є позитивним аспектом у діяльності органів місцевого самоврядування.

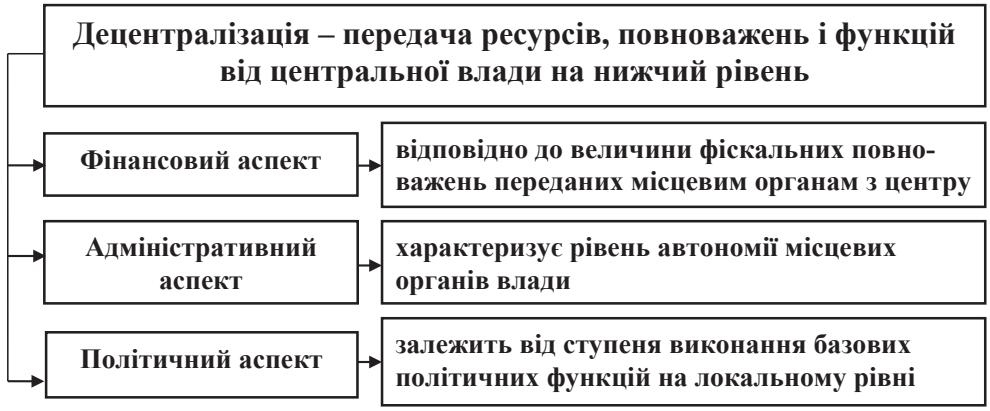

Рис. 4. Критерії територіальної децентралізації*

* Побудовано на основі [1, с. 422].

Висновки. Доходи місцевих бюджетів займають важливе місце у бюджетній системі, є інструментом реалізації бюджетної політики на місцевому рівні, а їхня роль і значення безпосередньо зумовлені типом економічної системи, обраними цілями та пріоритетами суспільного розвитку.

Здійснюючи практичні кроки в напрямку бюджетної децентралізації, уряд України, починаючи з 2015 р., кардинально змінив бюджетно-податкове законодавство. Серед позитивних тенденцій останніх років можна зазначити зростання обсягів доходів місцевих бюджетів.

Проведений аналіз формування дохідної частини місцевих бюджетів свідчить про те, що для адекватного фінансування виконання власних та делегованих повноважень органів місцевої влади необхідним є збільшення обсягу власних та закріплених доходів.

Збільшення доходів місцевих бюджетів є одним із найважливіших стратегічних завдань забезпечення збалансованого розвитку економіки України та підвищення її конкурентоспроможності, що реально можливо за таких умов:

– забезпечення ефективної взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, приватними суб'єктами господарювання та інститутами громадянського суспільства, удосконалення механізму залучення і використання міжнародної технічної допомоги, фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій для підтримки регіонального розвитку з метою забезпечення успішної реалізації проектів, спрямованих на розвиток регіональної інфраструктури, підвищення якості життя населення, покращення стану навколишнього природного середовища;
– виявлення і реалізація прихованого та недооціненого потенціалу розвитку кожного регіону, району, об'єднаної територіальної громади;
– підвищення рівня підприємницької ініціативи, використання можливостей бізнесу для розвитку територій, а також рівня інвестиційної привабливості з метою реалізації інвестиційних проектів;
– збільшення кількості місцевих бюджетів, що мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Нова система вирівнювання дає змогу зали-

шати більшу частину коштів на місцях і є стимулюючою;

– самостійне регулювання органами місцевого самоврядування ставок податків на нерухомість та землю, а також надання пільг з їх сплати.

Отже, одним із ключових напрямів реформування національної економіки є проведення бюджетної децентралізації, яка передбачає зростання доходів бюджетів місцевого самоврядування та підвищення ефективності використання обмежених бюджетних ресурсів на виконання функцій і завдань держави. Загалом децентралізація, як напрямок розвитку бюджетної системи, має ґрунтуватись на принципі, який передбачає перерозподіл видаткових повноважень між рівнями влади для підвищення ефективності надання суспільних благ та послуг. Оскільки видатки бюджету необхідно розглядати у діалектичній єдності з його доходами, то важливою складовою децентралізації є удосконалення формування доходів місцевих бюджетів, міжбюджетних відносин, поліпшення податкового адміністрування та реальний пошук резервів збільшення дохідної частини бюджету.

Список використаних джерел

1. Intergovernmental fiscal transfers: principles and practices / Ed. by R.W. Boadway, A. Shah. – Washington : The World Bank, 2007. – 622 p.

2. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : моногр. / Дем'янишин В.Г. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.

3. Казюк Я.М. Питання бюджетної децентралізації управління системою місцевих бюджетів / Я.М. Казюк // Статистика України. – 2014. – № 2. – С. 20–25.

4. Кириленко О. Теоретичні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні / О. Кириленко // Світ фінансів. – 2010. – Вип. 1. – С. 17–27.

5. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів : моногр. / [Луніна І. О., Кириленко О. П., Лучка А. В. та ін.]; за ред. д.е.н. І. О. Луніної ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 320 с.

6. Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством : моногр. / О.А. Музика. – К. : Атіка, 2004. – 344 с.

7. Письменний В.В. Неподаткові джерела формування доходів місцевих бюджетів України / В.В. Письменний // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 1. – С. 101–106.

8. Савчук Н.В. Бюджетні пріоритети України у контексті суспільного вибору : моногр. / Н.В. Савчук. – К. : КНЕУ, 2014. – 325 [3] с.

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" № 333-р від 01.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80.

10. Закон України "Про співробітництво територіальних громад" № 1508-VII від 17.06.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18.

11. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" № 157-VIII від 05.02.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19.

12. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456 – VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.

13. Звітність про виконання бюджетів [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України. – Режим доступу : http://www.treasury.gov.ua.

References

1. Boadway, R.W., Shah, A. (2007). Intergovernmental fiscal transfers: principles and practices. Washington: The World Bank.

2. Demianyshyn, V. (2008). Teoretychna kontseptualizatsiia ta praktychna realizatsiia biudzhetnoi doktryny Ukrainy [The theoretical conceptualization and practical implementation of fiscal doctrine in Ukraine]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

3. Kaziuk, Ya.M. (2014). Pytannia biudzhetnoi detsentralizatsii upravlinnia systemoiu mistsevykh biudzhetiv [The issue of budgetary decentralization of the management of the system of local budgets]. Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine, 2, 20–25 [in Ukrainian].

4. Kyrylenko, O. (2010). Teoretychni ta praktychni aspekty finansovoho mekhanizmu zabezpechennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Theoretical and practical aspects of financial mechanism of providing of local self government in Ukraine]. Svit finansiv – World of Finance, 1, 17–27 [in Ukrainian].

5. Lunina, I.O., Kyrylenko, O.P., Luchka, A.V. (2010). Dyversyfikatsiia dokhodiv mistsevykh biudzhetiv [Diversification of local budget revenues]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Muzyka, O.A. (2004). Dokhody mistsevykh biudzhetiv za ukrainskym zakonodavstvom [Local budget revenues under Ukrainian legislation]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

7. Pysmennyi, V.V. (2013). Nepodatkovi dzherela formuvannia dokhodiv mistsevykh biudzhetiv Ukrainy [Non-tax sources of income formation of local budgets of Ukraine]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin, 1, 101–106 [in Ukrainian].

8. Savchuk, N.V. (2014). Biudzhetni priorytety Ukrainy u konteksti suspilnoho vyboru [Budgetary priorities of Ukraine in the context of public choice]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

9. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro shvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini" № 333-r vid 01.04.2014 r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine"]. (2014, April, 1). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

10. Zakon Ukrainy "Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad" № 1508-VII vid 17.06.2014 r. [Law of Ukraine "On cooperation of territorial communities"]. (2014, June, 17). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18.

11. Zakon Ukrainy "Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad" № 157-VIII vid 05.02.2015 r. [Law of Ukraine "On voluntary association of territorial communities"]. (2015, February, 5). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19.

12. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2456 – VI vid 08.07.2010 r. [Budget Code of Ukraine]. (2010, July, 8). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/2456-17.

13. Zvitnist pro vykonannia biudzhetiv [Reporting on budget execution]. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy – State treasury service of Ukraine. Available at: http://www.treasury.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 26.03.2018.

УДК 336.14:352

Наталя ТРУСОВА,
Олена СИЗОНЕНКО

ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Розглянуто теоретичні питання формування дохідної частини місцевих бюджетів. Досліджено структуру розподілу податкових і неподаткових надходжень між рівнями бюджетної системи України, визначено роль місцевих податків і зборів, а також міжбюджетних трансфертів у системі доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад. Розглянуто вплив реформи децентралізації на формування дохідної частини місцевих бюджетів. Досліджено особливості формування місцевих бюджетів європейських країн на прикладі Польщі.

Ключові слова: *місцеве самоуправління, об'єднана територіальна громада, доходи бюджету, податкові надходження, децентралізація.*

Наталия ТРУСОВА, Елена СИЗОНЕНКО

Система государственного социального страхования: опыт Украины и Германии

Рассмотрено теоретические вопросы формирования доходной части местных бюджетов. Исследовано структуру распределения налоговых и неналоговых доходов между уровнями бюджетной системы Украины, роль местных налогов и сборов, а также межбюджетных трансфертов в системе доходов бюджетов объединенных территориальных общин. Определено влияние реформы децентрализации на формирование доходной части местных бюджетов. Рассмотрено особенности формирования местных бюджетов европейских стран на примере Польши.

Ключевые слова: *местное самоуправление, объединенная территориальная община, доходы бюджета, налоговые поступления, децентрализация.*

Natalia TRUSOVA, Olena SYZONENKO

Formation of local budget revenues in the conditions of decentralization of financial resources

Introduction. *Increasing the profitability of local budgets is an important issue on the way to the plundering of territorial communities, because local budgets take the main place in the socio-economic development of the territories. Particular relevance of this issue comes in terms of decentralization reform, which gives new opportunities for increasing the financial base of local budgets.*

Purpose. *The purpose of the paper is to identify the peculiarities of the formation of revenues of local budgets of Ukraine in the conditions of decentralization of financial resources.*

© Наталя Трусова, Олена Сизоненко, 2018

Results. *The theoretical questions of formation of the revenue part of local budgets are considered. The structure of the distribution of tax and non-tax revenues between the levels of the budget system of Ukraine, the role of inter-governmental transfers in the system of budget revenues of the combined terri-torial communities are investigated. The influence of decentralization reform on formation of the revenue part of local budgets is determined.*

Conclusions. *The changes that have been made to the budget legislation in the process of decentralization reform have affected the structure of distribu-tion and source of local budgets, and strengthened the financial base of local authorities. However, it is precisely from the efforts of local self-government, the adoption of quality management decisions depends on the rational and effi-cient use of budget funds and the successful development of the community.*

Keywords: *local government, united territorial community, budget revenues, tax revenues, decentralization.*

JEL Classification: H72, H73.

Постановка проблеми. Місцеві бюджети посідають головне місце у соціально-економічному розвитку територій, адже саме через них йде фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я, молодіжних програм, фінансування житлово-комунальних господарств тощо. В умовах децентралізації місцевого самоврядування основне завдання, яке постає перед територіальними громадами, – забезпечення необхідної кількісті фінансових ресурсів для виконання обов'язків та функцій, покладених на них. Однак через відсутність достатньої кількості коштів, занепад інфраструктури та брак висококваліфікованих кадрів, які могли б забезпечити ефективність реалізації заходів щодо розвитку та нарощення потенціалу територіальних громад, органи місцевого самоврядування не спроможні повною мірою виконувати покладені на них функції та завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних вчених, які займалися вивченням питань фіскальної децентралізації та формування доходів місцевих бюджетів, варто виокремити наукові праці А. Мілевської [A. Milewska], Б. Гужеєвської [B. Guziejewska], Я. Севульські [Jakub Sawulski], Р. Барро [R. Barro]. Проблеми формування доходів місцевих бюджетів розглядали вітчизняні вчені О. Василик, І. Вахович, Н. Власюк, П. Жук, О. Кириленко, В. Кремень, О. Кремень, В. Опарін, Ю. Пасічник, С. Попов, О. Сунцова, Н. Чуйко, С. Юрій, та інші. Високо оцінюючи внесок зазначених авторів у дослідження проблем формування доходів місцевих бюджетів, зауважимо, що є низка аспектів, які вимагають додаткового висвітлення, зокрема, в контексті змін у бюджетному та податковому законодавстві, які істотно впливають на фінансові можливості місцевих органів влади.

Мета статті полягає в аналізі змін до бюджетного та податкового законодавства в умовах децентралізації, їх вплив на спроможність і фінансову незалежність територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріальна та фінансова автономія органів місцевого самоврядування виявляється в їх праві володіти й розпоряджатися коштами та майном для здійснення своїх функцій і повноважень. Місцеві бюджети у фінансовому забезпеченні діяльності органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) відіграють ключову роль у практичній реалізації їх функцій. Вони є

основою фінансової незалежності та самостійності місцевих органів влади. Місцевий бюджет є планом утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування [7, ст. 1]. Основні нормативно-правові акти, що регулюють бюджетні відносини та сферу регулювання, наведено на рис. 1.

Згідно з чинним законодавством доходами бюджету є податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ), які, в свою чергу, розподіляються між загальним та спеціальним фондами.

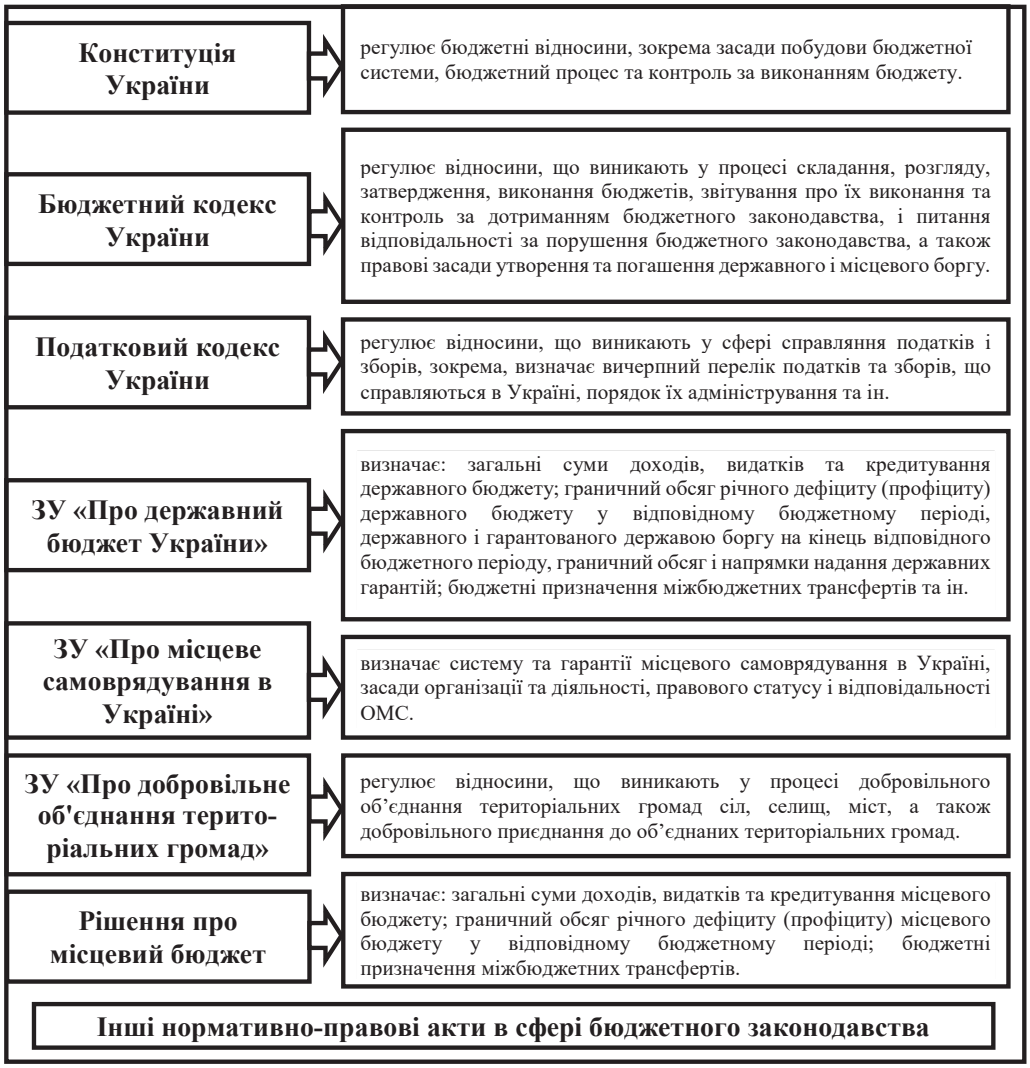

Рис. 1 . Бюджетне законодавство України*

* Побудовано авторами.

З прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та внесенням змін до Бюджетного кодексу України в 2014 р., структура розподілу доходів місцевих бюджетів між рівнями бюджетної системи Україниии зазнала змін. А саме, відбулися зміни у структурі розподілу податку на доходи фізичних осіб, екологічного податку, податку на прибуток.

У 2018 р. відбулися зміни щодо розподілу рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату: 1% надходжень – до бюджетів міст районного значення, сіл, селищ та їх обєднань, 3% – до бюджетів ОТГ та міст обласного значення, 2% – до районних та обласних бюджетів, 95% – до державного бюджету. Щодо єдиного податку IV групи, то, починаючи з 2018 р., цей вид податку повністю зараховується до місцевого бюджету (рис. 2).

У деяких європейських країнах, наприклад в Польщі, система доходів місцевих бюджетів характеризується низьким фіскальним значенням більшості місцевих податків та високою часткою доходів від податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) та податку на прибуток. Незважаючи на численні види податків на рівні повітів, єдиним податком, який має фіскальне

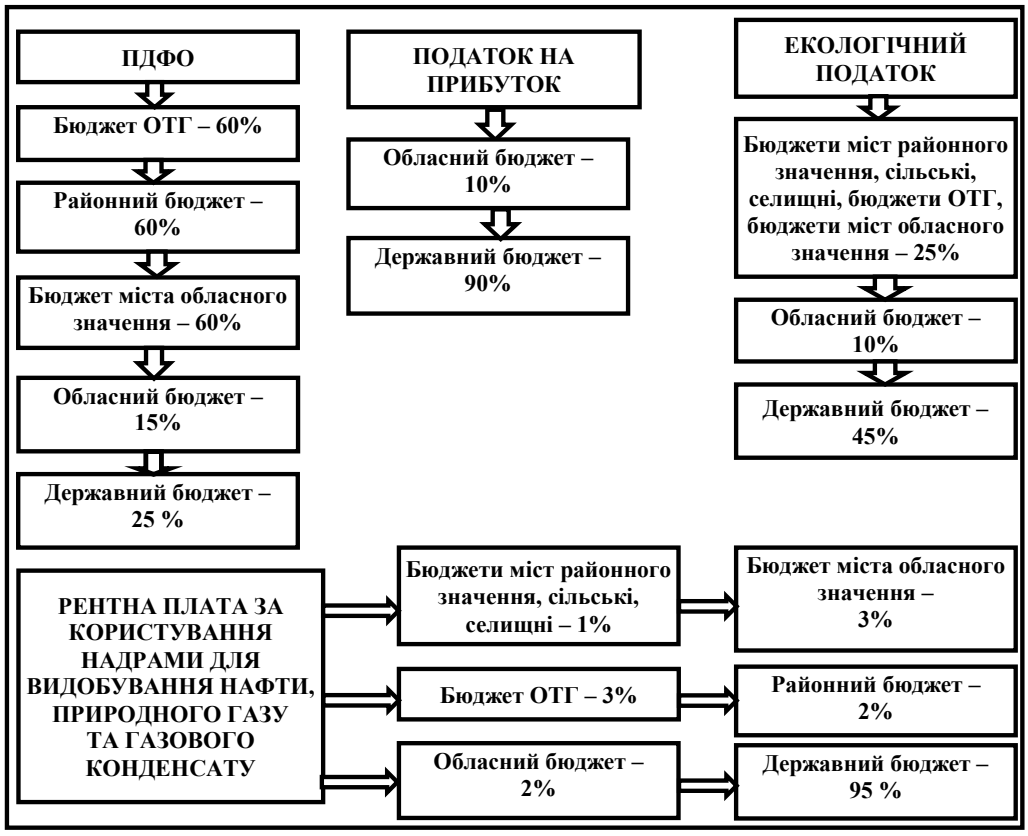

Рис. 2. Структура розподілу деяких видів податкових надходжень місцевих бюджетів між рівнями бюджетної системи України в умовах бюджетної децентралізації*

* Побудовано на основі [6].

значення, є податок на нерухомість. Інші податки на рівні гміни (сільськогосподарський податок, лісовий податок, податок на транспортні засоби, податок з цивільно-правових операцій) мають лише "символічне" фіскальне значення в бюджеті. Бюджети вищих рівнів, ніж гміни, не мають надходжень від місцевих податків [1, ст. 48].

Особливе місце в структурі формування доходів місцевих бюджетів займають місцеві податки та збори. До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку та в межах граничних розмірів ставок рішеннями сільських, селищних, міських рад у межах їх повноважень. Місцеві ради встановлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю та в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки), визначають ставку збору за місця паркування транспортних засобів та туристичного збору.

Іншим джерелом наповнення місцевих бюджетів є неподаткові надходження. У Податковому та Бюджетному кодексах України чітко розмежовуються податкові та неподаткові доходи бюджету залежно від форми платежів, а також методів і джерел їх акумулювання. Серед основних їх відмінностей можна виокремити такі:

1) для окремих неподаткових надходжень не встановлюються ставки, пільги, терміни сплати, інші елементи, які є обов'язковими атрибутами оподаткування;
2) порядок нарахування та зарахування на казначейські рахунки державного і місцевих бюджетів окремих неподаткових надходжень регламентується не Бюджетним кодексом, а спеціальними нормативними документами органів державної влади та управління, рішеннями представницьких та управлінських місцевих органів;
3) деякі неподаткові платежі не відповідають фіскальному критерію регулярності сплати.

Неподаткові надходження органів місцевого самоврядування 100-відсотково зараховуються до місцевих бюджетів, окрім надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва (бюджет міста районного значення – 75%, сільські, селищні бюджети – 60%, бюджет ОТГ – 75%, районний бюджет – 15%, бюджети міст обласного значення – 75%, обласний бюджет – 15%) та грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності (бюджет міста районного значення – 50%, сільські, селищні бюджети – 50%, бюджет ОТГ – 50%, бюджети міст обласного значення – 50%, обласний бюджет – 20%, державний бюджет – 30%).

Доходи від операцій з капіталом є непостійними надходженнями та повністю зараховуються до місцевих бюджетів. Вони є інвестиційною складовою та використовуються для фінансування капітальних видатків. На відміну від податкових і неподаткових надходжень місцевих бюджетів, майже всі види доходів від продажу комунального майна і землі повністю зараховуються до бюджету розвитку, що є складовою частиною спеціального фонду місцевого бюджету.

Наступною складовою доходів місцевих бюджетів, згідно з Бюджетним кодексом, є міжбюджетні трансферти, які на безоплатній та безповоротній основі передаються з одного бюджету до іншого. Необхідність міжбюджетних трансфертів (додаткових коштів, переданих із державного бюджету до місцевих бюджетів) виникає внаслідок невідповідності між розподілом повноважень між органами управління і розподілом до-

Рис. 4. Нормативно-правове забезпечення деяких видів субвенцій об'єднаних територіальних громад*

*Побудовано на основі [11].

хідних джерел на їх виконання. Саме за допомогою міжбюджетних трансфертів на місцевому рівні вирішують питання компенсації бюджетам нижчого рівня витрат на виконання делегованих повноважень, вартість яких перевищує бюджетні можливості місцевих органів влади, а також проблеми, зумовлені нерівномірністю мобілізації доходів бюджетів, та соціальні проблеми, пов'язані зі специфікою розвитку регіонів та їх економічною спроможністю. Порядок отримання та використання субвенцій з державного бюджету наведено на рис. 4.

Кожен вид трансферту має свої особливості формування, напрямки розподілу та використання коштів місцевими бюджетами, які визначені на законодавчому рівні. При цьому новостворені об'єднання територіальних громад переходять на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Так, освітню та медичну субвенції до 2018 р. перерозподіляли через районний бюджет, з 2018 р. – безпосередньо з обласного рівня до ОТГ. Крім того, ОТГ отримують субвенцію на формування та розвиток інфраструктури за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку та інших субвенцій і дотацій держбюджету згідно із законодавством.

Додатковою перевагою для об'єднаних територіальних громад є право на здійснення місцевих внутрішні та зовнішні запозичень, які спрямовуються до бюджету розвитку для реалізації інвестиційних програм (проектів) з метою забезпечення розвитку комунальної інфраструктури, впровадження ресурсозберігаючих технологій, створення або оновлен-

ня стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, що задовольняють потреби населення та їх громад.

Висновки. Підвищення рівня дохідності місцевих бюджетів є ключовим питанням у формуванні спроможних територіальних громад. Зміни в бюджетному та податковому законодавстві посилили роль місцевих податків і зборів у наповненні місцевих бюджетів. Аналіз джерел формування доходів місцевих бюджетів дає можливість виявити сильні та слабкі сторони громади, знайти додаткові можливості наповнення бюджету задля забезпечення фінансової спроможності територіальної громади. Хоча органи місцевого самоврядування отримали більше повноважень, однак їх виконання забезпечується державою у вигляді міжбюджетних трансфертів, що суперечить процесу децентралізації.

Список використаних джерел

1. Guziejewska B. Designing a revenue structure in local self-government entities in Poland: Taxes versus grants [Electronic resource] // Quarterly Journal of Economics and Economic Policy. – 2015. – № 10(3). – P. 45–63. – Access mode : http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171395903

2. Milewska A. Organization and changes of local government finance system in view of implementation of participatory budgeting [Electronic resource] / A. Milewska, M. Jóźwik // Oeconomia. – 2014. – № 13(4). – P. 125–134. – Access mode : http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171345101

3. Sawulski Ja. Public finance in Poland – evolution, characteristics and perspectives [Electronic resource] / Ja. Sawulski // IBS POLICY PAPER 04/2016. – Access mode : http://ibs.org.pl/app/uploads/2016/07/IBS_Policy_Paper_04_2016.pdf

4. Кіт В.І. Неподаткові надходження у системі доходів місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / В.І. Кіт. – Режим доступу : http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1-52/22.pdf

5. Казюк Я. Джерела доходів місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / Я. Казюк, В. Венцел, І. Герасимчук. – Режим доступу : http://decentralization.gov.ua

6. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-17 та редакції від 01.01.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

7. ЗУ "Про місцеве самоврядування" від 21.05.1997 р. та редакція 31.12.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97

8. ЗУ "Про добровільне об'єднання територіальних громад" від 05.02.2015 № 0915 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-1936

9. Постанова КМУ "Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад" від 8 квітня 2015 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF

10. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

11. Формування спроможних територіальних громад : практ. посіб., розроблений в рамках Проекту USAID ДІАЛОГ, який впроваджувався Асоціацією міст України у 2010–2015 рр.

12. Постанова КМУ "Про затвердження формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами" від 26.06.2015 р. № 435 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-2015-%D0%BF.

13. Постанова КМУ "Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" від 14.01.2015 р. № 6

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-п.

14. Постанова КМУ "Про затвердження формули розподілу обсягу медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" від 19.08.2015 р. № 618 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/618-2015-%D0%BF.

15. Постанова КМУ "Деякі питання надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" від 23.01.2015 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-%D0%BF.

16. Постанова КМУ "Про порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури ОТГ" від 16.03.2016 р. № 200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/200-2016-%D0%BF.

17. Постанова КМУ "Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" від 14.01.2015 № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-%D0%BF

References

1. Guziejewska, B. (2015). Designing a revenue structure in local self-government entities in Poland: Taxes versus grants. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy, 10 (3), 45–63. Available at: http://dx.doi.org/10.12775/EQUIL.2015.024.

2. Milewska, A., Jóźwik, M. (2014). Organization and changes of local government finance system in view of implementation of participatory budgeting. Oeconomia, 13 (4), 125–134.

3. Sawulski, Ja. (2016). Public finance in Poland – evolution, characteristics and perspectives. IBS POLICY PAPER, 04. Available at: http://ibs.org.pl/app/uploads/2016/07/IBS_Policy_Paper_04_2016.pdf.

4. Kit, V.I. Nepodatkovi nadkhodzhennia u systemi dokhodiv mistsevykh biudzhetiv. [Non-tax revenues in the system of local budget revenues]. Available at: http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1-52/22.pdf.

5. Kaziuk, Ya., Ventsel, V., Herasymchuk, I. Dzherela dokhodiv mistsevykh biudzhetiv [Sources of local budget revenues]. Available at: http://decentralization.gov.ua.

6. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-171.

7. ZU "Pro mistseve samovriaduvannia" vid 21.05.1997r. ta redaktsiia 31.12.2017 [The Law of Ukraine "On local self-government"]. (1997, May, 21). Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97.

8. ZU "Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad" vid 05.02.2015 № 0915 [Law of Ukraine "On voluntary association of territorial communities"]. (2015, May, 2). Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-1936 [in Ukrainian]

9. Postanova KMU "Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad" vid 8 kvitnia 2015 r. № 214 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Methodology for the formation of capable territorial communities"]. (2015, April, 8). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF [in Ukrainian]

10. Kontseptsiia reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r [Concept of reforming local government and territorial organization of power in Ukraine]. (2014, April, 1). Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80 [in Ukrainian].

11. Formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad [Formation of capable territorial communities.] Posibnyk rozrobleno v ramkakh Proektu USAID DIALOH, yakyi vprovadzhuvavsia Asotsiatsiieiu mist Ukrainy u 2010-2015 rr. [Practical guide.] The manual was developed within the framework of the USAID DIALOGUE Project, which was implemented by the Association of Ukrainian Cities in 2010-2015] [in Ukrainian].

12. Postanova KMU "Pro zatverdzhennia formuly rozpodilu osvitnoi subventsii mizh mistsevymy biudzhetamy" vid 26.06.2015 r. № 435 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approving the formula for the distribution of educational subventions between local budgets"] (2015, June, 26). Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-2015-%D0%BF.

13. Postanova KMU "Deiaki pytannia nadannia osvitnoi subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam" vid 14.01.2015 r. № 6 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of providing educational subvention from the state budget to local budgets"]. (2015, January, 14). Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-p.

14. Postanova KMU "Pro zatverdzhennia formuly rozpodilu obsiahu medychnoi subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam" vid 19.08.2015 r. №618 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the formula for the distribution of the amount of medical subvention from the state budget to local budgets]. (2015, August, 19). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/618-2015-%D0%BF.

15. Postanova KMU "Deiaki pytannia nadannia medychnoi subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam" vid 23.01.2015 r. № 11 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of providing a medical subvention from the state budget to local budgets"]. (2015, January, 23). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-%D0%BF.

16. Postanova KMU "Pro poriadok ta umovy nadannia subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam na formuvannia infrastruktury OTH" vid 16.03.2016 r. № 200 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the procedure and conditions of granting subventions from the state budget to local budgets for the formation of the OTG infrastructure"]. (2016, March, 16). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/200-2016-%D0%BF.

17. Postanova KMU "Deiaki pytannia nadannia osvitnoi subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam" vid 14.01.2015 № 6 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of providing educational subvention from the state budget to local budgets"]. (2015, January, 14). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-%D0%BF.

Стаття надійшла до редакції 4.05.2018.

УДК 336.14.366.57.364(477)

Марія РІППА

ІМПЕРАТИВИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено теоретичні засади соціального захисту та джерела його фінансового забезпечення. Проведено комплексний аналіз сучасних тенденцій бюджетного фінансування видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення України за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів упродовж 2007–2017 рр., визначено їх частку у ВВП. Проведена порівняльна оцінка темпів зростання бюджетних видатків на соціальний захист, як видатків на споживання з темпами зростання ВВП. Розглянуто пріоритетні напрями бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення. Визначено основні проблеми та особливості бюджетного фінансування соціального захисту та запропоновано заходи щодо його модернізації.

Ключові слова: *соціальна допомога, соціальні пільги, соціальні послуги, видатки бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення.*

Мария РИППА

Императивы бюджетного финансирования социальной защиты и социального обеспечения в Украине

Исследованы теоретические основы социальной защиты и источников ее финансового обеспечения. Проведен комплексный анализ современных тенденций бюджетного финансирования расходов на социальную защиту и социальное обеспечение населения Украины за счет средств государственного и местных бюджетов в течении 2007–2017 гг. Определены их доли в ВВП. Проведена сравнительная оценка темпов роста бюджетных расходов на социальную защиту, как расходов на потребление с темпами роста ВВП. Рассмотрены приоритетные направления бюджетного финансирования социальной защиты и социального обеспечения. Определены основные проблемы и особенности бюджетного финансирования социальной защиты и предложены меры по его модернизации.

Ключевые слова: *социальная помощь, социальные льготы, социальные услуги, расходы бюджета на социальную защиту и социальное обеспечение.*

© Марія Ріппа, 2018

Maria RIPPA

Imperatives of budgetary financing of social protection and social security in Ukraine

Introduction. *The state of financial provision of social protection at the expense of budgetary funds is an important issue for each state.*

Purpose. *The purpose of the article is to scientifically substantiate the theoretical foundations of social protection of the population and the sources of its financial support.*

Results. *Expenditures on social protection of the population occupy a significant place in the state expenditures of Ukraine. Through the system of social protection during 2010–2016, about 23% of GDP was allocated. A tendency towards a decrease in their share (in 2016 – 18,2%) was revealed. Budget financing takes the lead in the system of sources of financial support. Due to the budget system, 10.8% is distributed, while in the structure of total expenditures of the Consolidated Budget expenditures on social protection and social security make up 59,6%. A comprehensive analysis of the dynamics of volumes and structure of budget financing during 2007–2017 was conducted. A tendency towards annual growth of expenditures on social protection has been established, and it has been found that their growth rates during the investigated period significantly exceeded GDP growth rates. A significant level of centralization is established. Such a situation requires the optimization of budgetary expenditures on social security and social security and the modernization of sources of their financial support.*

Conclusions. *The main vectors for improving the budget financing of social protection and social security in Ukraine are:*

- *decentralization of budget financing of social protection and social security;*
- *provision of social transfers based on the verification of the property and financial status of the recipients;*
- *the targeted nature of social assistance;*
- *monetization of subsidies;*
- *optimization of the state policy in the labor market with a view to its rapid adaptation to structural changes taking place in the economy; since socially-market economy is aimed not only at social protection, but also the creation of such an organizational and economic mechanism that would contribute to reducing the part of the population that needs state paternalistic care (social assistance).*

Keywords: *social assistance, social benefits, social services, budget expenditures on social protection and social security.*

JEL Classification: H26, H27, H72.

Постановка проблеми. Політична нестабільність, військово-політичний конфлікт на сході України призвели до стрімкого падіння ВВП, кризи в реальному та фінансовому секторах економіки, зростання безробіття, бюджетного дефіциту, інфляції, накопичення державного боргу. Негативні процеси в економіці спричинили різке погіршення рівня життя населення, загострили соціальну напруженість. У цьому контексті надійний соціальний захист населення перетворюється в Україні на один із головних чинників національної безпеки.

Необхідною умовою успішного виконання соціальним захистом своїх функцій є

своєчасне та повне фінансове забезпечення усіх соціальних видатків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансово-економічні засади соціальної проблематики у цілому та соціального захисту і його фінансового забезпечення висвітлені в наукових працях вітчизняних вчених-економістів В. Андрущенка, В. Демянишина, О. Єлісєєвої, О. Кириленко Е. Лібанової, Л. Лисяк, З. Лободіної, Д. Міщенко, О. Сергієнко І. Сидор, О. Степанової, В. Тропіної, Ю. Шклярського, а також зарубіжних науковців М. Вінера [M. Viner], К. Еклунда [K. Eklund], Р. Ерхарда [R. Erhard], Е. Нікбахта [E. Nikbakht], С. Фішера [S. Fischer].

Віддаючи належне доробку учених у цій сфері, варто зауважити, що питання соціального захисту та його фінансового забезпечення в Україні потребує подальшого дослідження. Насамперед, це стосується оптимізації джерел його фінансового забезпечення, підвищення транспарентності, адресності та ефективності використання коштів, окреслення шляхів удосконалення чинної системи з урахуванням зарубіжного досвіду.

Мета статті – науково обґрунтувати теоретичні засади соціального захисту населення та джерел його фінансового забезпечення в соціально-ринковій економіці; оцінити стан бюджетного фінансування в Україні та окреслити шляхи його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великим надбанням європейської цивілізації є постулат, що держава, як найвища форма організації людського співжиття, має служити людині та суспільству в цілому, забезпечувати виконання численних своїх функцій у всіх сферах економіки, політики, соціального буття.

На основі цих базових постулатів будується фінансова політика соціального захисту населення за принципом "найбільше благо – найбільшій кількості суспільства". Захист населення не зводиться лише до матеріального добробуту, а є системою економічних, соціальних, політичних та правових гарантій. І якщо ця система діє ефективно, то сприяє економічному зміцненню держави завдяки тому, що зменшує кількість соціальних верств і груп, які потребують допомоги. І навпаки: у відносно бідній державі постійно не вистачає коштів для задоволення основних фізіологічних і соціально-економічних потреб найбільш соціально вразливих верств населення. В усіх країнах зі змішаною економікою, навіть у тих, де політика регулювання здійснюється більш послідовно (США, Великобританія), найважливішою функцією держави залишається "соціальне коригування", "соціальний захист".

У міжнародних актах соціальний захист тлумачать як форму реалізації соціальної політики у вигляді соціальної захищеності, під якою розуміється система гарантій і зобов'язань держави для забезпечення людині прав на гідне життя. Основні з цих прав визначені "Загальною декларацією прав людини", прийнятою ООН у 1948 р. В її статтях, зокрема, визначено: кожна людина має право на вільний вибір роботи, на справедливі і прийнятні умови праці та на захист від безробіття; кожна людина має право на рівну оплату за рівну працю; кожна людина має право на такий рівень життя, який необхідний для підтримання здоров'я, добробуту робітника і його сім'ї; право на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, овдовіння, старості або інших випадків втрати засобів до існування, які трапляються за обставин, незалежних від людини [1].

У ст. 46 Конституції України закріплене право громадян на соціальний захист. Воно забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, під-

приємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел фінансування [2].

Конституція України розшифровує зміст права громадян України на соціальне забезпечення і визначає мету його здійснення: "пенсії, інші види соціальних виплат мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановлений законом" [2, с. 54]. З цього випливає, що соціальний захист розповсюджується на всі категорії населення через систему соціальних гарантій.

Американські вчені Р. Дорнбут, С. Фішер і Р. Шмалензі, виходячи з вузького трактування і відносної нерозвиненості системи соціального захисту в США, дають останньому таке визначення: "Системи соціального захисту або програми надання допомоги особам з низькими доходами – це системи програм велфера (welfare), що покликані забезпечити бідних допомогою в розмірах, які залежать від ступеня їх бідності" [3, с. 201]. На нашу думку, недоцільно ототожнювати соціальний захист тільки з проблемою бідності, оскільки в понятті соціальної захищеності зливаються воєдино фактори гуманізму, добробуту і боротьби з бідністю.

Дещо по-іншому трактують поняття "соціальний захист" вітчизняні вчені. Так, О. Сергієнко визначає, що соціальний захист це – "... реалізація права на забезпечення в разі повної, часткової, або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини причин, а також в старості, та в інших випадках, передбачених законодавством" [4, с. 31]. За Ю. Шклярським, "соціальний захист" означає "...сукупність всіх форм, які застосовує суспільство для забезпечення усіх ризиків захворювань, забезпечення старості та гарантування у випадку зменшення, або втрати доходу" [5, с. 33].

У цілому, підтримуючи вищезазначені дефініції, на нашу думку, соціальний захист можна визначити, як комплекс фінансових, соціально-економічних та організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту населення за конкретних економічних умов та наявних ресурсів.

Це – багатоступенева і багаторівнева система, яка покликана виконувати певні функції. В сучасній ринковій економіці системи соціального захисту мають подвійну функцію: боротьба з бідністю (так звана лікувальна функція) та попередження бідності (профілактична функція). Друга функція має забезпечити умови, за яких працівники упродовж свого трудового життя зможуть створити матеріальний базис, що гарантує економічно адекватний рівень їх життя після виходу на пенсію або в періоди перерви економічно активного життя. Необхідно знайти рівновагу між цими двома функціями в періоди економічного спаду, що супроводжуються проблемою масової бідності. Якщо країна вирішила повністю вкласти всі ресурси у боротьбу з бідністю, то вона має піти на ризик фінансового перевантаження задля змін на краще. Якщо, з іншого боку, великі групи населення перебувають у бідності, сприйняття громадськістю економічної та суспільної системи може бути поставлене під загрозу.

Проаналізуємо, як існуюча система соціального захисту в Україні справляється з цим подвійним завданням, і як передбачені реформи можуть впливати на функціонування соціального захисту. Сучасні системи соціального захисту охоплюють весь життєвий цикл людини, передбачаючи відповідні заходи, спрямовані на підтримання її добробуту. Існуюча в Україні система соціального захисту – це класична трискладова структура, що складається з:

– системи соціального страхування, пов'язаного з трудовою діяльністю (пенсії, одноразові грошові допомоги, допомоги з безробіття);

– системи соціальної допомоги непрацездатним і малозабезпеченим громадянам;
– системи підтримки рівня життя в умовах зростання споживчих цін.

Слід зауважити, що, на відміну від соціального страхування, соціальна допомога надається не "за правом", а "за розсудом" органів, що її надають з урахуванням існуючих у суспільстві критеріїв для призначення допомоги. Вона охоплює окремі види забезпечення, які практично неможливо здійснити за принципами соціального страхування. Соціальна допомога надається з державного та місцевих бюджетів найменш соціально захищеним громадянам у вигляді грошової допомоги або надання безплатного харчування, ночівлі, соціальної реабілітації, а також утримання мережі соціально-культурних установ для громадян, які не мають можливості користуватись цими послугами на комерційній або страховій основі.

Необхідною умовою успішного виконання соціальним захистом своїх функцій є своєчасне та повне фінансове забезпечення усіх соціальних виплат.

Джерелами фінансування соціального захисту населення є кошти бюджетів, соціальних державних позабюджетних та недержавних фондів, суб'єктів господарювання різних форм власності, приватних осіб та домогосподарств. Українська модель містить багато елементів попередньої планової економіки, але загалом зміни в економічній системі помітно вплинули на її структуру і функціонування.

Про те, наскільки достатнім є рівень фінансування однієї з основних функцій держави – соціального захисту, а також щодо її пріоритетності на певному етапі соціально-економічного розвитку країни, можна судити з аналізу обсягів, структури державних видатків на соціальний захист у ВВП.

Видатки на соціальний захист посідають вагоме місце в структурі державних витрат. Як свідчать дані рис. 1, через систему соціального захисту і соціального забезпечення в Україні упродовж досліджуваного періоду розподіляється близько 23% ВВП, за останні шість років обсяги видатків зросли на 149,9 млрд грн, або на 152,9%. Разом з тим, упродовж 2014–2016 рр. їх частка у структурі ВВП дещо зменшилась. Якщо у 2010 р. цей показник становив 25,3%, то у 2016 р. – 18,2% ВВП, це пов'язано з об'єктивними причинами: перерозподіл значних коштів на військові цілі, заморожження розмірів соціальних виплат, обмеження розміру пенсій для окремих категорій. В контексті нашого дослідження слід зазначити, що цей показник є порівняним з багатьма зарубіжними країнами. На фінансування соціального захисту і соціального забезпечення всіх країн світу витрачається близько 17,2% світового ВВП [9, с. 77]. Проте ці витрати в основному понесені країнами з високими рівнями доходів. Зокрема, в 2012 р. в Німеччині цей показник становив 25,8%, Італії – 26,4%, Угорщині – 22,%, Канаді – 19,3%, Бельгії – 28,6%, Данії – 29,5% [10]. Наведений показник не враховує більшості населення світу, яке живе в країнах з низьким рівнем доходів.

Найвагомішим джерелом в системі фінансового забезпечення соціального захисту і соціального забезпечення в Україні є бюджетне фінансування. Як зазначає В. Дем'янишин: "…завдяки бюджетному фінансуванню держава регулює найважливіші пропозиції, забезпечує функціонування та розвиток економіки, соціальної сфери, реалізує свої конституційні функції" [11, с. 335]. Через бюджетну систему на соціальний захист і соціальне забезпечення розподіляється 10,8% ВВП. У структурі загальних видатків на соціальний захист (з усіх джерел фінансування) видатки зведеного бюджету (рис. 1) становлять більше половини – 59,6% (2016 р.). Тому можна стверджувати,

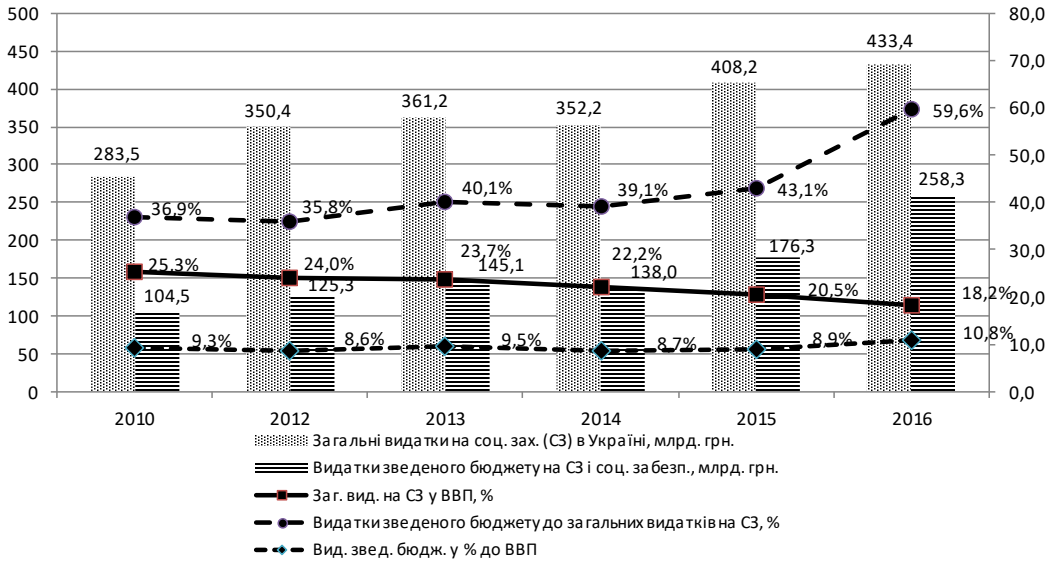

Рис. 1. Динаміка видатків на соціальний захист з усіх джерел фінансування та за рахунок коштів зведеного бюджету України у 2010–2016 рр. та їх частка у ВВП*

* Побудовано на основі [6; 7; 8].

що бюджетне фінансування посідає провідне місце в системі фінансування соціального захисту України. Динаміка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та їх частка у складі зведеного бюджету України подана в табл. 1.

Дані табл. 1 свідчать про стійку тенденцію до значного номінального зростання видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення за останнє десятиліття. Так, у 2017 р., порівняно з 2007 р., їх номінальний обсяг збільшився у 5,9 раза, тобто на 337,2 млрд грн. Особливо стрімке зростання спостерігається, починаючи з 2015 р., – на 39,3 млрд грн, або в 1,3 раза більше порівняно з 2014 р.. Ця тенденція простежується і наступні два роки, в 2017 р. фактичні видатки зведеного бюджету сягнули 285,8 млрд грн, а їх частка у загальній сумі видатків склала 27%.

Темпи зростання видатків на соціальний захист, що є видатками на споживання упродовж досліджуваного періоду, в окремі роки перевищували темпи зростання номінального ВВП (для прикладу, у 2008 р. – на 21,1%, у 2013 р. – 12,5%, у 2015 р. – 2,4%, у 2016 р. – 26,1%). Це свідчить про порушення принципів економічної залежності видатків на споживання від отриманих доходів та ВВП. Це пов'язано зі збільшенням видатків бюджету на пенсійні виплати, соціальні допомоги та фінансування дефіциту Пенсійного фонду України. Така ситуація потребує модернізації напрямів бюджетного фінансування, оптимізації видатків бюджету.

Слід зауважити, що в деяких країнах ЄС державні видатки на соціальний захист становлять майже 40% загальних державних видатків зокрема в Фінляндії, Норвегії, Швеції, Данії, Франції, Німеччині, Італії, Словаччині та Швейцарії. Найменша частка державних видатків на соціальний захист (менше 30% загальних державних видатків) в Ісландії та на Кіпрі [12]. Вищевикладене дає змогу стверджувати, що Україна за рівнем фінансування соціального

Таблиця1

Динаміка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та їх частка у структурі загальних видатків зведеного бюджету України, 2007–2017 рр.*

Роки	Видатки зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, (млн грн)	Частка у загальній сумі видатків зведеного бюджету, %	Темпи зростання видатків на соціальний захист і соц. забезпечення, %	Темпи зростання ВВП, %	Темпи зростання видатків зведеного бюджету України, %
2007	48517	21,5	–	–	
2008	74038	23,9	152,6	131,5	136,8
2009	78770	25,6	106,4	91,3,0	99,4
2010	104531	27,7	132,7	118,5	123,3
2011	105434	25,1	100,8	121,6	110,0
2012	125307	25,4	118,8	107,0	110,1
2013	145063	28,7	115,8	103,3	102,7
2014	137005	26,1	94,4	107,7	103,4
2015	176340	25,9	128,7	126,3	130,0
2016	258330	30,1	146,5	120,4	123,0
2017	285761	27,0	110,6	125,5	120,4

* Розраховано на основі [6; 8].

захисту та соціального забезпечення значно відстає від переважної більшості країн з розвинутою ринковою економікою. Такий стан речей обумовлює потребу як у пошуку шляхів підвищення рівня фінансування соціального захисту, так і в ефективному використанні цих коштів.

Нині бюджетне фінансування соціального захисту і соціального забезпечення здійснюється відповідно до положень ст. 87–91 Бюджетного кодексу України [13] за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Фінансування соціальних послуг, керуючись принципом субсидіарності (наближення послуги до споживача), здебільшого здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів. Динаміка обсягу і структури джерел бюджетного фінансування видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення упродовж 2007–2017 рр. показана на рис. 2.

Проілюстроване на рис. 2 співвідношення у зведеному бюджеті держави видатків державного та місцевих бюджетів свідчить про значний рівень централізації. Разом з тим, частка соціальних видатків, які фінансуються з місцевих бюджетів, щороку зростає. Якщо у 2007 р. 39,8% усіх витрат зведеного бюджету України на соціальний захист фінансувалось із місцевих бюджетів, то в 2017 р. – 49,4%. Упродовж досліджуваного періоду збільшився і номінальний розмір соціальних видатків, у 2017 р. він дорівнював 141,28 млрд грн проти 19,3 млрд у 2007 р., та 57,45 млрд грн – у 2014 р. Таке збільшення у структурі видатків коштів місцевих бюджетів відбулося в результаті фінансової децентралізації. Оцінити рівень децентралізації фінансування соціального захисту населення можна за розрахунком відповідних коефіцієнтів. Так, у 2011–2015 рр. коефіцієнт децентралізації витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення становив близько 40%. Однак цей показник не дає змогу оцінити фактичний рівень децентралізації цієї сфери та потребує деталізованого аналізу розподілу відповідних функцій і повноважень

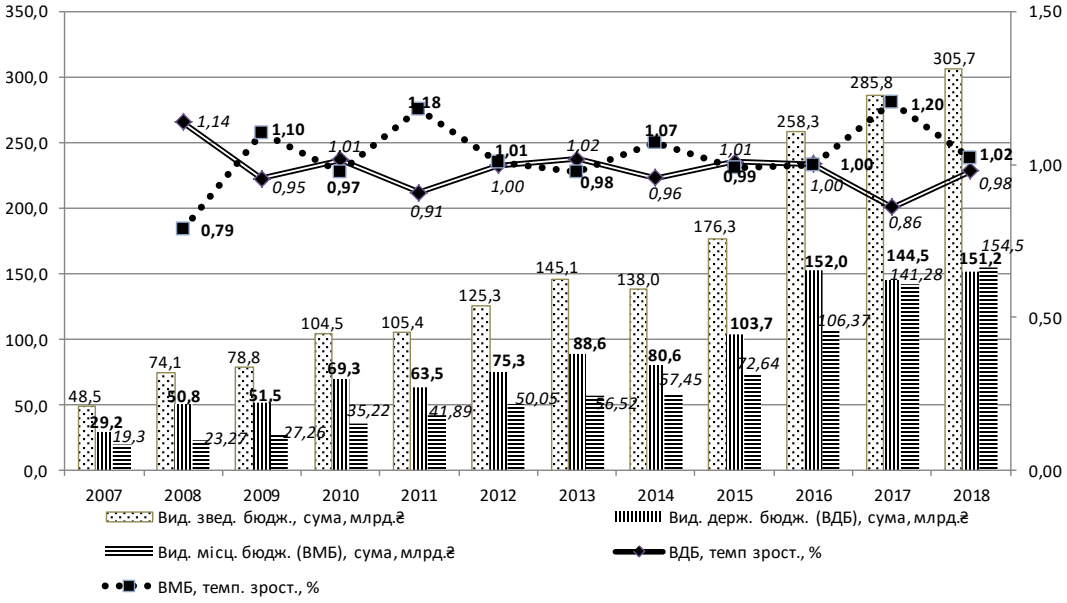

Рис.2. Динаміка видатків державного та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення та темпи їх зростання упродовж 2007–2017 рр.*

* Побудовано на основі [6; 8].

окремо, оскільки частина з поточних функцій фінансується за рахунок субсидій та інших трансфертів із державного бюджету. Такі принципи фінансування є початковими формами децентралізації [9, с.75].

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення є забезпечення розвитку місцевої інфраструктури, зокрема, об'єктів соціального та культурного призначення і надання соціальної допомоги через територіальні центри [14].

Склад і структура фактичних видатків державного та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення подані у табл. 2. Дані таблиці свідчать, що найбільшу частку склали видатки на соціальний захист пенсіонерів (92,4%). Обсяг і структура видатків місцевих бюджетів на соціальний захист за функціональною класифікацією характеризує ступінь фінансового забезпечення делегованих повноважень. На користь здійснення таких видатків свідчить те, що органи місцевого самоврядування оперують більш повною і достовірною інформацією про фінансове і майнове становище мешканців території. Найбільш вагомі видатки за статтею допомоги у вирішенні житлового питання – 67,1 млрд грн (47,5%). За рахунок цих коштів у 2017 р. понад 9,6 млн домогосподарствам було призначено субсидію, у 2010 р. – 2,09 млн та у 2015 р. – 6,01 млн [8]. Друге місце за обсягом фінансування за рахунок коштів місцевих бюджетів займають видатки на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді – 44,1 млрд грн (31,2%). Ці видатки були спрямовані на виплату допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, на догляд за дитиною до 3 років, при народженні дитини, одиноким матерям, малозабезпеченим сім'ям тощо.

Таблиця 2

Склад та структура видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення за функціональною класифікацією у 2017 р.*

Групи видатків	Державний бюджет			Місцевий бюджет		
	Загальна сума факт. видатків, млрд грн	Питома вага, %	Виконання плану (%)	Загальна сума факт видатків, млрд грн	Питома вага, %	Виконання плану, %
Соціальний захист та соціальне забезпечення	144,5	100	99,6	141,3	100	98,6
Соціальний захист на випадок непрацездатності	2,1	1,5	98,1	10,7	7,6	97,1
Соціальний захист пенсіонерів	133,5	92,4	10,0	6,7	4,7	95,7
Соціальний захист ветеранів війни та праці	1,5	1,0	99,3	5,3	3,8	98,1
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	0,07	0,04	96,0	44,1	31,2	97,8
Соціальний захист безробітніх	–	–		0,1	0,08	83,3
Допомога у вирішенні житлового питання	1,6	1,1	88,9	67,1	47,5	99,7
Соціальний захист інших категорій населення	5,7	3,9	98,8	3,8	2,7	98,7
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0,02	0,01	99,0	–	–	
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0,1	0,07	24,8	3,3	2,3	94,0

* Складено на основі [15].

Попри пріоритетність фінансового забезпечення соціального захисту населення, у бюджетних видатках має місце недофінансування державних соціальних програм. Ці програми є формою бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення і їх недофінансування суттєво позначається не лише на рівні життя населення, а й, насамперед, на спроможності до виживання найбільш вразливих верств населення [16, с. 27]. З огляду на це, суттєвого вдосконалення потребує порядок бюджетного планування та прогнозування видатків бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення з метою наближення їх до реальних потреб.

За наявного суттєвого зростання номінальних обсягів видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення упродовж досліджуваного періоду та високу частку соціальних витрат у ВВП, їх абсолютний розмір є доволі низьким, у розрахунку на одну особу вони на порядок менші, порівняно з аналогічними показниками європейських країн. Разом з тим, наявні кошти не завжди використовують ефективно.

На нашу думку, найбільшого реформування потребує система державного соціального забезпечення (послуг і пільг). Загальновідомо, що в Україні упродовж тривалого часу створилася складна і розгалужена система пільг. Її регулюють 46 нор-

мативних актів, відповідно до яких держава має зобов'язання щодо надання 156 видів соціальних пільг, гарантій і компенсацій 230 категоріям, а це майже 43% населення. [17, с. 97]. Очевидним є те, що найбільше різновидів пільг спрямовано не на соціальний захист найбільш соціально незахищених категорій населення, а на інші потреби (професія, рід занять, заслуги перед державою). При реформуванні соціальної політики, за нашим переконанням, необхідно зробити перегляд і відмінити більшість пільг. Через відсутність системи обліку (наповненого єдиного реєстру) потенційних одержувачів різних видів соціальних виплат і пільг важко визначити сім'ї, які найбільше потребують опіки з боку держави, а через відсутність реальних даних про кількість осіб, які мають право на пільги, та вартість їх надання, впровадження уніфікованих підходів до визначення загального обсягу видатків державного бюджету на фінансування пільг суттєво ускладнюється. Як не парадоксально, але найбільше категорій пільговиків формується за рахунок працездатного населення у працездатному віці. Таким чином, багато домогосподарств, які фактично за більшістю ознак не можна віднести до бідних, отримують значну частку соціальних трансфертів за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Обсяг соціальних трансфертів, які мають на меті зниження рівня бідності, можна значно зменшити у разі, якщо вони будуть адресними і спрямовуватимуться безпосередньо малозабезпеченим категоріям населення.

Дуже важливою є реформа системи субсидій. У період різкого підвищення житлово-комунальних тарифів вона допомогла зменшити навантаження на бюджети домогосподарств. Тарифи продовжують зростати швидше, ніж зарплата українців, а спрощена система призначення субсидій давала змогу одержувати допомогу навіть тим, хто насправді її не потребував. Видатки бюджету на субсидії зростали щороку: у 2015-му – 17 млрд грн, 2016-му – 40 млрд грн, 2017-му – 47 млрд грн, а цього року сягнули 71 млрд грн [18, с. 12]. При цьому система не стимулювала енергозбереження та розвиток житлово-комунальної сфери, не була адресною, не гарантувала прозорості розрахунків. У країнах з розвиненою ринковою економікою субсидії надають незаможним і кількість субсидіантів не перевищує 10%. В Україні ж у категорію "малозабезпечені" потрапляє нині близько 50% населення.

Основна стратегічна мета реформи – монетизація пільг, що передбачає заміну натуральних пільг грошовими компенсаціями. Монетизація субсидій передбачає виплату грошима допомоги на оплату комунальних рахунків. Монетизована допомога, як правило, є цільовою і витратити її можна лише на конкретні проблеми.

Бюджетне фінансування соціального захисту і соціального забезпечення населення України характеризується значним рівнем централізації, переобтяжене великою кількістю та безсистемністю правових актів, дефіцитом коштів у бюджетах усіх рівнів для фінансування заходів у сфері соціального захисту; великою кількістю соціальних допомог, а також категорій їх отримувачів, розгалуженою системою пільг, переважанням безадресного порядку їх надання. Основною проблемою бюджетного фінансування є недостатність коштів, необхідних для реалізації у повному обсязі вимог чинного законодавства.

Висновки. В умовах реалізації реформи фіскальної децентралізації саме територіальні громади мають стати основним інститутом надання державних соціальних послуг, оскільки вони, перебуваючи у безпосередньому зв'язку з їх отримувачами, можуть оперативно реагувати на ризики, що виникають. Саме тому важливим век-

тором модернізації системи бюджетного фінансування соціального захисту і соціального забезпечення є її децентралізація.

Соціальна допомога має бути цільовою, адресною, надаватись тим домогосподарствам, фактичне споживання яких нижче встановленого (визначеного) рівня.

Призначення соціальних трансфертів (соціальні виплати, пільги, субсидії тощо) доцільно здійснювати на підставі верифікації та моніторингу достовірності інформації про майновий і фінансовий стан реципієнтів.

Необхідно здійснити монетизацію соціальних пільг та субсидій, прискорити процес впровадження пенсійної реформи з формуванням механізмів інвестиційного використання коштів пенсійних фондів, гарантуванням надійності їхніх вкладень.

Соціально-ринкова економіка має на меті не лише соціальний захист, а й створення такого організаційно-економічного механізму, який сприяв би зменшенню частини населення, що потребує патерналістської опіки держави (соціальної допомоги).

Соціальна спрямованість економіки України означає значні масштаби перерозподілу доходів між більш забезпеченими і менш забезпеченими верствами населення, акумуляцію в державному і місцевих бюджетах, у соціальних фондах значних коштів, необхідних для надання соціальних послуг населенню і забезпечення соціальних гарантій. Чи означає це обмеження ринкового механізму? Безумовно. Однак Україна може існувати лише, як соціальна держава, у якій сильному надається можливість реалізовувати себе, а слабкому – соціальний захист.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 3. – С. 46–48.

2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року – К. : ВЕЛЕС, 2003. – 64 с.

3. Фишер С. Экономика : пер. с англ. / С. Фишер, Р. Дорнбут, Р. Шмалензи. – М. : Экономика, 1998. – 401 с.

4. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О. Сергієнко // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 29–36.

5. Шклярський Ю. Соціальний захист в економічній структурі суспільства / Ю. Шклярський // Соціальний захист. – 1998. – № 8. – С. 33–40.

6. Бюджет України – Ціна держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cost.ua/budget/expenditure/.

7. Валовий внутрішній продукт України за 2007–2017 рр. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

8. Статистичний збірник "Соціальний захист населення України" [Електронний ресурс]. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – Режим доступу : http://www.ukrstat/gov/ua.

9. Степанова О.В. Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації: зарубіжний досвід та національні реалії / О.В. Степанова // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 22. – С. 73–79.

10. Social Expenditure Database // OECD. [Electronic resource]. – Access mode : http: //www.oecd.org/document/9.03746.en_2649_33933_38141388_1_1_1_1.html.

11. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 469 с.

12. Eurostat. General government expenditure by function [Electronic resource]. – Access mode : http://appsso.eurostat.ec-europa.eu/nui/show_do?dataset= gov_a_exp&lang=en (Accessed 2 November 2016).

13. Бюджетний кодекс України. Затверджений Верховною Радою України 21.06.2001 р. №2542-III із змінами та доповненнями [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-214-%D1%80.

14. Розпорядження КМУ від 1.04.2014. №333-р. "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/333-214-%D1%80.

15. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2017 рік / Державна казначейська служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.treasury/gov.ua.

16. Лисяк Л.В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи / Л.В. Лисяк // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія "Економіка". – 2017. – Вип. 11 (1). – С. 25–30.

17. Куценко Т.Ф. Соціальні пільги в Україні : аналітичний огляд / Т.Ф. Куценко, М.Ю. Бондар // Соціально-трудові відносини. – 2014. – № 1. – С. 96–102.

18. Самаєва Ю. Живими грошима / Ю. Самаєва, А. Котляр // Дзеркало тижня. – 2018. – № 35 (381). – С. 16.

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. (2001). [The Universal declaration of human rights]. Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: Aspects of Labor, 3, 46–48 [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. (1996). [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine]. (1996, June, 28,). Kyiv: VELES [in Ukrainian].

3. Fisher, S., Dornbuth, R., Shmalenzi, R. (1998). Ekonomika [Economy]. Moskow: Economika [in Russian].

4. Serhiienko, O. (2002). Sotsialna polityka v suchasnomu sviti ta v Ukraini [Social policy in the modern world and in Ukraine]. Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: Aspects of Labor, 1, 29–36 [in Ukrainian].

5. Shkliarski, Y. (1998). Sotsialnyi zakhyst v ekonomichnii strukturi suspilstva [Social protection in the economic structure of society]. Sotsialnyi zakhyst – Social Protection, 8, 33–40 [in Ukrainian].

6. Biudzhet Ukrainy – Tsina derzhavy [Budget of Ukraine – Price of the state]. Available at: http://cost.ua/budget/expenditure/.

7. Valovyi vnutrishnii produkt Ukrainy za 2007–2017 rr. [Gross domestic product of Ukraine for 2007–2017]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State service of statistics of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/.

8. Statystychnyi zbirnyk "Sotsialnyi zakhyst naselennia Ukrainy". (2017). [Statistical collection "Social protection of the population of Ukraine"]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. Available at: http: //www.ukrstat/gov/ua.

9. Stepanova, O. (2016). Finansuvannia sotsialnoho zakhystu v umovakh detsentralizatsii: zarubizhnyi dosvid ta natsionalni realii [Financing of social protection in a decentralized environment: foreign experience and national realities]. Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience, 22, 73–79 [in Ukrainian].

10. Sozial Expenditure Database. OECD. Available at: http: //www.oecd.org/document/9.03746.en_2649_33933_38141388_1_1_1_1.html.

11. Demianyshyn, V.H. (2008). Teoretychna kontseptualizatsiia i praktychna realizatsiia biudzhetnoi doktryny Ukrainy [Theoretical conceptualization and practical implementation of the budget doctrine of Ukraine]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

12. Eurostat (2016). "General government expenditure by function" Available at: http://appsso.eurostat.ec-europa.eu/nui/show_do?dataset=gov_a_ exp&lang=en.

13. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy. Zatverdzhenyi Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy vid 21.06.2001 r. – № 2542-III. (2001, June, 2) [The Budget Code of Ukraine], [in Ukrainian].

14. Rozporiadzhennia KMU vid 1.04.2014. №333-r. "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini". [Resolution of the CMU. "On approval of the Concept for the reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine"]. (2014, Junuary, 1). Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws / show / 333-214-% D1% 80.

15. Richnyi zvit pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2017 rik. [Annual report on implementation of the State Budget of Ukraine for 2017]. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy – State Treasury of Ukraine. Available at: http: //www.treasury/gov.ua.

16. Lysiak, L.V. (2017). Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Financial support of social protection of population in Ukraine: problems and perspectives]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia "Ekonomika" – Bulletin of the University of Dnipropetrovsk. The series "Economics", 11 (1), 25–30 [in Ukrainian].

17. Kutsenko, T.F., & Bondar, M.Y. (2014). Sotsialni pilhy v Ukraini: analitychnyi ohliad [Social privileges in Ukraine: analytical review]. Sotsialno-trudovi vidnosyny – Social-work Relations, 1, 96–102 [in Ukrainian].

18. Samaie, Yu., Kotlyar A. (2018). Zhyvymy hroshyma [Alive money]. Dzerkalo tyzhnya – The Mirror of the Week, 35 (381), 16 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.04.2018.

УДК 336.1:352

Богдан МАЛИНЯК,
Іван ПІДЛІСНИЙ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: МЕХАНІЗМ КОНТРОЛЮ В ШОТЛАНДІЇ ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Досліджено механізм забезпечення ефективності бюджетних видатків у Шотландії, узагальнено його позитивні властивості. На основі вивченого досвіду сформульовано засадничі рекомендації, орієнтовані на розвиток фінансового контролю за ефективністю використання коштів місцевих бюджетів в Україні. Розроблені пропозиції мають не лише наукове значення, а й можуть бути застосовані на практиці у процесі оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів.

Ключові слова: *бюджет, видатки бюджету, місцеві бюджети, фінансовий контроль, бюджетний контроль.*

Богдан МАЛИНЯК, Иван ПОДЛЕСНЫЙ

Эффективность расходов местных бюджетов: механизм контроля в Шотландии и уроки для Украины

Исследован механизм обеспечения эффективности бюджетных расходов в Шотландии, обобщенны его положительные свойства. На основе изученного опыта сформулированы основные рекомендации, ориентированы на развитие финансового контроля над эффективностью использования средств местных бюджетов в Украине. Разработанные предложения имеют не только научное значение, но и могут быть применены на практике в процессе оценки эффективности расходов местных бюджетов.

Ключевые слова: *бюджет, расходы бюджета, местные бюджеты, финансовый контроль, бюджетный контроль.*

Bohdan MALYNIAK, Ivan PIDLISNY

Efficiency of local budget expenditures: control mechanism in Scotland and lessons for Ukraine

Introduction. *The system, wich is designed to ensure the rational use of budget funds, functions in Ukraine imperfectly. It is important to scan the experience of foreign countries and introduce the best experience in domestic practice.*

Purpose *is to formulate the scientific approaches to integrated assessment of the efficiency of local budget expenditures, considering foreign experience.*

© Богдан Малиняк, Іван Підлісний, 2018

Results. *The mechanism for ensuring the efficient use of budgetary funds in Scotland is built in the modern period of history, considering current challenges, opportunities for implementation and the results of relevant scientific research. Implementation of measures to increase the efficiency of budget expenditures took place as a reaction to a high level of distrust of the government and its activities. The main measures aimed at controlling the effectiveness of budget expenditures are based on four basic provisions: the validity of budget revenues and expenditures, their balance; priority of budget expenditures; the value and quality of public services; organization of the budget process, namely the integration of planning of management and financial activities. The main findings of the study of the experience of financial control in Scotland are as follows: the complexity of financial control over the efficiency of budget expenditures, the integration into the system of tools for reforming the budget process, developed methods for evaluating the efficiency of local budget expenditures are universal for different entities of control.*

Based on the experience of ensuring the efficiency of budgetary expenditures in Scotland, it is substantiated that the efficiency of budget expenditures is not appropriate to be determined by a specific indicator, but it is appropriate to comprehensively assess the compliance of expenditures with a number of criteria. The most important of them should be four criteria: observance of democratic procedures for planning and implementation of the local budget; assessment of compliance of budget expenditures with public priorities; analysis of budget programs implementation and achievement of planned targets; exploration of the value of services. The research-based criteria for assessing the effectiveness of local budgets are important not only for the development of the concept of building a control system, but also have an applied value. The methodological approaches formulated in research were applied in the research both of the local budget and of a separate line of expenditures.

Conclusions. *The experience of the organization of financial control of the efficiency of budgetary expenditures in Scotland indicates a number of its positive qualities, which make it possible to realize the main purpose of government policy - to increase the level of public confidence in the government. Methodological approaches to the organization of monitoring the effectiveness, are formulated on the basis of Scottish experience. The developed approaches can be applied not only in scientific researches, but also they are suitable for application. Ulterior scientific research may focus on formalizing the methodology for analyzing the efficiency of local budget expenditures. This will enable, in particular, to substantially expand the applied component of methodological approaches and facilitate their application in practice, which is important given the continued growing topicality of the effective management of local budgets in terms of expanding their resources and critical assessment of the society's effectiveness of their use.*

Keywords: *budget, budget expenditures, local budgets, financial control, budget control.*

JEL Classification: H60.

Постановка проблеми. Одним із головних напрямків розвитку демократичної держави є забезпечення зростання рівня добробуту кожного громадянина. Спираючись на досвід розвинутих європейських країн, досягнення цієї мети можливе лише за умови якісного управління місцевими бюджетами, яке посилює демократичні інститути, знищує нерівність можливості доступу до суспільних благ, покращує якість суспільних послуг і рівень життя населення.

Однією із ключових реформ сучасного етапу розвитку держави є реформа місцевого самоврядування. Втім головним ризиком успішного проведення реформи є те, що через низьку компетентність органів влади, недостатній контроль з боку суспільства, ефективність ухвалюваних органами місцевого самоврядування рішень у сфері бюджетних відносин може різко знизитись. Це створює сприятливе середовище для нераціонального використання ресурсів, корупції, зловживань та інших негативних явищ. За рівнем ефективності використання бюджетних коштів Україна посідає останні місця у світі. Для вирішення цієї проблеми доцільно, зокрема, досліджувати досвід розвинутих держав. Реалізація кращого зарубіжного досвіду у вітчизняній практиці дасть змогу вирішувати актуальні проблеми бюджетної політики, а разом з тим підвищувати рівень суспільного добробуту та поліпшувати умови функціонування національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання ефективності видатків обговорюється досить активно. Значну увагу проблемі оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів приділяли як зарубіжні, так і українські вчені.

У працях І. Чугунова та І. Ігнатюк економічна сутність ефективності бюджетних видатків полягає у сукупності досягнутих результативних показників, котрі відповідають основним цілям та завданням бюджетних призначень із урахуванням обсягу здійснених видатків бюджету, дієвості інституційних перетворень суспільного середовища [1, с. 220]. Такий підхід до розуміння ефективності видатків бюджету враховує важливі практичні аспекти оцінювання ефективності видатків бюджету, як от досягнення результативних показників. У своїх наукових працях Я. Сукопова та Є. Бакос для оцінювання ефективності видатків використовують методологію "3Е": економічність (economy), ефективність (efficiency), результативність (effectiveness). Як підсумок, автори зазначають, що ефективність видатків означає як вироблені товари чи послуги, що були придбані за бюджетні кошти, виконують корисність та дієвість згідно з принципом "витрачати мудро" для населення відповідно до поставленої мети у своїй бюджетній програмі [2, с. 330]. Польська вчена Т. Любінська наголошує, що оцінювання ефективності видатків стає ключовим пріоритетом у зростанні ефективності управління місцевими фінансами та буде більш продуктивним і реальним із розвитком показників, що демонструють реалізацію поставлених цілей, і побудови додаткових показників, які були б безпосередньо пов`язані із заданою функцією, завданням та підзавданням бюджетної програми [3, с. 180]. Критично варто оцінити те, що розвиток показників не буде ознакою ефективності видатків, а, насамперед, відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за відповідні раціонально побудовані показники у бюджетній програмі. Таким чином, запропоновані ідеї вчених не дають відповіді на питання щодо критеріїв оцінки цілей і завдань бюджетної політики та мети бюджетних програм.

Ж. Белец під ефективністю розуміє відношення між використаними ресурсами та досягнутими результатами. Ефективність є результатом низки зусиль щодо досягнення поставлених завдань, проте найбільшою мірою вона залежить саме від управління видатками як визначальної ролі у процесі використання бюджетних коштів на виконання конкретних завдань. Коли йдеться про місцевий бюджет, громадськість зацікавлена, наскільки ефективно використані можливості бюджету. Саме тут у нагоді стають показники результативності. Під час розробки показників результативності осо-

бливу увагу слід приділяти потребам споживачів і взаємозв'язку з процесом формування й виконання місцевих бюджетів. Ефективність використання бюджетних коштів безпосередньо пов'язана з питаннями ефективності бюджетних програм та політики загалом, що перебуває в центрі уваги як місцевих органів влади, урядів окремих країн, так і світових організацій [4, с. 154]. Відзначаємо логічний підхід до побудови концепції оцінювання ефективності видатків, в основу якого вчена ставить споживача бюджетних послуг. Втім вона обмежується лише рекомендаціями щодо застосування програмно-цільового методу бюджетування, однією з властивостей якого є сприяння зростанню ефективності видатків.

На думку І. Аветисян, ефективність бюджетних коштів характеризується досягненням кількісно вимірюваних результатів діяльності розпорядників бюджетних коштів з одночасним їх моніторингом та контролем, що забезпечують підвищення якості внутрішніх процедур бюджетного планування й менеджменту [5, с. 14–15]. Важливою властивістю наведеного твердження є визначення ролі оцінки ефективності видатків бюджету, як важливого елемента бюджетного менеджменту. На нашу думку, запропонований І. Аветисян підхід до визначення ефективності є доволі спрощеним, адже не розкриває логіки одержаних результатів.

І. І. Мазур наголошує, що ефективність використання бюджетних коштів визначається не стільки традиційними об'єктивними показниками дієвості рішень за типом: "витрати-випуск" чи "витрати-результат", скільки за співвідношенням результатів і ресурсів, використаних для досягнення стратегічних цілей політичної системи та реалізації загальних інтересів суспільства [6, с. 155]. У запропонованому підході вказано на ширші критерії визначення ефективності видатків бюджету, ніж передбачені конкретними методиками оцінки ефективності певних проектів. Крім того, важливим критерієм ефективності, на думку І. І. Мазур, є досягнення загальних інтересів суспільства. У такому вигляді запропонована концепція залишається дуже абстрактною, адже не зрозуміло, яким чином оцінювати прогрес в реалізації суспільних інтересів.

Досліджувала механізм оцінювання ефективності видатків А. Свірська, яка стверджує, що місцева влада повинна бути обізнана, освічена, мати знання та внутрішньо-організаційну поведінку задля вмілого розпорядження й управління бюджетними коштами, вона відіграє ключову роль у досягненні ефективності видатків і цілей, на які вони спрямовуються [7, с. 177]. Цим самим вона визначила передумови ефективного використання коштів бюджету, проте вчена зосередилася на внутрішніх чинниках та залишила поза увагою взаємодію суб'єкта управління коштами бюджету з зовнішнім середовищем.

Таким чином, наукові положення щодо трактування ефективності видатків бюджету та її оцінювання дуже різноманітні. Відтак відрізняються методичні підходи до аналізу ефективності видатків бюджету та складу критеріїв. Їх застосування на практиці, на нашу думку, дає змогу з'ясувати лише окремі аспекти ефективності видатків бюджету.

Метою статті є формулювання наукових підходів до комплексного оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із головних завдань успішних країн є створення умов для раціонального й ефективного використання публічних коштів. Це є результатом як розвитку науки, яка пропонує обґрунтовані рекомендації для створення системи відповідального управління бюджетними ресурсами, так і

владних суб'єктів, які реалізують відповідну політику. З огляду на зазначене, вважаємо, що дослідження успішного зарубіжного досвіду оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів дасть змогу ґрунтовніше вивчити підходи до цього важливого аспекту управління публічними фінансами.

На нашу думку, цьому сприятиме вивчення практики управління місцевими бюджетами в Шотландії та підходів до забезпечення ефективності видатків місцевих бюджетів. Конструкції механізму забезпечення ефективного використання бюджетних коштів в цій країні побудовані в новітній період історії з урахуванням сучасних викликів, можливостей реалізації та результатів актуальних наукових досліджень. На початку XXI століття значною проблемою для Шотландії був високий рівень недовіри до уряду та його діяльності. Через це органами управління в 2014 р. було ухвалено стратегію "Шістнадцяти національних результатів", в якій визначено 16 національних завдань, серед яких удосконалення основних засад ефективного витрачання коштів на місцях [8]. Відповідно до стратегії, фінансовий контроль у сфері місцевих фінансів базується на основі чотирьох засадничих положеннях:

– обґрунтованість доходів і видатків бюджету, їх збалансованість;
– пріоритетність видатків бюджету;
– співвідношення вартості та якості суспільних послуг;
– організація бюджетного процесу, а саме інтеграція планування управлінської та фінансової діяльності [9, с. 3].

Перше спрямування контрольної діяльності – дослідження допустимості бюджету – зводиться до вивчення обґрунтованості доходів і видатків бюджету й їхньої збалансованості. При цьому з'ясовують, зокрема, яким чином поєднуються закріплені зобов'язання та політичні обіцянки в умовах обмеженої частки бюджету, якою вільно можна розпоряджатися. Головний акцент Фінансовий комітет Шотландії робить на доходи та ризики для витрат бюджету у випадку, коли доходи відрізняються від прогнозу.

Діяльність в межах другого напрямку контролю – пріоритетності видатків бюджету – зводиться до з'ясування обґрунтованості спрямування коштів між секторами та програмами. Пріоритетність може бути оцінена на різних рівнях здійснення видатків. Порівняно легко здійснювати узагальнений аналіз (або аналіз на більш високих рівнях) пріоритетів, порівняння обсягів видатків та їх часток у загальній сумі витрат у різних періодах. Таке дослідження може сприяти вивченню макроекономічних пріоритетів протягом певного періоду часу, а також спонукати до додаткових досліджень причин зміни збільшення чи зменшення певних видатків, фактичного врахування проголошених місцевою владою пріоритетів у видатковій частині бюджетів тощо.

Втім не менш важливо досліджувати також відображення пріоритетів органів місцевого самоврядування у видатках розпорядників бюджетних коштів. При цьому з'ясовують послідовність планування бюджету, обґрунтованість зростання чи зменшення видатків, яким чином передбачено подальше вдосконалення якості послуг та більш успішне досягнення передбачених результатів.

Ключове значення для забезпечення ефективності видатків бюджетів має третє положення фінансового контролю – співвідношення вартості та якості суспільних послуг. Діяльність у цьому напрямку відповідає світовим тенденціям зростання уваги до бюджетного контролю та досягнення результатів. Проте це виявилося важким завдання через складність оцінки впливу певних бюджетних видатків на зміну соціальних індикаторів. З огляду на це, запропоновано набір інструментів оцінювання

ефективності для різних напрямків здійснення видатків бюджету.

Співвідношення вартості та якості суспільних послуг визначається в рамках процедури результативного бюджетування, головним завданням якого є стимулювання виконавчих органів влади до вмілого й ефективного витрачання коштів та досягнення запланованих результатів. Результативне бюджетування було визначене як бюджетний процес, в якому розподіл ресурсів та прийняття управлінських рішень відбувається на основі результатів видатків. Цей метод відрізняється від бюджетування на основі витрат (працівники, будівлі, матеріали тощо) та бюджетування на основі випуску (кількість освічених людей, проведених операцій, в'язнів, яких тримають під вартою тощо) і можуть бути реалізовані додатково до згаданих двох методів.

Такий підхід визначення ефективності видатків бюджету було використано в останніх роботах Служби вдосконалення Шотландії (Improvement Service) у 2011 р. Вона вивчає результати бюджетного процесу й вважає, що для того, щоб результативне бюджетування було успішним, доцільно:

– чітко визначати результати та формулювати показники ефективності й якості, що вимірює ступінь досягнення цих результатів;
– оцінювати вартість діяльності або послуги;
– вміти зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю, витратами, показником ефективності / якості та результатом [9, с. 24].

Згадана служба розробила власну рамкову систему бенчмаркінгу місцевого самоврядування, яка складається з низки індикаторів для здійснення оцінки ефективності видатків у сфері освіти, соціального захисту, культури та дозвілля, екології, корпоративних послуг, житлово-комунального господарства, економічного розвитку та планування [10]. При цьому акцентується на тому, що результати є найважливішим елементом оцінки ефективності, але ці результати часто недоступні або дорогі для отримання. Навіть коли доступні дані про результат, важко встановити причинний зв'язок між політикою уряду та соціальними тенденціями. Підтвердженням цього є дослідження Аллен Шик (2003), в якому обґрунтовано, що результат є корисним показником ефективності. Результати – це обличчя, представлене діяльністю уряду своїм мешканцям. Якщо громадяни вважають послуги неадекватними, вони не будуть вважати функціонування уряду ефективним [11, с. 74].

Практика бюджетного менеджменту в Шотландії ілюструє, що показник ефективності дає змогу відстежувати на національному рівні ступінь розуміння органами влади громадян, керованість своєї діяльності, удосконалення взаємодії користувачів послуг із органами влади та, що найважливіше, постачальники суспільних послуг забезпечують прозорість взаємодії з користувачами. Задля удосконалення цієї практики місцеві уряди Шотландії висвітлюють інформацію на своєму веб-сайті: забезпечення більшої ясності та гласності навколо цілей громадських організацій; встановлення чітких меж відповідальності та підзвітності, які допомагають підтримувати стандарти ефективного надання послуг і ще більшого покращення результатів.

Проект бюджету 2015–2016 р. підтверджує важливість підвищення ефективності як найважливішого елементу, що допомагає вирішувати проблеми, пов'язані зі зростанням попиту на суспільні блага та постійною нерівністю у суспільстві. Задля контролю та звітування про ефективність, шотландський уряд використовує підхід "Легкого дотику", котрий полягає в тому, що місцеві органи

влади подають уряду Шотландії індивідуально публічну звітність про ефективність, яку вони досягли за певний період часу.

Четверте положення – організація бюджетного процесу, а саме інтеграція планування управлінської та фінансової діяльності ґрунтується на чотирьох основних засадах:

– рішучий перехід до профілактичних і запобіжних заходів, спрямованих на ефективне управління бюджетом;
– більша увага до органів влади на місцях, з метою стимулювання до кращого партнерства, продуктивнішої співпраці та кращого надання послуг на місцях;
– інвестиції в людський ресурс, які надають послуги;
– більш прозора культура управління, яка підвищує стандарти роботи.

Відповідно до стратегії "Шістнадцяти національних результатів" уряд Шотландії впродовж найближчих років прагне досягти поставлених перед собою цілей. Одержання цих результатів визначатиметься продуктивною діяльністю державних служб і формуванням пріоритетів використання ресурсів для максимального їх позитивного впливу на вирішення наявних проблем [8]. У цьому контексті важливу роль відіграє перехід до профілактичних та запобіжних заходів (превентивний підхід). Це стало ключовим завданням Фінансового комітету Шотландії впродовж останніх років. Завдяки превентивному підходу простежується збільшення ефективності та вивільнення бюджетних ресурсів на інші цілі [9, с. 30].

У контексті заходів щодо стимулювання суб'єктів витрачання бюджетних коштів до кращого партнерства, продуктивнішої співпраці та кращого надання послуг на місцях важливе значення має з'ясування якості планування діяльності. Воно має базуватися на результатах діяльності, поданих у форматі суспільних послуг. До того ж суб'єкти здійснення бюджетних видатків мають розробити плани поліпшення своєї діяльності, які передбачають не впровадження додаткових заходів, а трансформацію їхньої роботи.

Окрема позиція серед комплексу питань, пов'язаних з дослідженням бюджетного процесу, належить інвестиціям в людський ресурс. Інвестування в людей, які надають послуги, застосовується на основі широкого використання логічних моделей, запропонованих Комітетом інфраструктури та інвестицій. Логічна модель дає змогу предметним комітетам починати дослідження з результату, відстежувати зв'язки між бюджетними видатками та вихідними параметрами (чисельність персоналу, взаємодія із отримувачами послуг, збільшення якісного обслуговування населення), вихідними параметрами та результатами / ефектами (ефективність використання видатків бюджетів); перевірити зв'язок між видатками та результатами. Результати мають бути визначені на коротко-, середньо-, довгострокову перспективу та мати загальний позитивний вплив і враховувати потреби місцевого населення [9, с. 41].

В організації бюджетного процесу варто приділяти якомога менше уваги політичним зобов'язанням і необхідно домагатися, щоб ефективність бюджетних ресурсів була максимальною, наскільки це можливо. У часи реформ органи управління Шотландії мають набагато більше можливостей, ніж це було у минулому, щоб вдосконалити механізм бюджетного процесу [12, с.98].

Важливе значення для ефективності бюджетних видатків має культура службовців, яка підвищує стандарти роботи. Для більш прозорої культури державної служби та оцінювання ефективності використання бюджетних коштів керівництво Фінансового комітету Шотландії для інших комітетів пропонує зосередитися на пріоритетах в меж-

ах свого бюджетного контролю, у т. ч. на пошуку підтверджень щодо:

– частки урядових органів, котрі перейшли до методу бюджетування на основі пріоритетів;
– пріоритетних цілей уряду Шотландії;
– забезпечення поточної діяльності інформацією про підстави для спрямування бюджетні ресурсів.

Аудитори Шотландії підготували контрольний список питань для неурядової перевірки публічних фінансів. Вони адаптовані до застосування також іншими комітетами, на які покладено завдання перевірки органів управління, відповідальних за витрачання бюджетних коштів:

– чи орган влади розробив підхід до встановлення бюджету на основі пріоритетів, встановлення взаємозв'язків між плановими витратами та очікуваними результатами;
– чи має орган влади довгострокову фінансову стратегію (на 5–10 років), чи вона орієнтована головним чином на короткостроковий (рік або два) період;
– чи забезпечує відповідний орган влади надання зрозумілої фінансової та продуктивної інформації, котра засвідчує ефективне використання бюджетних коштів й управлінських рішень;
– чи представлена інформація у доступній, зрозумілій, відкритій і прозорій формі.

Цілком слушним є твердження групи, яка зазначає, що державні та місцеві органи влади відіграють одну із ключових ролей у ефективності використання бюджетних коштів та поліпшення результатів, що були поставлені. Задля цього вона встановила норми рекомендаційного характеру щодо річної звітності про виконання бюджету, до них доцільно зарахувати:

– збалансований і об'єктивний облік ефективності бюджетних коштів;
– чітку звітність про витрати на діяльність і надання послуг, а не утримання установ або організацій;
– інформаційно-аналітичні дані про тенденції та зміни витрат в часі за попередні роки [13, с. 64].

Вищевказані питання створюють передумови для подальшого підвищення стандартів й прозорої культури управління, допомагають учасникам бюджетного процесу в застосуванні принципу пріоритетності фінансового контролю та оцінювання ефективності використання видатків відповідних бюджетів.

Окрім контролю за ефективністю використання бюджетних коштів з боку держави, в Шотландії розвинутий також громадський контроль. Існує велика кількість неурядових організацій, які мають на меті контролювати ефективність і надавати поради виконавчим органам з різних питань, в тому числі й ефективності витрачання бюджетних коштів.

Прикладом може слугувати компанія "AWICS", лозунгом якої є незалежність, цілісність і вагомість своєї діяльності [14]. Це консультаційна й тренінгова компанія, що спеціалізується на наданні підтримки у сфері фінансів, управлінні й політики, зокрема щодо аналізу та пояснення фінансових, управлінських і політичних питань, для клієнтів, якими є органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські організації, університети, коледжі, профспілки. Доречно згадати і спеціалізовану консультаційно-дослідницьку компанію "Office of Health Economics", яка надає консультації та здійснює економічний і статистичний аналіз критичних проблем дослідження використання видатків в галузі охорони здоров'я не лише у Шотландії, а й на міжнародному рівні [15].

Механізм організації контролю за ефективністю видатків бюджету в Шотландії має комплексний, структурований характер,

а суб'єкти контролю взаємодіють з усіма учасниками бюджетного процесу та проводять наукові й прикладні дослідження для досягнення результатів, що були поставлені урядом країни.

Підсумовуючи дослідження досвіду фінансового контролю у в Шотландії, відзначимо низку позитивних характеристик.

По-перше, комплексність фінансового контролю, адже під час його проведення досліджують увесь спектр операцій з бюджетними ресурсами, який охоплює як планування, так і виконання бюджету. Крім цього, предметом контролю є також узгодження бюджету з документами, що регламентують регіональну політику та визначають перспективи фінансового забезпечення суб'єктів бюджетного процесу й інші важливі аспекти управління бюджетом. Це створює сприятливі передумови для системного аналізу ефективності видатків місцевих бюджетів та виявлення ключових проблем.

По-друге, система моніторингу за ефективністю видатків місцевих бюджетів в Шотландії органічно вбудована в комплекс інструментів реформування бюджетного процесу, орієнтованих на превентивну дію та попереджувальний вплив на суб'єкти управління. Це важливо з огляду на те, що лише сама система контролю не спроможна забезпечити досягнення стратегічних цілей бюджетної політики, в яких реалізуються соціальні та економічні пріоритети владних інституцій. Варто зазначити, що запровадження комплексу таких заходів відбувалося як реакція на низький рівень довіри громадськості до органів влади, а введення їх в дію розглядалося політичними лідерами як ключові заходи для завоювання прихильності з боку населення. Позитивний досвід здійснення реформ має важливе значення для України, оскільки владні органи мають у суспільстві низький рівень підтримки, а практика управління бюджетними коштам оцінюється громадянами часто доволі критично.

По-третє, розроблені методи оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів є універсальними для різних суб'єктів контролю. Це дає змогу успішно застосовувати розроблені алгоритми аналізу фінансових операцій не лише державними органами фінансового контролю та розпорядниками бюджетних коштів, а й неурядовими організаціями. Це особливо важливо для України, адже слабкість державних інституцій суттєво обмежує вплив органів державного фінансового контролю на вирішення проблем бюджетної сфери. У таких умовах все більшу роль у фінансовому контролі в бюджетному процесі на місцевому рівні відіграють неурядові організації. Відтак позитивні наслідки для підвищення ефективності управління місцевими фінансами матиме розробка якісного методичного забезпечення контролю у бюджетній сфері, яке зможуть використовувати різноманітні суб'єкти.

Зважаючи на низку позитивних властивостей фінансового контролю за ефективністю бюджетних видатків у Шотландії, доцільно на основі цього досвіду сформулювати висновки, які слугуватимуть для побудови концептуальних основ контролю у сфері місцевих бюджетів в Україні. Актуальність питання належного фінансового контролю посилюється в умовах бюджетної децентралізації та зростання фінансових повноважень органів місцевого самоврядування. Адже збільшення обсягів місцевих бюджетів не завжди сприяє розширенню переліку та поліпшенню якості послуг, які надають населенню.

В основі концепції оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів, на нашу думку, має бути суспільне сприйняття користі від суспільних благ відносно відчуття тягаря сплачених податків. Такий підхід ґрунтується на критерію Калдора-Гікса, від-

повідно до якого стратегію можна прийняти тільки тоді, якщо ті, хто виграє від такої стратегії, можуть компенсувати збитки тим, хто їх зазнав, без погіршення свого початкового рівня добробуту [16, с. 32]. Суть підходу зводиться до порівняння грошової оцінки усіх позитивних і негативних наслідків від акумулювання в бюджеті фінансових ресурсів і їх витрачання з урахуванням зміни їх вартості в часі. В узагальненому вигляді – ефективність видатків бюджету – це обсяг суспільних благ, який визначений на основі оцінки населення, до обсягу сплачених податків. За своєю зовнішньою простотою запропонований підхід до визначення ефективності видатків приховує дуже складні завдання. Власне, йдеться про проблематичність визначення вартості благ. Логіка визначення ефективності видатків бюджету передбачає оцінювання користі від послуг споживачами. Таким чином, побудова моделі оцінювання ефективності видатків базується на аргументах, що від того, наскільки люди оцінюють користь від видатків бюджету, і залежить рівень ефективності видатків. Такий підхід відповідає концепції організації фінансового контролю у Шотландії.

Із вищезазначеного випливає, що громадськість є головним оцінювачем ефективності бюджетних видатків та важливим суб'єктом контролю. Важливість (навіть незамінність) участі громадськості у контролі за ефективністю видатків пояснюється ще й тим, що контролюючі органи, як і органи влади, які розпоряджаються бюджетними коштами, представляють державу. Більше того, за неефективне використання ресурсів зазвичай не передбачено ні адміністративної, ні, тим більше, кримінальної відповідальності. Через це залучення громадськості до контролю за ефективністю видатків бюджету дає можливість не тільки сформувати цілісне уявлення про те, з якою користю для суспільства були витрачені ці кошти, а й задіяти методи впливу на органи влади з метою її підвищення.

На наше переконання, ефективність видатків бюджету не може бути визначена певним окремим показником і потребує всебічного оцінювання їх відповідності низці критеріїв. До найважливіших доцільно зараховувати чотири критерії:

– дотримання демократичних процедур планування та виконання місцевого бюджету;
– оцінювання відповідності бюджетних видатків суспільним пріоритетам;
– аналіз виконання бюджетних програм та досягнення запланованих цілей;
– дослідження вартості послуг [17, с. 30].

Визначені напрямки кореспондують зі сферами фінансового контролю у Шотландії, які охоплюють усі найважливіші аспекти дослідження ефективності місцевих бюджетів.

Передумови ефективності видатків закладаються у дотриманні демократичних процедур планування та виконання місцевих бюджетів. Рішення, що стосуються наповнення і використання коштів місцевих бюджетів, як вже зазначалося раніше, ухвалюють службовці та депутати місцевих рад. У своїй діяльності вони посилаються на те, що виконують свої функціональні повноваження і представляють інтереси громадян. Втім існують великі ризики, що цього не відбудеться. Дуже часто депутати та службовці у своїй роботі керуються не суспільними, а особистими інтересами, або в кращому разі – власним уявленням про те, що є добре для громади. Нерідко вони, ухвалюючи рішення, намагаються уникнути додаткової роботи чи відповідальності. В Україні ця проблема ще більше поглиблюється через високий рівень корупції й значний вплив олігархів на органи влади.

Розвинуті демократичні правила у бюджетному процесі можуть значною мірою

усунути ці та інші ризики. Користь від бюджетних видатків безпосередньо залежить від задоволеності потреб людей, тому важливо, щоб демократичні процедури створювали умови для ефективної взаємодії влади і громадськості.

Дослідження дотримання демократичних процедур спрямоване на встановлення фактів застосування тієї чи іншої процедури у бюджетному процесі. Воно має бути формалізоване у певний набір критеріїв та показників оцінювання. На нашу думку, такий аналіз має передбачати з'ясування участі громадськості у бюджетному процесі на всіх його стадіях:

– публічне обговорення пріоритетів формування та використання бюджетних коштів громади перед складанням проекту бюджету та розгляду проектів змін до бюджету;
– публічний розгляд проекту бюджету відповідними постійними комісіями місцевої ради за участю експертів, громадян, представників ЗМІ;
– проведення бюджетних слухань перед поданням до місцевих рад проекту місцевого бюджету, на яких обговорюватиметься опублікований завчасно документ з участю усіх зацікавлених осіб;
– публічне звітування про результати використання коштів місцевого бюджету.

Схожий перелік наводять також інші експерти. Відтак означені процедури можуть стати також критеріями в оцінюванні [18, с. 6]. Аналіз дотримання бюджетних процедур може базуватися, зокрема, на основі моніторингу виконання рішень органів місцевого самоврядування, що регламентують бюджетний процес – Статуту територіальної громади, бюджетного регламенту тощо.

Оцінювання відповідності бюджетних видатків суспільним пріоритетам є творчим процесом. Яким би бюджет не був великим, його обсяги обмежені можливостями одержувати певну суму доходів. При цьому потреби населення, в тому числі й ті, які забезпечуються за рахунок бюджету, є безмежними. Тому логічно постає проблема вибору пріоритетів діяльності, тобто тих напрямків роботи, які, насамперед, доцільно фінансувати за рахунок бюджету, а також визначення тих напрямків, від фінансування яких необхідно відмовитися у відповідний період. Визначення таких пріоритетів відповідно до суспільних потреб означає, що вони будуть повніше задоволені, а отже, видатки – більш ефективними.

Найбільша складність у дослідженні відповідності бюджетних видатків суспільним пріоритетам, на нашу думку, полягає у з'ясуванні останніх. Вважаємо, що існують два різних шляхи одержання інформації про суспільне розуміння пріоритетів розвитку і бажаних напрямків витрачання бюджетних коштів: безпосереднє дослідження громадської думки та аналіз документів, підтриманих суспільством.

Сьогодні існує можливість використання багатьох інструментів для того, щоб дізнатися громадську думку з того чи іншого питання, зокрема це: соціологічні дослідження, експертне опитування, робота з фокус-групами, різноманітні онлайн голосування тощо. Однак репрезентативні соціологічні дослідження щодо пріоритетів розвитку місцевої громади проводять рідко, оскільки вони є затратними заходами. Крім цього, слід визнати, що дані ґрунтовних соціологічних досліджень часто доволі складно адаптувати до потреб аналізу ефективності бюджетних пріоритетів. Відтак доводиться користуватися спрощеними підходами до вивчення суспільної думки, для яких характерний серйозний недолік – некоректність і суб'єктивність даних.

Вихід з цієї ситуації може полягати в аналізі документів, сформованих з урахуванням суспільних настроїв і підтрима-

них виборцями, а саме: передвиборчих програм політичних сил, представлених в органах влади; коаліційних угод за підсумками виборів. Розробка та ухвалення дієвої Стратегії розвитку адміністративно-територіальної одиниці передбачає широку участь громадськості, експертів, науковців й активне її обговорення. Ключові положення передвиборчих програм депутатів місцевих рад беруть за основу Програми соціально-економічного розвитку. Відтак положення цих документів також можна використовувати для дослідження того, чи передбачені у них заходи враховано під час складання проекту місцевого бюджету.

Великі можливості проводити системний аналіз видатків місцевих бюджетів відкриває програмно-цільовий метод бюджетування. На рівні місцевих бюджетів його почали використовувати, починаючи з 2017 р. Застосування цього методу планування і виконання місцевого бюджету означає, що кошти бюджету використовують не лише для утримання бюджетних установ та виплати заробітних плат, а для виконання конкретних завдань і досягнення визначених цілей. Це принципово нова філософія управління бюджетом, яку розвинуті країни практикують вже тривалий час та яка позитивно зарекомендувала себе.

Необхідною умовою спрямування бюджетних коштів на виконання конкретної бюджетної програми є наявність затвердженого паспорта. Правила складання паспортів бюджетних програм та звітів про їхнє виконання затверджені наказом Міністерства фінансів України № 1098 від 29.12.2002 р. [19]. Паспорт бюджетної програми – документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого рішенням про місцевий бюджет. Паспорт бюджетної програми є важливим джерелом інформації для оцінювання видатків. Зазначимо, що для аналізу цього документа можна скористатися Методичними рекомендаціями щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм, затвердженими наказом Міністерства фінансів України № 608 від 17.05.2011 р. [20].

В оцінюванні бюджетних програм виокремлюють два консолідованих етапи: аналіз обґрунтованості та якості розробки програми і, власне, аналіз її результативності та ефективності. На першому етапі бюджетну програму досліджують на предмет її відповідності пріоритетам соціально-економічного розвитку країни та регіону, окремих галузей економіки (сфер діяльності). До того ж означені у паспорті бюджетної програми мету, завдання та напрями використання бюджетних коштів оцінюють щодо реалістичності й доцільності їхнього виконання у плановому бюджетному періоді та спрямованості на досягнення очікуваного результату.

В аналізі ефективності видатків особливе місце посідає дослідження обсягу бюджетних ресурсів, спрямованих на виробництво тих чи інших суспільних послуг. При цьому має цінність як інформація про фактичну вартість суспільних послуг, які надають споживачу (послуги дошкільної освіти, культурно-мистецьких закладів тощо), так і дані про витрати на придбання товарів, робіт та послуг, що використовуються бюджетними установами та / або комунальними підприємствами для виробництва суспільних послуг населенню.

Інформація про витрати на забезпечення населення бюджетними послугами має важливе етичне значення, яке полягає у відкритості влади стосовно платників податків. Крім цього, така інформація має ще й цінне прикладне значення. Наявність да-

них про витрати на конкретну послугу часто дає змогу порівнювати з вартістю аналогічних послуг, які пропонують суб'єкти підприємницької діяльності. Для цього потрібно порівнювати аналогічні послуги. Однак варто зауважити, що таких аналогів послуг, які надають комунальні установи, суб'єкти підприємництва пропонують населенню не так і багато. Набагато більше можливостей для дослідження вартості послуг відкривається у разі порівняння вартості послуг, які надають різні бюджетні установи або навіть різні органи місцевого самоврядування. Ще більші можливості для порівняння відкриваються, якщо досліджувати вартість придбаних товарів, робіт і послуг, що використовують бюджетні установи або комунальні підприємства. Адже в цій сфері простіше виявити порушення, які призводять до надмірних витрат бюджету. Громадянин як споживач суспільних благ може самостійно оцінити ступінь обґрунтованості здійснених видатків бюджету, а також скласти власне уявлення про корисність, яку отримують від цього конкретний споживач та громада загалом.

Окреслені напрямки оцінювання ефективності місцевих бюджетів важливі не лише для розробки концепції побудови системи контролю, а й мають прикладне значення. Сформульовані у дослідженні методичні підходи були застосовані у дослідженні як місцевого бюджету, так і окремого напрямку видатків. Їх використання дало змогу з'ясувати комплекс проблем проекту міського бюджету Тернополя на 2018 рік. Основні висновки, які були зроблені за результатами такого аналізу, полягали у тому, що:

– процес формування Проекту бюджету міста Тернополя на 2018 рік не дає достатніх підстав вважати його демократичним, зокрема, міською радою не витримані вимоги Статуту територіальної громади міста Тернополя щодо порядку оприлюднення Проекту бюджету, не проведені бюджетні слухання;
– міською радою не прийняті відповідні документи з реалізації Плану стратегічного розвитку міста Тернополя до 2025 року. Загалом фінансування місцевих (регіональних) програм Проектом бюджету передбачене лише на 40%. Фінансування 11 місцевих програм не передбачене зовсім. Зазначене є підставою сумніватися в цілісності документів, що визначають розвиток громади міста та його фінансування;
– видаткова частина бюджету не передбачає повноцінного забезпечення ресурсами пріоритетних напрямків розвитку міста;
– у проекті бюджету заплановані значні обсяги видатків на житлово-комунальне господарство. При цьому не передбачено заходів щодо інституційного розмежування замовника і контролера робіт, що створює високі ризики неефективного використання ресурсів;
– у проекті бюджету та в інших відкритих джерелах відсутні критерії та об'єктивні показники, на основі яких відбувалося формування списку бюджетних установ, у яких фінансуватимуться капітальні видатки [21, с. 15].

Таким чином, з'ясовано ключові проблеми у кожному з напрямків, які обґрунтовані у дослідженні. Це дало змогу збалансовано і структуровано проаналізувати проект міського бюджету на предмет його ефективності та з'ясувати основні проблеми. Враховуючи те, що обґрунтовані у дослідженні методичні підходи складаються з окремих модулів, існує можливість конструювати певну модель аналізу відповідно до цілей та об'єктивних даних. У наведеному прикладі можна помітити, що з чотирьох компонентів аналізу було використано три:

дотримання демократичних процедур планування та виконання місцевого бюджету; оцінювання відповідності бюджетних видатків суспільним пріоритетам; дослідження вартості послуг (частково). При цьому модуль "аналіз виконання бюджетних програм та досягнення запланованих цілей" не застосовувався.

Універсальність обґрунтованого підходу підтверджується тим, що його можна застосовувати у процесі дослідження не лише бюджету загалом, а й для оцінювання ефективності окремого напрямку видатків. Описані у дослідженні методичні підходи було використано для аналізу ефективність використання коштів обласного бюджету Тернопільської області на підтримку і розвиток театрального та філармонійного мистецтва.

За результатами дослідження можемо стверджувати, що:

- розвиток культури та мистецтва, включаючи театральне та філармонійне мистецтво, не є пріоритетом в діяльності Тернопільської обласної ради та облдержадміністрації;
- обласні органи влади не оприлюднили культурну політику на перспективу, її стратегічні та оперативні цілі;
- попри абсолютне зростання асигнувань на культуру, включаючи театральне і філармонійне мистецтво, їх частка в обласному бюджеті зменшується;
- відсутні плани перспективного та поточного розвитку театрального та філармонійного мистецтва як в цілому, так і в розрізі окремих закладів;
- застосування програмно-цільового методу бюджетування має формальний характер, що не дає змоги повноцінно використовувати його переваги у підвищенні ефективності видатків;
- надання бюджетних асигнувань на розвиток і підтримку театрального та філармонійного мистецтва обмежується прямим фінансуванням драматичного театру, лялькового театру і філармонії. При цьому не застосовуються інші методи фінансування культури, які широко використовують у розвинутих країнах (гранти, конкурсне фінансування тощо);
- зростання фінансування драматичного та лялькового театрів і філармонії не супроводжується збільшенням відвідуваності цих закладів;
- незважаючи на те, що видатки на підтримку і розвиток театрального і філармонійного мистецтва здійснюються з обласного бюджету, відсутня будь-яка інформація про дійства, проведені театрами і філармонією в інших населених пунктах області, окрім міста Тернополя [22, с. 18].

Апробація методичних підходів до оцінювання ефективності видатків бюджету, сформульованих на основі шотландського досвіду, засвідчила їх практичну цінність. Відтак, це створює передумови для розвитку інституційної бази забезпечення ефективності видатків місцевих бюджетів в Україні.

Висновки. Досвід організації фінансового контролю ефективності бюджетних видатків у Шотландії свідчить про низку його позитивних властивостей, які дають змогу реалізувати головну мету урядової політики – підвищення рівня довіри населення до влади. Сформульовані на основі вивчення шотландського досвіду методичні підходи до організації контролю ефективності використання коштів бюджету характеризуються комплексністю, універсальністю та збалансованістю. Сформульовані підходи можуть бути застосовані не лише в наукових дослідженнях, а й придатні для прикладного використання, що підтверджується проведеними дослідженнями ефективності як місцевого бюджету загалом, так і окремого напрямку видатків. Подальші наукові дослідження можуть бути зосереджені на фор-

малізації методики аналізу ефективності видатків місцевих бюджетів. Це дасть змогу, зокрема, суттєво розширити прикладну складову методичних підходів та полегшити їх застосування на практиці, що важливо, зважаючи на актуальність теми ефективного управління місцевими бюджетами в умовах розширення їх ресурсів. Крім цього, формалізовані методики дадуть змогу підвищити об'єктивність оцінювання ефективності видатків бюджету, забезпечити порівнюваність аналізу та його достовірність.

Список використаних джерел

1. Чугунов І.Я. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни / І.Я. Чугунов, І.М. Ігнатюк // Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди. – 2016. – № 28/1. – С. 217–226.

2. Soukopová J. Methodology for the efficiency evaluation of the municipal environmental protection expenditure / Jana Soukopová, Michal Struk // Environmental software systems. Frameworks of environment: 9th IFIP WG 5.11 International Symposium, Brno, June 27-29, 2011. – Brno. – P. 327–340.

3. Lubińska T. Nowe zarządzanie publiczne – skuteczność i efektywność. Budżet zadaniowy w Polsce / T. Lubińska, T. Strąk, Al. Lozano Platonoff, M. Będzieszak ; red.: Teresa Lubińska. – Warszawa : DIFIN, 2009. – 736 s.

4. Белец Ж.А. Результативність використання бюджетних коштів в умовах застосування програмно-цільового методу на місцевому рівні / Ж.А. Белец // Science and education a new dimension. Humanities and social science, II (3). – Issue: 18. – 2014. – P. 152–155.

5. Аветисян И.А. Об эффективности государственного бюджета и бюджетных расходов / И.А. Аветисян // Экономические и социальные перемены в регионе: факты, тенденции, прогноз. – 2005. – № 29. – С. 9–19.

6. Мазур И.И. Эффективный менеджмент / И.И. Мазур, В.Д. Шапиро, Н. Г. Ольдерогге. – М. : Высшая школа, 2003. – 555 с.

7. Świrska A. Methods for improving the effectiveness of the financial management of local government units in Poland / Anna Świrska // Science and studies of accounting and finance problems and perspectives. – 2016. –Vol. 10. – № 1, 177. – P. 185.

8. National outcomes [Electronic resource]. – 2014. – Access mode : https://www.gov.scot/About/Performance/scotPerforms/outcome.

9. Financial scrutiny unit briefing budget scrutiny, 2015-16 [Electronic resource] // SPICe The Information Centre. – 2014. – Access mode : http://www.parliament.scot/ResearchBriefingsAndFactsheets/S4/SB_14-73.pdf.

10. Local government benchmarking framework [Electronic resource]. – Access mode : http://www.improvementservice.org.uk/benchmarking/list-of-indicators.html.

11. Schick A. The performing state: reflection on an idea whose time has come but whose implemention has not / Allen Schick // OECD Journal on Budgeting. – 2003. – 3(2). – P. 71–103.

12. Roy G. Scotland's budget 2016 / G. Roy, D. Eiser, K. Lisenkova. – Glasgow : Fraser of Allander Institute, 2016. – 100 p.

13. Report on draft budget 2018-19. SP Paper 266. – 2nd report. – Aberdeen : Scottish Parliament Corporate Body, 2018. – 76 pp.

14. Management consulting services: local authorities [Electronic resource]. – Access mode : https://awics.co.uk/localauthorities2.

15. Office of health economics [Electronic resource]. – Access mode : https://www.ohe.org.

16. Аналіз вигід і витрат. Концепції і практика : пер. з англ. / Е.Е. Боардмен, Д.Х. Грінберг, Е.Р. Вайнінг, Д.Л. Веймар. – К. : Видавництво "АртЕк", 2003. – 568 с.

17. Малиняк Б. #аналізуємо бюджет : доступно про головне : посіб. / Б. Малиняк, В. Горин, В. Письменний ; за ред. Б. Малиняка. – Тернопіль : Zazaprint, 2017. – 78 с.

18. Плоский К. Аналітичний звіт "Партиципаторний бюджет" / К. Плоский. – К., 2017. – 44 с.

19. Наказ Міністерства фінансів України № 1098 від 29.12.2002 р. "Про паспорти бюджетних програм" [Electronic resource]. – 2002. – Access mode : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0047-03.

20. Наказ Міністерства фінансів України № 608 від 17.05.2011 р. "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм" [Electronic resource]. – Access mode : http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=358839&cat_id=355989

21. Горин В. Експрес-аналіз проекту бюджету міста Тернополя на 2018 рік / В. Горин, Б. Малиняк, В. Тарас. – Тернопіль : ZAZAPRINT, 2017. – 20 с.

22. Горин В. Аналітична записка про ефективність використання коштів обласного бюджету Тернопільської області на підтримку і розвиток театрального та філармонійного мистецтва / В. Горин, Б. Малиняк, В. Тарас, В. Чубатий ; за ред. В. Тараса. – Тернопіль : ZAZAPRINT, 2017. – 52 с.

References

1. Chugunov, I. Ja. & Ignatyuk, I. M. (2016). Formuvannia vydatkiv biudzhetu u systemi social-no-ekonomichnoho rozvytku krainy [Formation of budget expenditures in the system of social and economic development of the country]. Ekonomichnyi visnyk universytetu. Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi universytet – Economic Bulletin of the University. Pereyaslav-Khmelnytskyi State University, 28/1, 217–226 [in Ukrainian].

2. Soukopová, J., & Struk, M. (2011). Methodology for the efficiency evaluation of the municipal environmental protection expenditure. Environmental Software Systems. Frameworks of environment, 327–340.

3. Lubińska, T. (Eds.), Strąk T., Lozano, Platonoff A., Będziaszek, M., Gozdek, M. (2009). Nowe zarządzanie publiczne – skuteczność i efektywność. Budżet zadaniowy w Polsce. – Warszawa: DIFIN [in Polish].

4. Belets, J.A. (2014). Rezultatyvnist vykorystannia biudzhetnykh koshtiv v umovakh zastosuvannia prohramno-tsilovoho metodu na mistsevomu rivni [Effectiveness of using budget funds in the application of the program-target method at the local level]. Science and education a new dimension. Humanities and social science, II(3), Issue: 18 [in Ukrainian].

5. Avetisyan, I.A. (2005). Ob effektivnosti gosudarstvennogo byudzheta i byudzhetnykh raskhodov [On the effectiveness of the state budget and budget expenditures]. Ekonomicheskiye i sotsialnyye peremeny v regione: fakty, tendentsii, prognoz – Economic and social changes in the region: facts, trends, forecast, 29, 9–19 [in Russian].

6. Mazur, I.I., Shapiro, V.D., Olderogge, N.G. (2003). Effektivnyy menedzhment [Effective management]. Moscow: Vysshaya shkola [in Russian].

7. Świrska, A. (2016). Methods for improving the effectiveness of the financial management of local government units in Poland. Science and studies of accounting and finance: problems and perspectives, 10 (1), 177–185.

8. National outcomes (2014). Available at: https://www.gov.scot/About/Performance/scotPerforms/outcome.

9. Financial scrutiny unit briefing budget scrutiny, 2015-16. (2014). Available at: http://www.parliament.scot/ResearchBriefingsAndFactsheets/S4/SB_14-73.pdf.

10. Local government benchmarking framework. Available at: http://www.improvementservice.org.uk/benchmarking/list-of-indicators.html.

11. Schick, A. (2003). The performing state: reflection on an idea whose time has come but whose implemention has not. OECD Journal on Budgeting, 3(2), 71–103.

12. Roy, G., Eiser, D., Lisenkova K. Scotland's budget 2016. (2016). – Glasgow: Fraser of Allander Institute.

13. Report on draft budget 2018-19. (2018). SP Paper 266. (2nd report). Aberdeen: Scottish Parliament Corporate Body.

14. Management consulting services: local authorities. (2018). Available at: https://awics.co.uk/localauthorities2.

15. Office of health economics. (2018). Available at: https://www.ohe.org.

16. Boardman, E.E., Hrinberh, D.Kh., Vaininh, E.R., Veimar, D.L. (2003). Analiz vyhid i vytrat. Kontseptsii i praktyka [Analysis of benefits and costs. Concepts and practice]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].

17. Malyniak, B. (Eds.), Horyn, V., Pysmennyi, V. (2017). #analizuiemo biudzhet : dostupno pro holovne [#analyze the budget: available about the main]. Ternopil : Zazaprint [in Ukrainian].

18. Ploskyi, K. (2017). Analitychnyi zvit "Partytsypatornyi biudzhet" [Analytical report "Participative budget"]. Kyiv: PROMIS [in Ukrainian].

19. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 1098 vid 29.12.2002 r. "Pro pasporty biudzhetnykh prohram" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine] (2009, December 29). Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0047-03 [in Ukrainian].

20. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 608 vid 17.05.2011 r. "Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo zdiisnennia otsinky efektyvnosti biudzhetnykh prohram" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On Approval of methodological recommendations for implementation of the evaluation of the effectiveness of budget programs"]. (2011, May, 17). (2011). Available at: http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=358839& cat_id=355989.

21. Horyn, V., Malyniak, B., Taras, V. (2017). Ekspres-analiz proektu biudzhetu mista Ternopolia na 2018 rik [Express-analysis of the draft budget of Ternopil city for 2018]. Ternopil: ZAZAPRINT [in Ukrainian].

22. Horyn, V., Malyniak, B., Taras, V. (Eds.), Chubatyi, V. (2017). Analitychna zapyska pro efektyvnist vykorystannia koshtiv oblasnoho biudzhetu Ternopilskoi oblasti na pidtrymku i rozvytok teatralnoho ta filarmoniinoho mystetstva [Analytical note on the effectiveness of using the funds of the regional budget of the Ternopil region to support and develop theatrical and philharmonic art]. Ternopil: ZAZAPRINT [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.04.2018.

УДК 330.341.1

Оксана ДЕСЯТНЮК,
Ірина ГУЗЕЛА

ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено місце податкового регулювання у здійсненні ефективних податкових трансформацій. Визначено проблеми податкового регулювання у контексті недосконалої нормативно-правової бази оподаткування, складності процедури адміністрування податків, поширення практики ухилення від сплати податків. Окреслено напрямки модернізації податкового регулювання з орієнтуванням на оптимальне поєднання фіскальної та регулюючої функцій податків задля узгодження та гармонізації інтересів платників податків і держави.

Ключові слова: *податкове регулювання, податкова система, сфера оподаткування, платники податків, податкове навантаження, адміністрування податків.*

Оксана ДЕСЯТНЮК, Ирина ГУЗЕЛА

Проблемы и направления модернизации налогового регулирования в Украине

Исследовано место налогового регулирования в осуществлении эффективных налоговых трансформаций. Определены проблемы налогового регулирования в контексте несовершенной нормативно-правовой базы, сложности процедуры администрирования налогов, распространения практики уклонения от уплаты налогов. Определены направления модернизации налогового регулирования с ориентацией на оптимальное сочетание фискальной и регулирующей функций налогов для согласования и гармонизации интересов налогоплательщиков и государства.

Ключевые слова: *налоговое регулирование, налоговая система, сфера налогообложения, налогоплательщики, налоговая нагрузка, администрирование налогов.*

Oksana DESIATNIUK, Iryna HUZELA

Problems and directions of modernization of tax regulation in Ukraine

Introduction. *The place of tax regulation in the implementation of effective tax transformations is investigated. The problems of tax regulation in the context of the imperfect legal and regulatory framework of taxation, the complexity of the tax administration procedure, and the spread of tax evasion practice are identified. The directions of modernization of tax regulation with orientation on optimal combination of fiscal and regulatory functions of taxes are outlined for coordination and harmonization of interests of taxpayers and the state.*

© Оксана Десятнюк, Ірина Гузела, 2018

Purpose. *The purpose of the article is to study the issues of tax regulation and outline ways of its modernization taking into account national features of the Ukrainian economy.*

Results. *In Ukraine the first stage of modernization of tax regulation has been initiated in the context of the formation of an integrated legislative framework on taxation, institutional provision of the administration and payment procedure. At the same time, transformations in the field of tax regulation should be aimed at achieving the strategic goals of socio-economic development of the country, increase and acceleration of innovation and investment processes in the country.*

Conclusions. *Tax regulation in Ukraine is still not an effective tool for socio-economic development of the state. An inappropriate and unjustified choice of its methods leads to a reduction in the efficiency of tax administration, an increase in their share in the expenses of enterprises, a narrowing of the tax base and the non-observance of equal competitive conditions in the economic space of the country. This, in turn, will prevent the intensification of innovation and investment processes and the achievement of high rates of socio-economic development of the state.*

Keywords: *tax regulation, tax system, taxation, taxpayers, tax burden, tax administration.*

JEL Classification: E620.

Постановка проблеми. В умовах розбалансування фінансової системи та посилення впливу кризових явищ в національній економіці особливо актуальним завданням, яке потребує негайного розв'язання, є розроблення дієвих важелів впливу держави на функціонування учасників процесу суспільного виробництва, інституції якого спрямовані на забезпечення фінансової стабільності держави, її сталого економічного розвитку та підвищення добробуту громади. У контексті державного втручання у реформування соціально-економічних процесів вагома роль належить податковому регулюванню, від якого значною мірою залежить формування цивілізованого та конкурентоспроможного ринкового механізму.

Нове соціально-економічне середовище потребує впровадження виважених механізмів реформування податкової системи, за яких податкове регулювання, поряд з виконанням функції фіскального інструмента наповнення дохідної частини державного бюджету, сприятиме подоланню фіскальних деформацій і коригуванню негативних процесів економічного розвитку, мотивації ділової активності економічних агентів, підвищенню рівня конкурентоспроможності економіки та прискоренню інноваційно-інвестиційних процесів в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нинішньому етапі розвитку економічних знань проблемам податкового регулювання приділяється дедалі більша увага. Це пояснюється зростанням ролі податкового регулювання як важливого інструменту впливу на розвиток економічної системи і соціальної сфери та необхідністю проведення якісних реформ у побудові ефективної податкової системи країни. Зокрема, теоретичні та практичні аспекти вивчення цієї проблеми знайшли відображення у працях українських вчених: Ю. Іванова, А. Крисоватого, І. Луніної, О. Сидорович, А. Соколовської, Л. Шаблистої та ін. Однак потребують подальшого вирішення проблеми податкового

регулювання, що стосуються недосконалої нормативно-правової бази оподаткування, ускладненої процедури адміністрування податків, зростання податкового боргу.

Метою статті є дослідження проблематики податкового регулювання та окреслення шляхів його модернізації з урахуванням національних особливостей української економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні реалії функціонування податкової системи характерні зміною пріоритетів у функціональному призначенні податків. Насамперед, важливого значення набуває регулююча функція податків, яка полягає у регулюванні державою соціально-економічних явищ і процесів за допомогою інструментів оподаткування, на противагу фіскальної їх функції, як основи формування надходження фінансових ресурсів держави. Регулюючий вплив при цьому здійснюється через зміну ставок податків, їх диференціацію для різних категорій платників податків, зменшення або збільшення бази оподаткування, відстрочення платежу або анулювання заборгованості, надання податкових кредитів, зміну податкових пільг і знижок, повне або часткове звільнення від податків тощо.

Відтак, важливим інструментом у податковій системі кожної країни є податкове регулювання, на яке, власне, і покладається функція оптимального поєднання регулюючої та фіскальної функції податків з метою збалансування та задоволення інтересів як платників податків, так і держави. При цьому слушно зазначає М.М. Свердан, "що у сфері оподаткування абсолютно задовольнити інтереси всіх учасників неможливо. Оптимальне поєднання – реалізувати наміри держави, пристосувати фіскальний режим до підприємництва, максимально забезпечити соціальні ідеали справедливості та суспільного добробуту" [1, с. 26]. Однак, недотримання принципу економічної обґрунтованості податкових реформ, існування подвійного оподаткування, нестабільність податкового законодавства призводять до надмірного навантаження на суб'єктів підприємництва. Зважаючи на такі негативні тенденції, суб'єкти господарювання шукають різні шляхи несплати податкових платежів. Одні роблять це незаконно, тобто ухиляються від сплати податкових платежів, інші – використовують різні схеми для уникнення від сплати податків, дотримуючись чинного законодавства. Таким чином, однією із проблем сьогодення є розбалансування інтересів суб'єктів податкових відносин.

Сутність податкового регулювання доцільно розглядати у єдності та боротьбі його суперечливих сторін, що сприяють розвитку відносин у сфері оподаткування, тобто виникненню суперечностей, які згодом вирішуються й одночасно зароджуються нові. Суперечності у сфері оподаткування виникають одразу, тільки-но перетинаються протилежні інтереси основних суб'єктів податкових відносин – платників податків і держави. Єдність цих протилежностей як взаємопов'язаних сторін оподаткування є умовою функціонування податкової системи у цілісності.

Єдність відносин платників податків і держави підтверджується Податковим кодексом України, що засвідчує узгодженість їх інтересів та досягнутий компроміс щодо наявних між ними суперечностей. Водночас суперечності між суб'єктами податкових відносин виявляються у тому, що кожен із них на перше місце ставить, передусім, свої особисті інтереси, які пов'язані з отриманням власних надходжень і зменшенням витрат. Для платника податку це означає зменшення витрат на сплату податкових платежів, а тому лібералізація оподаткування через зниження податкового навантаження об'єктивно сприяє зміц-

ненню фінансової бази платників податків, насиченню ринку товарами і послугами та створенню конкурентного середовища, для держави – збільшення надходжень за рахунок отриманих податкових платежів.

Так, держава формує економіко-правові умови для розвитку податкової системи, збільшуючи податкове навантаження на платників податків. Однак державні інтереси суперечать інтересам платників податків, які зацікавлені в звужені бази оподаткування, зменшенні ставки податку тощо. Тобто відносини в сфері оподаткування мають яскраво виражений суперечливий характер, оскільки кожен суб'єкт прагне задовольнити лише свої інтереси. Тому однією з найважливіших проблем податкового регулювання є проблема формування дієвого механізму узгодженості та збалансування інтересів усіх учасників податкових відносин, пошук диференційованих підходів до встановлення ставок податків та категорій платників, визначення спеціальних режимів оподаткування для окремих платників податку, застосування методів податкового стимулювання.

Ще однією проблемою податкового регулювання, яка потребує розв'язання, є недосконала нормативно-правова база оподаткування та складність процесу адміністрування податків. В умовах сьогодення податкове законодавство є нестабільним, а багато його положень неврегульованими, що створює чимало незручностей платникам податків. Як приклад, доволі складний порядок обчислення оподатковуваного прибутку в страхових компаніях, зокрема, врахування у складі доходів і витрат сум зменшення і збільшення розміру страхових резервів, порівняно зі сформованими їх обсягами на кінець попереднього звітного періоду з урахуванням зміни частки перестраховиків у страхових резервах, а також складність перевірки обсягів страхових виплат, що негативно відображається на ефективності контролю з боку податкових органів. Зазначимо, що взаємоузгодженість систем оподаткування страховиків і підприємницьких структур не означає ототожнення їх елементів, методів та способів сплати податкових платежів, досягнення ефективності функціонування податкового механізму.

Враховуючи те, що на сьогодні рентабельність класичного українського страхового бізнесу є доволі низькою, можна передбачити банкрутство більшості "кептивних" страховиків. Відповідно, обсяг податкових надходжень від страхових компаній при застосуванні загальної системи оподаткування прибутку суттєво знизиться, натомість при оподаткуванні доходів він постійно зростав. Доцільно зазначити, що зміни до Податкового кодексу стосовно застосування подвійного оподаткування доходів і прибутку страховиків були прийняті без належного обґрунтування можливих позитивних і негативних наслідків, як з точки зору втрат бюджету, так і зміни структури та складу учасників страхового ринку України [2].

З одного боку, в умовах кризових явищ в національній економіці класичним страховим компаніям перехід на загальну систему оподаткування є вигідним, адже вони сплачують податок на прибуток лише за умови позитивного фінансового результату. З іншого – через складний порядок його розрахунку помітно збільшуються витрати на дотримання регулятивних вимог, пов'язаних з оподаткуванням прибутку, зокрема на: забезпечення бланками податкової звітності та їх заповнення; оплату послуг із залучення юристів і бухгалтерів, обізнаних в податкових нововведеннях; зміну програмного забезпечення податкового обліку; платні консультації з оподаткування страхової діяльності; витрати, пов'язані з проведенням аудиторських перевірок тощо. Збільшення витрат прямопропорційно призводить до зростання вартості страхових продуктів.

Відтак конкурентні переваги матимуть ті страховики, які зможуть максимально мінімізувати зазначені витрати і не підвищуватимуть страхових тарифів.

У фіскальних органах також зростатимуть і витрати на адміністрування податку на прибуток страховиків для податкових органів. Такі витрати пов'язані з необхідністю прийняття низки підзаконних актів, які будуть роз'яснювати і конкретизувати на практиці норми Податкового кодексу. Зокрема, це витрати на: розроблення нових форм податкової звітності та інструкцій для їх складання; визначення переліку страхових резервів і методики розрахунку їх обсягу, що враховуються при розрахунку об'єкта оподаткування; інформаційне поширення і роз'яснення законодавчих актів, інформаційно-консультативне обслуговування платників податків; перепідготовку податкових інспекторів, які приймають відповідну звітність; здійснення податкового контролю.

З метою зниження витрат на адміністрування податків доцільно запровадити автоматизовану системи документообігу та удосконалити порядок реєстрації платників податків, сформувати прозору систему відповідальності співробітників податкової служби. Погоджуємося з твердженням О.П. Крайник, що "зміна правил адміністрування податків має забезпечити отримання економічного ефекту за рахунок зменшення рівня тінізації економіки та збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів. Однак такий ефект можна отримати лише у разі сприйняття нових правил більшістю платників податків за рахунок налагодження копіткої роз'яснювальної роботи щодо необхідності та суті нових правил адміністрування; зміни ставлення податкових органів до платників, налагодження дійсно партнерських стосунків між ними; ефективної боротьби з корупцією; підвищення ступеня довіри до влади в цілому" [3, с. 16].

Постійна зміна податкового законодавства, підвищення податкового навантаження на платників податків, особливо до страхових компаній, у вигляді подвійного оподаткування в умовах політичної й економічної нестабільності призводять до зменшення сплати податків шляхом ухилення. Крім того, наявна характерна непрозорість та недостатньо розвинута інфраструктура страхового ринку в цілому призводить до використання "схемного" страхування.

В умовах недосконалого податкового регулювання суб'єкти господарювання шукають різні способи уникнення сплати податкових платежів, внаслідок чого підвищується рівень тіньової економіки. Відповідно, у державний бюджет України не надходить значний обсяг податкових платежів, що призводить до невиконання на належному рівні державою покладених на неї функцій. Як приклад, такий дисбаланс інтересів можна побачити у взаємовідносинах держави та страхових компаній, які з 2015 р. двічі сплачують податок на прибуток, за ставкою 3% і 18%. На нашу думку, подвійне оподаткування і є додатковим податковим навантаженням на страховиків, що посприяло виникненню різних схем ухилення від сплати податків та формуванню їх податкової заборгованості. Вважаємо, що при визначенні підходів до формування системи оподаткування страхового бізнесу доцільно, насамперед, враховувати його особливе місце в економічній системі. З урахуванням стратегічної ролі страхового сектору, податкове регулювання у цій сфері необхідно спрямовувати на стимулювання попиту на страхові послуги, управління пропозицією певних видів страхування та інвестиційними ресурсами страховиків за одночасного забезпечення фіскальної ефективності системи оподаткування страхової діяльності.

В умовах фінансової нестабільності економіки України поширеною практикою є

несвоєчасна та не в повному обсязі сплата суми податкових платежів, що супроводжується штрафними санкціями (високі штрафні санкції за помилки і часті зміни форм податкової звітності), пенею та призводить до формування податкової заборгованості платників перед державою. Вважаємо це негативним явищем, за якого держава не може виконувати свої функції зобов'язання належним чином та фінансово забезпечувати важливі сектори економіки.

Про суми податкового боргу України свідчать дані табл. 1.

Як видно з наведених даних, загальна сума податкового боргу за рік збільшилась на 17417,7 млн грн, тобто на 22,47%. Це є негативною тенденцією і свідчить про невиконання податкових зобов'язань платниками податків та недонадходження в повному обсязі податкових платежів до бюджету. Чинниками відповідної динаміки є: відсутність ефективних механізмів забезпечення відповідальності суб'єктів господарювання за невиконання перед державою своїх фінансових зобов'язань; недосконаліть системи списання та реструктуризації податкової заборгованості підприємств перед бюджетом; проведення взаємозаліків, які роблять невигідною своєчасну повну сплату податків [5, с. 147]. Водночас зменшення суми списаної безнадійної заборгованості на 46,6% характеризує позитивний аспект щодо скорочення кількості неплатоспроможних платників.

Слід зазначити, що з прийняттям Податкового кодексу України відбулося зменшення штрафних санкцій. Це є позитивною тенденцією як для держави, так і для платників податків, яка, з одного боку, дозволяє платникам швидко і без проблем погашати свою податкову заборгованість, з іншого – державі вчасно і ефективно виконувати функції, які покладені на неї. На нашу думку, ефективним методом погашення податкової заборгованості є податкова застава на активи платника, за допомогою якої держава забезпечує собі гарантії стягнення коштів у випадку невиконання своїх зобов'язань боржником за рахунок його активів і тим самим прискорює повернення податкового боргу платником.

Згідно з проведеними опитуваннями суб'єктів господарювання щодо проблем, які на сьогодні характерні для системи оподаткування в Україні, 65% з них найважливішою перешкодою свого економічного розвитку визнали нестабільність податкового законодавства. Частина малих підприємств працює на стабільній спрощеній системі оподаткування, при цьому більші проблеми недосконалого оподаткування характерні для великих підприємств, які працюють на загальній системі оподаткування. Крім того, важливою проблемою респонденти визнали

Таблиця 1

Динаміка податкового боргу України, 01.06.2017–01.06.2018 рр.*

№	Показники	Станом на:		Темпи зростання 2018/2017, %
		01.06.2017 млн грн	01.06.2018 млн грн	
1.	Загальна сума податкового боргу	77518,0	94935,7	22,47
2.	Сума списаної безнадійної заборгованості	2262,2	1207,9	-46,60
3.	**Розстрочка:**			
3.1.	Сума	1037,5	86,6	-91,65
3.2.	кількість договорів, шт.	305	286	-6,23

*Складено на основі [4].

порядок податкового адміністрування – для великих та середніх підприємств цей відсоток становить 67%, а для малого бізнесу – 56%. Менше 10% суб'єктів господарювання заперечували проблему нестабільного податкового законодавства та складності адміністрування податків[6].

Ухилення від оподаткування та сплати податків – це одна з найважливіших проблем в Україні. Так, лише у 2017 р. було зареєстровано 972 кримінальних правопорушень щодо ухилення від сплати податкових платежів, що є негативною тенденцією розвитку системи оподаткування в Україні (рис. 1).

Як видно з рис. 1, кількість зареєстрованих кримінальних проваджень поступово зменшується впродовж 2015–2017 рр., від 1665 до 972 (на 693). Однак позитивні результати за ці три роки майже не були відчутні, оскільки загальна кількість податкових злочинів не зменшилася. Зазначимо, що на початку 2017 р. в першому кварталі було зареєстровано 302 кримінальних проваджень, а вже наприкінці четвертого кварталу відбувалося поступове зменшення до 145. Позитивним фактором є те, що частина платників податків почали добросовісно сплачувати податкові платежі без різних методів примусу. При цьому наприкінці 2017 р. кримінальні провадження щодо платників податків ще мали місце, а це означає, що збереглася частина платників, яка ухиляється від сплати обов'язкових платежів. Доцільно зауважити той факт, що за IV квартал 2017 р. було зареєстровано 145 кримінальних проваджень, а закритих з них – 132.

Як відомо, ефективність податкового регулювання значною мірою залежить від рівня податкового навантаження. При цьому, зазвичай, найбільше податкове навантаження покладене на законослухняних платників, які вчасно і в повному обсязі виконують податкові зобов'язання, до того ж, позбавлені податкових пільг, можливості зменшення податкового навантаження.

Зазначимо, що порівняно з іншими європейськими країнами (Польщею, Німеччи-

Рис 1. Динаміка зареєстрованих кримінальних проваджень щодо ухилення від сплати податкових платежів поквартально, шт.*

* Складено на основі [7].

ною, Швейцарією, Латвією, Швецією), номінальне податкове навантаження в Україні є нижчим [8]. Найбільший рівень податкового навантаження в 2016 р. був у Швеції – 44,6%, Німеччині – 40,4%, водночас в Україні – 21,6%. Однак стверджувати про те, що в нашій державі рівень реального податкового навантаження є нижчим – не можна, тому що в процесі перерозподілу бюджетних ресурсів частка податків, яка повертається громадянам Швеції у вигляді тих чи інших суспільних благ, становить приблизно 85%, а українцям – трохи більше 30% [9, с. 56]. Отже, реальне податкове навантаження в Україні є вищим, ніж у більшості країн ЄС.

Варто зазначити, що із прийняттям Податкового кодексу проведено низку податкових реформ, спрямованих на підвищення ефективності податкового регулювання, зокрема:

– оптимізовано склад і структуру податків, скорочено кількість податків та зборів, а саме: замість 29 загальнодержавних платежів – 18, а місцевих обов'язкових платежів з 14 до 5 видів. Це спрощує процес нарахування та сплати податків платникам. Разом з тим, такі новації частково можна вважати технічними, оскільки відбулось об'єднання кількох податків. Наприклад, рентна плата охоплює шість платежів. Як свідчить зарубіжний досвід, оптимальна кількість податків не перевищує 10, як приклад, в Німеччині, Нідерландах – 9 податків; Китаї – 7; Іспанії, Португалії – 8; Норвегії – 4 податки тощо;
– розпочалося поетапне зниження ставки податку на прибуток підприємств: з 23% у 2011 р. до 18% у 2018 р. Однак передбачалося зменшення податкової ставки до 16% в 2014 р., що так і не відбулось у зв'язку з політичними потрясіннями й економічним спадом у 2014–2015 рр.;
– скорочено кількість контролюючих органів та зменшено тривалість виїзних перевірок. Законодавчо зменшено кількість органів контролю до двох: органів державної податкової служби і митних органів. Проте Податковий кодекс не розмежовує компетенції та повноваження зазначених контролюючих органів, а відтак, нечітким є порядок проведення документальних перевірок платників податків з питань достовірності нарахування і сплати податкових і митних платежів;
– посилено відповідальність за порушення податкового законодавства. При цьому в 2011 р. Верховна Рада ухвалила Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності" від 15.11.2011 №4025-VI. Його метою була вказана гуманізація відповідальності платників податків. Однак зіставлення положень Закону з деякими показниками виконання бюджетів засвідчує його фіскальну орієнтацію, посилення тиску на платників податків за рахунок уведення штрафів як основного виду покарань за вчинення злочинів та адміністративних правопорушень, збільшення втручання у сферу господарювання [10, с. 65];
– впроваджено комплекс податкових пільг суб'єктам підприємництва, які розробляють і впроваджують інновації та випускають інноваційну продукцію. Задля підвищення ефективності використання податкових пільг у Податковому кодексі передбачено, що суми коштів, вивільнені від оподаткування, підприємства спрямовуватимуть на збільшення обсягів виробництва, переоснащення матеріально-технічної бази, запровадження інноваційних технологій, пов'язаних з основною діяльністю такого платника податку, та/або повернення кредитів, використаних на зазначені цілі, і сплату відсотків за ними.

Можна стверджувати, що в Україні розпочато перший етап модернізації податкового регулювання у контексті формування цілісної законодавчої бази з питань оподаткування, інституціонального забезпечення процедури адміністрування та сплати податків. При цьому трансформаційні перетворення в сфері податкового регулювання спрямовані на досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку, підвищення та прискорення інноваційно-інвестиційних процесів в країні. Тому наступний етап реформування податкової системи, на наш думку, має забезпечити:

– збалансування інтересів держави і платників податків шляхом мотивації платника до своєчасної та у повному обсязі сплати податків через підвищення якості соціальних послуг, знищення корупції та тіньової економіки;
– встановлення чіткого, прозорого, доступного та досконалого податкового законодавства, що полегшить роботу суб'єктам господарювання;
– спрощення процедури та забезпечення прозорості адміністрування податків;
– дотримання принципу соціальної справедливості та рівності. Рівень податкового навантаження має ґрунтуватись не на бюджетних потребах держави, а виходити з рівня фінансового забезпечення платників, їх платоспроможності;
– підвищення рівня податкової культури шляхом роз'яснення ролі та значення податків у суспільному житті. Податкове регулювання має сприяти формуванню заощаджень та розвитку інвестиційної діяльності, стимулювати вітчизняне підприємництво та забезпечувати процес суспільного відтворення;
– зменшення кількості податкових перевірок за рахунок розширення доступу контролюючих органів до інформації стосовно платників податків, що забезпечило ці органи усіма інструментами контролю за ухиленням від сплати податків чи агресивною оптимізацією оподаткування.

Таким чином, податкове регулювання потребує подальшого вдосконалення в частині переорієнтації чинної системи оподаткування на стимулювання процесів соціально-економічного розвитку країни з метою підвищення її конкурентоспроможності. Основним завданням при цьому є формування оптимального рівня податкового навантаження на економіку, за якого буде досягнуто збалансування інтересів держави і платників податків. Безумовно, зниження податкових ставок сприятиме зростанню інвестиційних можливостей українських підприємств, однак супроводжуватиметься зростанням бюджетного дефіциту та інфляції, і як наслідок, не сприятиме збільшенню інвестицій та економічному зростанню.

Крім того, слід зазначити, що інтереси держави не обмежуються лише фіскальними цілями. Адже інтереси держави та платників податків можуть збігатися щодо зацікавленості у зростанні реальних доходів населення, підвищення добробуту громадян та розвитку підприємницької діяльності шляхом забезпечення умов економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників. Основу ефективного й економічно обґрунтованого податкового регулювання становить система податкових пільг і стимулів. Податкові пільги є перевагами, які надають окремим платникам податків, за наявності яких вони можуть у меншому розмірі або взагалі не сплачувати податкові платежі. Для платника податків це є, безумовно, великою перевагою. Деякою мірою податкові пільги є стимулами для своєчасної, повної сплати податків. Проте держава через надання податкових пільг зменшує потенційні надходження фі-

нансових ресурсів, які в подальшому розподіляються за різними напрямками. Як наслідок, нестача коштів призводить до того, що держава не може ефективно виконати покладені на неї функції. Водночас застосування знижених ставок оподаткування доцільно віднести до інструментів формування додаткових фінансових ресурсів держави на перспективу, за умови, що пільгове оподаткування здійснюється щодо суб'єктів господарювання стратегічних і провідних галузей економіки.

Висновки. На основі вищезазначеного зауважимо, що податкове регулювання в Україні ще не є ефективним інструментом соціально-економічного розвитку держави. Нераціональний і необґрунтований вибір його методів спричинює зниження ефективності адміністрування податків, збільшення їх частки у витратах підприємств, звуження бази оподаткування та недотримання рівних конкурентних умов в економічному просторі країни. Це, в свою чергу, перешкоджає активізації інноваційно-інвестиційних процесів та досягненню високих темпів соціально-економічного розвитку країни.

В процесі дослідження виявлено низку проблем та окреслено напрямки реформування податкового регулювання. Серед них виокремлено: поетапне зниження податкового навантаження за рахунок скасування неефективних (затратних) податків і зборів; підвищення фіскальної ефективності податків на основі розширення бази оподаткування, надання пільг суб'єктам господарювання, які здійснюють інноваційну діяльність; удосконалення процедури адміністрування; зменшення масштабів ухилення від сплати податків. Оптимізація напрямів реформування податкового регулювання дасть змогу рівномірно розподілити податкове навантаження серед платників і забезпечити надійні джерела формування бюджету держави. Тому модернізація податкового регулювання має орієнтуватися на оптимальне поєднання фіскальної та регулюючої функцій податків в напрямку узгодження та гармонізації інтересів платників податків і держави.

Список використаних джерел

1. Свердан М.М. Специфіка податкової системи України та можливості її коректування / М.М. Свердан // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 4. – С. 23–28.

2. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02. 12. 2010 (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17.

3. Крайник О.П. Реформування системи податкового регулювання в контексті проведення економічних реформ в Україні / О.П. Крайник // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С. 14–17.

4. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/.

5. Нагорняк Г. Проблеми податкового регулювання в Україні та шляхи їх вирішення / Г. Нагорняк, Ю. Вовк // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2(27). – С. 140–152.

6. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA

7. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gp.gov.ua/.

8. Main national accounts tax aggregates [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/GOV_10A_TAXAG.

9. Крисоватий А.І. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори : монографія / А.І. Крисоватий, В.А. Валігура. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 248 с.

10. Сидорович О.Ю. Методики розрахунку та умови підвищення показників ефективнос-

ті діяльності податкових органів в Україні / О.Ю. Сидорович // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2012. – Вип. 19. – С. 61–66.

References

1. Sverdan, M.M. (2015). Spetsyfika podatkovoi systemy Ukrainy ta mozhlyvosti yii korektuvannia [Specificity of the Ukrainian tax system and the possibilities of its correction]. Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Development of the Economy, 4, 23–28 [in Ukrainian].

2. Podatkovyi kodeks Ukrainy № 2755-VI vid 02. 12. 2010 (iz zminamy i dopovnenniamy) [The Tax Code of Ukraine]. (2010, February, 12). Available at: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17.

3. Kraynik, O.P. (2013). Reformuvannia systemy podatkovoho rehuliuvannia v konteksti provedennia ekonomichnykh reform v Ukraini [Reforming the tax regulatory system in the context of economic reforms in Ukraine]. Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy, 5, 14–17 [in Ukrainian].

4. The State Fiscal Service of Ukraine. Available at: http://sfs.gov.ua/.

5. Nahornyak, H., Vovk, Y. (2010). Problemy podatkovoho rehuliuvannia v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of tax regulation in Ukraine and ways of their solution]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin, 2 (27), 140–152 [in Ukrainian].

6. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Ministry of economic development and trade of Ukraine]. Available at: http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA

7. Heneralna prokuratura Ukrainy [The General Prosecutor's Office of Ukraine]. Available at: https://www.gp.gov.ua/.

8. Main national accounts tax aggregates Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/ GOV_10A_TAXAG.

9. Krysovatyy, A.I., Valihura, V.A. (2010). Dominanty harmonizatsii opodatkuvannia: natsionalni ta mizhnarodni vektory [Dominances of tax harmonization: national and international vectors]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

10. Sydorovych, O.Y. (2012). Metodyky rozrakhunku ta umovy pidvyshchennia pokaznykiv efektyvnosti diialnosti podatkovykh orhaniv v Ukraini [Methods of calculation and conditions for improving the performance of tax authorities in Ukraine]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy, 19, 61–66 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2018.

УДК 336.22:657.6

Федір ТКАЧИК,
Інна ГУЦУЛ,
Анастасія ЗІНКЕВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРУВАННЯ І АУДИТУ АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ З ПИВА СОЛОДОВОГО

Здійснено характеристику підакцизних товарів та ставок акцизного податку на пиво солодове. Визначено завдання аудиту акцизного податку та наведено кореспонденцію рахунків його справляння. Проведено моніторинг кількості декларантів акцизного податку з пива солодового в Україні. Визначено чинники, які впливають на адміністрування акцизного податку з пива солодового до бюджету. Проаналізовано основні показники декларації з акцизного податку підприємства галузі пивоваріння. Сформульовано точку зору щодо оптимізації ставок акцизного податку на алкогольні напої, зокрема на пиво солодове.

Ключові слова: *адміністрування податків, аудит акцизного податку, підакцизні товари, податкова перевірка, виробники пива солодового, облік і декларування, податкова оптимізація.*

Федор ТКАЧЫК, Инна ГУЦУЛ, Анастасия ЗИНКЕВЫЧ

Особенности администрирования и аудита акцизного налога с пива солодового

Осуществлена характеристика подакцизных товаров и ставок акцизного налога на пиво солодовое. Освещены задачи аудита акцизного налога и приведена корреспонденция счетов его администрирования. Проведен мониторинг количества декларантов акцизного налога с пива солодового в Украине. Определены факторы, влияющие на администрирование акцизного налога с пива солодового в бюджет. Проанализированы основные показатели декларации по акцизному налогу предприятия отрасли пивоварения. Сформулирована точка зрения по оптимизации ставок акцизного налога на алкогольные напитки, в частности на пиво солодовое.

Ключевые слова: *администрирование налогов, аудит акцизного налога, подакцизные товары, налоговая проверка, производители пива солодового, учет и декларирование, налоговая оптимизация.*

Fedir TKACHYK, Inna HUTSUL, Anastasiia ZINKEVYCH

Administration and audit of the excise tax on beer

Introduction. *The role of excise tax in social and economic processes is determined by its ability to regulate the interest of producers before entering such industries as brewing. The excise tax is an effective instrument for realizing in the interests of society the strategic purposes*

© Федір Ткачик, Інна Гуцул, Анастасія Зінкевич, 2018

and objectives of the state policy - socio-economic and fiscal. It is a basic of the sustainable development of the country. Thus, it is expedient to study the main trends of administration and audit of the excise tax on beer in Ukraine.

***The purpose** of the article is to study the tasks and procedures for administering and auditing the excise tax for producers of malt beer.*

***Results.** Characterization of excisable goods and rates of excise duty on malting beer is carried out. The task of audit of excise tax is determined. The article presents the correspondence of accounts for the excise tax on alcoholic beverages. The number of declarants of the excise tax on malt beer in Ukraine has been monitored. The factors that influence the administration of the excise tax from the malt to the budget are determined. The article analyzes the main indicators of the excise tax declaration of the brewing enterprise. A viewpoint on optimization of excise tax rates for alcoholic beverages, in particular for malting beer, is formulated. Focused attention is paid to the role of the excise tax on alcoholic beverages (beer) for the financial resources of the states. The expediency of the strengthened tax regulation of the alcoholic drinks market in Ukraine was noted.*

***Conclusions.** The main problems of administration and audit of the excise tax are related to the growth of fiscal opportunities and the reduction of regulatory influence. Therefore, there is a need for a significant improvement of the procedure for charging and paying excise by enhancing its regulatory properties and expanding the tax base.*

***Keywords:** tax administration, excise tax audit, excisable goods, tax control, malt beer makers, accounting and declaration, tax optimization.*

JEL Classification: H22, M40.

Постановка проблеми. Акцизи в податковій системі містять певний прихований потенціал і в результаті зваженого підходу до їх використання стають суттєвим ресурсом для наповнення дохідної частини бюджету країни, характеризуються рівномірністю надходжень і швидкою мобілізацією до державної скарбниці, крім того, вони відносно легко запроваджуються, справляються та контролюються. Сьогодні акцизне оподаткування є дієвим інструментом реалізації податкової політики в інтересах суспільства стратегічних завдань з метою сталого та перспективного розвитку цивілізації.

В сучасній світовій практиці, зокрема серед країн ЄС, соціальна ефективність справляння акцизного податку домінує над фіскальною. Основним пріоритетом акцизного оподаткування дедалі частіше стають зменшення споживання населенням шкідливої продукції, стимулювання використання альтернативних джерел енергії, перехід на енергоощадні технології тощо. При цьому в країнах ЄС спостерігається певне заохочення до споживання слабких алкогольних напоїв. Порівняно низькі акцизні ставки на натуральні вина та пиво роблять ці напої більш привабливими для покупців, порівняно з міцними алкогольними напоями, акцизні ставки на яких є досить високими. Це безпосередньо впливає на структуру споживання алкогольних напоїв в країнах ЄС, де частка міцних алкогольних напоїв у загальній структурі споживання алкоголю є значно нижчою за частку вина та пива. В Україні ситуація протилежна.

З іншого боку, підприємства-виробники пива солодового в Україні сплачують по-

ряд з акцизним податком й інші податкові платежі, що характеризується посиленням фіскального ефекту для держави. Однак в процесі своєї діяльності підприємства галузі пивоваріння зустрічаються з низкою податкових флуктуацій. В контексті цього, важливу роль відіграє аудит податкових платежів. Зокрема, аудит акцизного податку в сучасних умовах характеризується правомірними, оптимізаційними, фіскально-регулюючими рисами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теорії та практики правильності адміністрування акцизного податку в Україні присвячено наукові дослідження В. Андрущенка, В. Вишневського, О. Данілова, Т. Єфименко, Ю. Іванова, А. Крисоватого, І. Луніної, І. Лютого, В. Опаріна, О. Петрик, Д. Саїнського, Л. Сідельникової, Л. Федоришиної, В. Федосова, С. Юрія ін.

Однак окремі аспекти поставленої проблеми в Україні й досі залишаються малодослідженими і потребують подальшої розробки. Основними недоліками акцизного оподаткування в Україні на сьогодні є низька фіскальна ефективність і регуляторні можливості. Надзвичайно гострою соціально-економічною проблемою у сфері виробництва та обігу алкогольних напоїв залишається наявність тіньового сектору. У зв'язку з цим, необхідно вдосконалювати систему контролю з боку державних органів за виробництвом та обігом підакцизних товарів.

Поряд з цим підприємницьким структурам необхідно вчасно опановувати новації в сфері акцизного оподаткування, ведення обліку, формування та подання звітності. Аудит акцизного податку має оптимізаційний характер для підприємств галузі пивоваріння. Від його якості залежить не тільки ймовірність неотримання штрафних санкцій, а й економність фінансових ресурсів підприємства. Європейський контекст розвитку галузі хмелярства і пивоваріння вимагає від національних підприємств інноваційних підходів в управлінні фінансово-господарською діяльністю. Таким чином, важливою складовою ефективного розвитку підприємств-виробників пива солодового є аудит акцизного податку.

Мета статті полягає в дослідженні завдань і процедур адміністрування й аудиту акцизного податку виробників пива солодового.

Виклад основного матеріалу дослідження. Акцизний податок є загальнодержавним непрямим податком, встановленим на споживання лише окремих видів товарів (продукції). Цей податок додається до ціни вироблених в Україні або імпортованих в Україну товарів (продукції), які називають підакцизними, відповідно до Податкового кодексу України. Підакцизні товари відображено на рис. 1 [1]. Ставка акцизу на пиво в Україні вища, ніж встановлений в ЄС мінімум, до того ж, перевищує ставки, що застосовуються в окремих європейських країнах. Акциз на натуральне вино, а також сидр (перрі) в Україні є досить низьким, порівняно з тим, що справляється в європейських країнах [2, с. 261].

Враховуючи схильність українського законодавства до частих змін, перелік підакцизних товарів також може змінюватися, що потребує додаткової уваги суб'єктів аудиторської діяльності та додаткових витрат на створення і підтримку дискретних інформаційно-пошукових систем. Наявність значної галузевої специфіки виробництва перелічених підакцизних товарів потребує також галузевої спеціалізації аудиторів.

Дієвість та ефективність розвитку галузі хмелярства та комплементарність взаємозв'язків з пивоварною галуззю як основним споживачем кінцевої продукції хмелярів залежать від реалізації державної політики України та законодавчих змін, спрямованих, зокрема, на спрощення ведення господар-

Рис. 1. Підакцизні товари та ставка акцизного податку на пиво у 2018 р.*

* Складено на основі [1].

ської діяльності, підвищення рівня зайнятості та соціального захисту працівників вказаного сегмента національної економіки.

Налагодження ефективних міжгалузевих взаємозв'язків між хмелярами та пивоварами залежить від рівня синхронізації окремих структурних елементів організаційно-економічних відносин, а саме: імпортно-експортних операцій, інтеграційних зв'язків виробництва, переробки та збуту продукції, фінансування трансферу інноваційних технологій виробництва та переробки, удосконалення та спрощення податкового і дозвільного нормативно-правового поля тощо [3, с. 34–35].

Мета аудиту акцизного податку підприємств галузі пивоваріння, в загальному її розумінні, полягає у висловленні незалежної думки аудитора щодо достовірності в усіх суттєвих аспектах, інформації про акцизний податок в документах бухгалтерського обліку, фінансової і податкової звітності та відповідності її подання й розкриття законодавчим і нормативним вимогам, у тому числі внутрішнім нормативним документам (внутрішнім положенням) суб'єктів господарювання.

У процесі підготовки та проведення аудиту акцизного податку необхідно вирішити такі аудиторські завдання [4, с. 259–260]:

– визначити перелік основних питань аудиторського дослідження та обсяг людських та інших ресурсів, необхідних для проведення аудиту акцизного податку. Вирішення названих питань відповідно до МСА 300 "Планування аудиту фінансової звітності" здійснюється при встановленні загальної стратегії аудиту і є складовою останньої;
– підготувати план (програму) проведення аудиту з переліком необхідних для виконання завдання аудиторських процедур;
– інформувати управлінський персонал суб'єкта господарювання у процесі виконання завдання та за його результатами;

– підготувати інформацію для підприємства, з детальним висвітленням результатів роботи, виявленими невідповідностями, помилками і перекрученнями та рекомендаціями щодо їх усунення;
– підготувати аудиторський звіт та передати його клієнту (замовнику аудиту).

На особливу увагу заслуговує перевірка даних, відображених в декларації акцизного податку. Декларація подається відповідному центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, або центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері митної справи, у формі, визначеній центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики [5].

Суми податкових зобов'язань з акцизного податку відображаються по кредиту субрахунка 642 "Розрахунки з обов'язкових платежів". За цим субрахунком доцільно відкрити окремий субрахунок другого порядку, наприклад, 642/1 "Розрахунки з акцизного податку".

За дебетом цього рахунку відображаються суми акцизного податку, перераховані до бюджету; за кредитом цього рахунку – суми акцизного податку за реалізованими товарами.

В імпортера підакцизної продукції при придбанні марок суми сплаченого акцизного податку буде відображатися по дебету субрахунка 642/1. При ввезенні товару на митну територію України сума акцизного податку (разом з сумою мита та інших витрат) відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку № 9 "Запаси" включається до початкової вартості ввезених запасів.

Кореспонденцію рахунків із нарахування та сплати акцизного податку подано у табл. 1 [6, с. 337].

За платниками податку ведеться контроль з боку органів ДФС України. Документальна перевірка розрахунків по акцизному податку проводиться з виходом на підприємство не менше один раз на два роки в строки, встановлені керівником податкового органу.

Під час документальної перевірки необхідно визначити правильність відображення оборотів за кредитом рахунку 642/1 "Розрахунки з акцизного податку". Для цього використовуються: відомість з відвантаження товарів, товарно-транспортні накладні на відвантаження продукції, банківські та касові документи.

При перевірці оборотів за дебетом рахунку 642/1 перевіряється своєчасність розрахунків з бюджетом по акцизному податку.

На завершенні документальної перевірки звертається увага на правильність арифметичних підрахунків за дебетом та кредитом рахунку 642/1 та відповідність цих сум сумам, відображених у відповідних розрахунках по акцизному податку, поданих у податкову інспекцію.

З 01 липня 2015 року пиво віднесене до алкогольних напоїв, тобто до виробників та імпортерів цієї продукції почали застосовувати заходи державного регулювання, передбачені Законом № 481 [7], зокрема: атестація виробництва; сертифікація та підтвердження відповідності продукції; ліцензування виробництва, експорту, імпорту, оптової і роздрібної торгівлі пивом; регулювання Кабінетом Міністрів України мінімальних оптово-відпускних або роздрібних цін; державне регулювання нормування втрат при виробництві; внесення місць зберігання продукції до Єдиного державного реєстру місць зберігання; єдиних із алкогольними напоями вимог до маркування продукції.

Відповідно до статей 2 і 15 Закону № 481 виробництво, імпорт, експорт алкогольних напоїв (у тому числі пива), оптова та роздрібна торгівля цією продукцією здійснюється суб'єктами господарювання усіх

Таблиця 1

Кореспонденція рахунків та сплати акцизного податку*

Первинний документ	Зміст господарської операції	Бухгалтерський облік	
Якщо оплата здійснюється відвантаженням		*Дт*	*Кт*
Видаткова накладна	Відвантажено покупцю підакцизну продукцію (товар) виробником	361	701
Податкова накладна	Нараховано податкові зобов'язання з ПДВ	701	641/ПДВ
Довідка бухгалтера	Нараховано податкові зобов'язання з акцизного податку	701	642/1
	Списано з балансу відвантажену продукцію	901	26
	Списано на фінансові результати чистий дохід	701	791
	Списано на фінансовий результат собівартість реалізації	791	901
Виписка банку	Отримано оплату за відвантажену продукцію	311	361
Якщо товар реалізується на умовах передоплати			
Виписка банку	Отримано передоплату від покупця	311	681
Податкова накладна	Нараховано податкові зобов'язання з ПДВ	643	641/ПДВ
Довідка бухгалтера	Нараховані податкові зобов'язання з акцизного податку	645	642/1
Видаткова накладна	Відвантажено продукцію	361	701
	Списано податкові зобов'язання з ПДВ	701	643
	Списано податкові зобов'язання з акцизного податку	701	645
Довідка бухгалтера	Списано з балансу відвантажену продукцію	901	26
	Списано на фінансові результати чистий дохід	791	901
	Зарахування заборгованості	681	361
Операції зі сплати акцизного податку			
Платіжне доручення	Сплата акцизного податку з вітчизняних товарів виробником або власником	642/1	311

* Складено на основі [6].

форм власності за умови одержання відповідних ліцензій, а також виробництво – за наявності внесених до Єдиного державного реєстру місць зберігання.

Ліцензії на виробництво алкогольних напоїв, в тому числі пива, згідно з частиною восьмою статті 3 Закону № 481, видаються суб'єктам господарювання, які на момент подання заяви про видачу ліцензії є власниками або відповідно до інших, не заборонених законодавством, підстав володіють та/або користуються приміщеннями й обладнанням, що забезпечують повний технологічний цикл виробництва алкогольних напоїв, за умови, що використання таких приміщень та обладнання здійснює тільки один суб'єкт господарювання.

Дія ліцензії призупиняється у разі несвоєчасної сплати чергового платежу за ліцензію на підставі письмового розпорядження органу, який видав ліцензію, на термін до сплати заборгованості.

Аналіз даних ДФС щодо кількості діючих ліцензій на виробництво пива та кількості суб'єктів господарювання, які подали декларацію акцизного податку (пиво), показує, що станом на 01.01.2018 р. ліцензії на виробництво пива отримали лише 72,7% суб'єктів господарювання – виробників пива, які подали декларації акцизного по-

датку (див. рис. 2). Станом на 01.01.2017 р. діючі ліцензії на виробництво пива мали фактично 85% виробників пива, а на 01.01.2016 р. цей показник становив 76,3%. Така ситуація свідчить про існування ризиків здійснення окремими суб'єктами господарювання незаконного (безліцензійного) виробництва пива та його реалізації.

Недостатній контроль за діяльністю виробників та імпортерів пива з боку органів ДФС створює ризики для його нелегального виробництва та незаконного ввезення на митну територію України, про що свідчить інформація податкових та митних підрозділів органів ДФС. Так, за даними Головного оперативного управління ДФС, протягом 2015–2016 рр. та І півріччя 2017 р. працівниками податкової міліції виявлено 7 випадків незаконного виробництва пива, з незаконного обігу вилучено понад 80 тис. дал. пива на загальну суму 4,1 млн гривень. За зазначеними фактами розпочато 14 кримінальних проваджень за статтею 204 Кримінального кодексу України. Крім того, працівниками митних органів у дослідженому періоді виявлено 39 випадків порушень митних правил при ввезенні на митну територію України 120,4 тис. літрів та 70,2 тис. кг пива на загальну суму понад 1,5 млн гривень [8].

Акцизний податок, в тому числі з пива, насамперед, виконує фіскальну функцію, тому основними критеріями ефективності законодавства, яке регламентує питання оподаткування, є забезпечення сталих надходжень коштів до державного бюджету. Водночас ак-

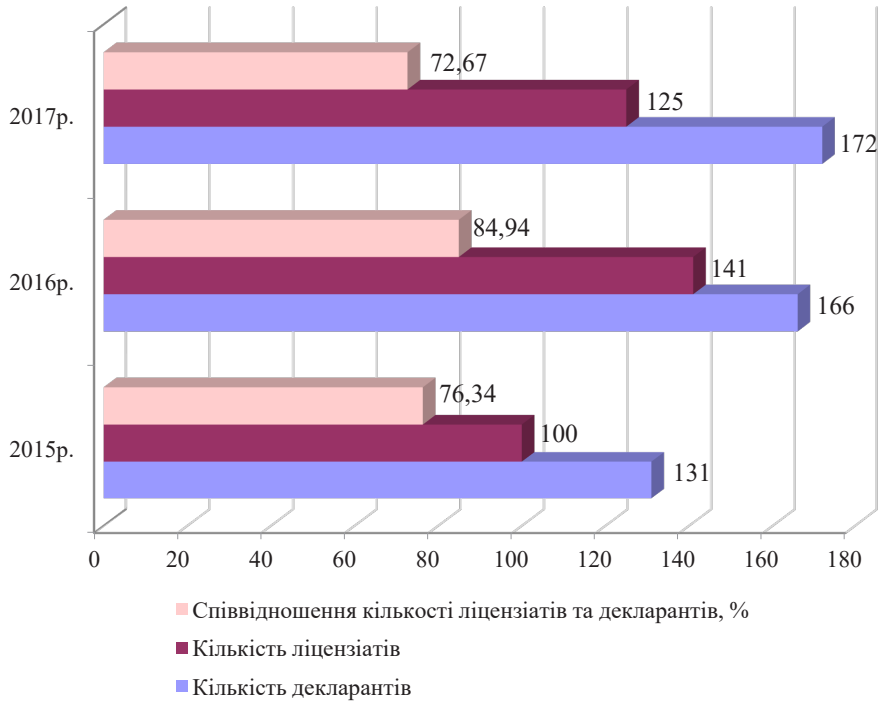

Рис. 2. Динаміка кількості декларантів акцизного податку з пива та ліцензіатів – виробників пива, осіб*

Складено на основі [8].

цизний податок є інструментом впливу держави на споживання товарів, шкідливих для здоров'я. Проте вирішення цих питань має здійснюватись з урахуванням балансу інтересів держави, бізнесу та суспільства.

Обсяги надходжень акцизного податку з пива до державного бюджету не мали сталої динаміки, а темпи зростання надходжень цього податку до Державного бюджету України були значно менші, ніж темпи підвищення ставок акцизного податку з пива. Так, у 2013 р., при підвищенні ставок акцизного податку з пива на 7,4%, надходження цього податку зменшились на 0,4%, порівняно з 2012 р., у 2014 р., при підвищенні ставок акцизного податку з пива з 01.05.2014 р. на 42,5%, надходження цього податку збільшились лише на 18,4%, порівняно з 2013 р. (див. рис. 3).

Отже, підвищення ставок акцизного податку з пива позитивно впливає на збільшення доходів державного бюджету, проте механізм цього впливу є складним, оскільки включає як прямі, так і опосередковані важелі впливу.

З одного боку, прямим наслідком підвищення ставки акцизного податку з пива має бути збільшення доходів державного бюджету. Порівнюючи темпи зростання ставок акцизного податку з пива протягом

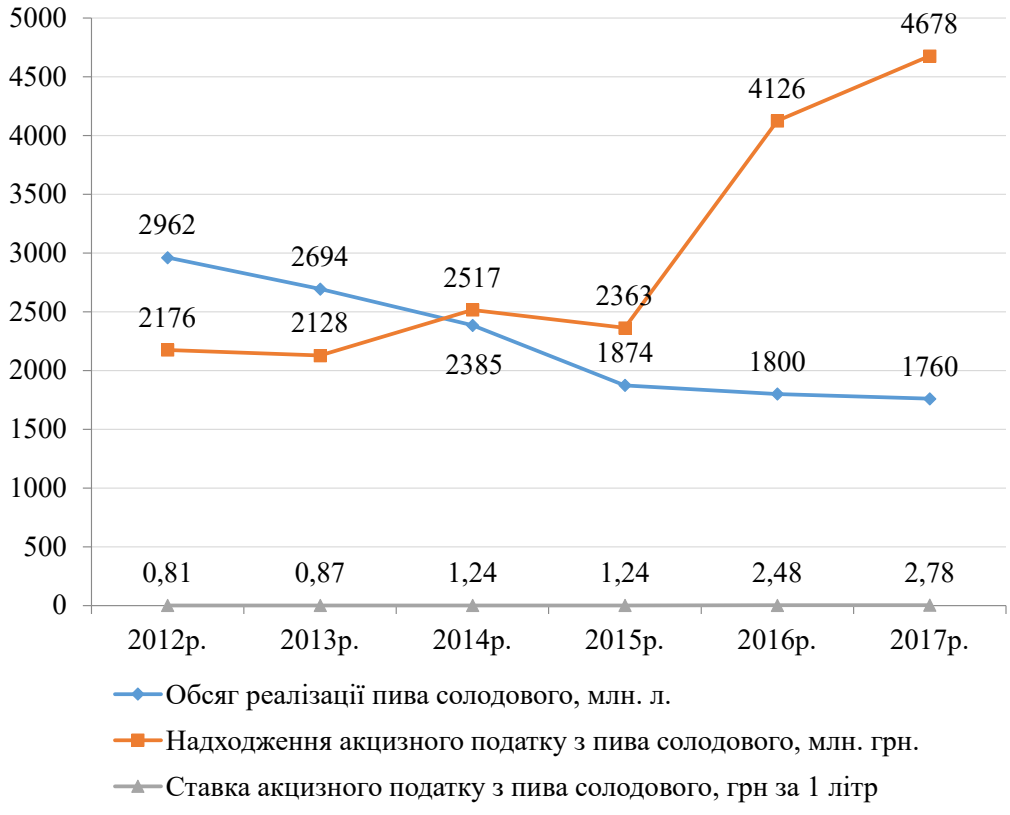

Рис. 3. Динаміка обсягів реалізації пива солодового та акцизного податку з пива солодового*

* Складено на основі [1; 8].

2012–2017 рр. (на 306,2%) і темпи збільшення надходжень акцизного податку з пива до державного бюджету за цей період (на 166,7%), можна дійти висновку, що при збільшенні ставки акцизного податку з пива на один відсоток, надходження акцизного податку в середньому збільшувались приблизно на 0,5 відсотка.

З іншого боку, внаслідок підвищення ставки акцизного податку з пива відбувається подорожчання цієї продукції, а враховуючи, що цей процес відбувався одночасно з суттєвим падінням купівельної спроможності населення країни протягом останніх двох років, то можна констатувати, що це призвело до різкого зменшення його споживання, а отже, і зменшення обсягів виробництва та імпорту пива, що негативно впливало на надходження акцизного податку з пива до державного бюджету.

В результаті аналізу даних декларацій з акцизного податку деякими виробниками пива було встановлено, що лише ТОВ "Микулинецький Бровар" диверсифіковує продукцію, декларуючи у 2017 р. надходження до бюджету акцизу від лікеро-горілчаної продукції у сумі 167 тис. грн (див. табл. 2). Однак специфіка акцизного декларування полягає в агломерації розрахованих сум податку залежно від виду підакцизної продукції та наявних кодів КОАТУУ (відображаються у додатку 6 декларації) [9].

В результаті аудиту змін в акцизному оподаткуванні встановлено, що з нумерації розділів декларації вилучено літеру "Г", яка замінена розділом "Д", що є досить важливим фактором для пивних підприємств.

За результатами перевірки розділу "Д" та додатка 6 до декларації з акцизного податку ТОВ "Микулинецький Бровар" у 2017 р. визначено загальну суму сплати до зведеного бюджету в розмірі 24446,7 тис. грн (табл. 2).

Зазначимо, що діюча на сьогодні в Україні ставка акцизного податку у розмірі 2,48 грн за один літр пива приблизно дорівнює мінімальній ставці акцизного збору, пе-

Таблиця 2

Дані декларації з акцизного податку ТОВ "Микулинецький Бровар" у 2017 р., тис. грн

Період	Сума податкових зобов'язань з вироблених підакцизних товарів, у тому числі із:	
	лікеро-горілчаної продукції	пива
01.01.17 р.	13,21	1400,05
01.02.17 р.	12,34	1614,92
01.03.17 р.	12,12	1988,24
01.04.17 р.	9,10	2301,76
01.05.17 р.	28,21	2831,00
01.06.17 р.	11,16	3135,87
01.07.17 р.	21,86	2435,30
01.08.17 р.	16,36	2639,40
01.09.17 р.	15,02	1648,96
01.10.17 р.	19,19	1210,71
01.11.17 р.	14,85	1302,59
01.12.17 р.	13,18	1753,28
Всього	186,58	24262,07

* Складено на основі [9].

редбаченій Директивою № 92/84/ЄЕС для пива з вмістом спирту 5%.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що при діючому на сьогодні розмірі ставки акцизного податку на пиво недоцільно запроваджувати в Україні акцизне оподаткування пива залежно від його міцності, оскільки це не збільшить надходжень до державного бюджету, а тільки ускладнить адміністрування цього податку як для його платників, так і для контролюючих органів, а також створить умови для ухилення від оподаткування.

Висновки. Отже, акцизне оподаткування в Україні має істотний вплив на соціальні й економічні процеси, що відбуваються в державі. Моніторинг вітчизняного досвіду акцизного оподаткування продемонстрував, що воно є важливим інструментом, який застосовується для забезпечення необхідного обсягу бюджетних надходжень, що стає особливо актуальним в період, коли економіка держави перебуває у кризовому стані. Впродовж останніх років спостерігається тенденція до посилення фіскальної ролі акцизного оподаткування в державі, відбулося істотне збільшення частки надходжень акцизного податку в дохідній частині бюджету.

Аналіз акцизного оподаткування алкогольних напоїв продемонстрував, що ставки акцизу на цей продукт протягом останнього десятиріччя істотно зросли. Однак, незважаючи на це, їх рівень щодо більшості алкогольних напоїв є набагато нижчим, ніж у країнах ЄС. Зростання ставок основного акцизу на алкогольні напої, збільшення мінімальних оптових і роздрібних цін на такі напої, впровадження роздрібного акцизу в період істотного зниження реальних доходів населення – усе це призвело до зниження обсягів споживання алкогольних напоїв. Це, з одного боку, є позитивним моментом, оскільки споживання таких продуктів шкодить здоров'ю. Однак зниження легальних обсягів продажу алкоголю супроводжується активізацією тіньового обороту.

Вітчизняне податкове законодавство потребує гармонізації для налагодження ефективних міжгалузевих взаємозв'язків між хмелярами та пивоварами, удосконалення та спрощення дозвільного нормативно-правового поля в сфері оподаткування тощо.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17&p=1325929236848879.

2. Костяна О.В. Особливості розвитку акцизного оподаткування в Україні / О.В. Костяна // Бізнес інформ. – 2017. – № 3. – С. 259–266.

3. Саїнський Д.А. Аналіз впливу законодавчих змін на роботу галузей хмелярства та пивоваріння / Д.А. Саїнський // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2016. – № 5. – С. 32–39.

4. Аудит оподаткування підприємств : навч. посіб. / О.А. Петрик, Г.М. Давидов, О.Ю. Редько та ін. ; за заг. ред. О.А. Петрик ; передм. Т.І. Єфименко. – К. : ДННУ "Акад. фін. управ ління", 2012. − 352 с.

5. Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації про забезпечення правомірного декларування максимальних роздрібних цін на підакцизні товари (продукцію) та дотримання суб›єктами господарювання норм Податкового кодексу України / Затверджено наказом Державної податкової служби України від 30.11.12р. № 1089. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://byhgalter.com/nakaz-dpsu- vid-30-11-2012-n1089-podatkova-konsultaciya-maksimalni-rozdribni-cini-na-pidakcizni-tovari-produkciyu/

6. Федоришина Л.І. Особливості ведення акцизного податку та його відображення в обліку / Л.І. Федоришина, О.О. Паламарюк // Еконо-

мічні науки. – Серія: "Облік і фінанси". – 2013. – Вип. 10(4). – С. 330–340.

7. Закон України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів" від 19.12.1995 № 481/95-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80

8. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/1516710.html

9. ТОВ "Микулинецький Бровар" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.brovar.org/.

References

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI [The Tax Code of Ukraine]. Available at: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17&p=1325929236848879.

2. Kostiana, O.V. (2017). Osoblyvosti rozvytku aktsyznoho opodatkuvannia v Ukraini [Features of excise tax development in Ukraine]. Biznes inform, 3, 259–266. [in Ukrainian].

3. Sainskyi, D.A. (2016). Analiz vplyvu zakonodavchykh zmin na robotu haluzei khmeliarstva ta pyvovarinnia [Analysis of the impact of legislative changes on the work of hop industries and brewing]. Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu, 5, 32–39. [in Ukrainian].

4. Petryk, O.A., (Eds.) Davydov, H.M., Redko, O.Iu. (2012). Audyt opodatkuvannia pidpryiemstv [Audit of taxation of enterprises]. Kyiv: DNNU "Akad. fin. upravlinnia" [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Uzahalniuiuchoi podatkovoi konsultatsii pro zabezpechennia pravomirnoho deklaruvannia maksymalnykh rozdribnykh tsin na pidaktsyzni tovary (produktsiiu) ta dotrymannia subiektamy hospodariuvannia norm Podatkovoho kodeksu Ukrainy [On approval of the General Tax Advice on ensuring the lawful declaration of maximum retail prices for excisable goods (products) and compliance by business entities with the norms of the Tax Code of Ukraine]. Available at: http://byhgalter.com/nakaz-dpsu- vid-30-11-2012-n1089-podatkova-konsultaciya-maksimalni-rozdribni-cinina- pidakcizni-tovari-produkciyu/.

6. Fedoryshyna, L.I., Palamariuk, O.O. (2013). Osoblyvosti vedennia aktsyznoho podatku ta yoho vidobrazhennia v obliku [Features of the excise tax and its reflection in the account]. Ekonomichni nauky – Economic sciences, 10(4), 330–340 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro derzhavne rehuliuvannia vyrobnytstva i obihu spyrtu etylovoho, koniachnoho i plodovoho, alkoholnykh napoiv ta tiutiunovykh vyrobiv" vid 19.12.1995 № 481/95-VR. [About state regulation of production and circulation of ethyl, cognac and fruit alcohol, alcoholic beverages and tobacco products]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80.

8. Zvit pro vykonannia Planu roboty Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy na 2017 rik [Report on implementation of the Work Plan of the State Fiscal Service of Ukraine for 2017 y.]. Available at: http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/1516710.html.

9. TOV "Mykulynetskyi Brovar". ["Mikulinetsky Brovar" Ltd]. Available at: http://www.brovar.org/.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2018.

УДК 336.71

Наталія ТКАЧЕНКО,
Олександр МОМОТ

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЕФЕКТІВ, ЩО ПОРОДЖЕНІ ЕКСПАНСІЄЮ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Досліджено основні наслідки відкритості банківських систем для експансії транснаціонального банківського капіталу. Виокремлено основні форми присутності іноземних банків на території приймаючої країни, а саме: представництво іноземного банку, філіал іноземного банку, банк з іноземною участю та дочірній банк. Визначено фактори, які впливають на вибір транснаціональним банком певної організаційної форми присутності на зарубіжних ринках. Розглянуто відмінності в поведінці філіалів транснаціональних банків і дочірніх банків на фінансових ринках країни-реципієнта. Сформовано комплекс ризиків, які виникають у випадку відкритості банківської системи до присутності філіалів транснаціональних банків, та виявлено сукупність ефектів, що породжені експансією транснаціонального банківського капіталу.

Ключові слова: *транснаціональні банки, відкритість банківської системи, транснаціональні потоки банківського капіталу, експансія транснаціонального банківського капіталу, ефекти, породжені експансією транснаціонального банківського капіталу.*

Наталия ТКАЧЕНКО, Александр МОМОТ

Систематизация эффектов, возникающих в связи с экспансией транснационального банковского капитала

Исследованы основные последствия открытости банковских систем для экспансии транснационального банковского капитала. Выделены основные формы присутствия иностранных банков на территории принимающей страны, а именно: представительство иностранного банка, филиал иностранного банка, банк с иностранным участием и дочерний банк. Определены факторы, влияющие на выбор транснациональным банком определенной организационной формы присутствия на зарубежных рынках. Рассмотрены различия в поведении филиалов транснациональных банков и дочерних банков на финансовых рынках принимающей страны. Сформирован комплекс рисков, возникающих в случае открытости банковской системы для присутствия филиалов транснациональных банков, выявлена совокупность эффектов, обусловленных экспансией транснационального банковского капитала.

Ключевые слова: *транснациональные банки, открытость банковской системы, транснациональные потоки банковского капитала, экспансия транснационального банковского капитала, эффекты, обусловленные экспансией транснационального банковского капитала.*

© Наталія Ткаченко, Олександр Момот, 2018

Natalia TKACHENKO, Olexander MOMOT

Systematization of the effects that arise in connection with the expansion of transnational bank capital

Introduction. *Openness to transnational financial flows is one of the most important indicators of the development of banking systems. The advocates of openness of banking systems for the entry of transnational banks as positive characteristics indicate increased competition in the banking sector, increased financial stability and efficiency, application of the newest management methods, diffusion of banking innovations, consolidation of both prudential standards and standards of regulation and supervision of banking activities.*

The purpose. *The purpose of the article is to study the signs of globalization of financial space and the main forms of the presence of foreign banks in the territory of the host country and identify a set of risks and effects arising from the expansion of transnational bank capital.*

Results. *The main consequences of the openness of banking systems for the expansion of transnational bank capital are investigated in the article. The main forms of the presence of foreign banks in the territory of the host country are identified, namely: representation of a foreign bank, a branch of a foreign bank, a bank with foreign participation and a subsidiary bank. The factors influencing the choice by a transnational bank of a certain organizational form of presence in foreign markets are determined. The differences in the behavior of branches of transnational banks and subsidiary banks in the financial markets of the host country are examined. A set of risks emerged in the case of the openness of the banking system and the presence of branches of transnational banks is identified. A set of effects generated by the expansion of transnational bank capital is investigated.*

Conclusions. *The removal of barriers to capital flows must be coordinated with certain measures in macroeconomic policy. Failure to comply with this condition can lead to crisis phenomena, growth of external debt, especially short-term, and threaten the financial stability of the state.*

Keywords: *transnational banks, the openness of the banking system, transnational flows of banking capital, the expansion of transnational bank capital, the effects of the expansion of transnational banking capital.*

JEL Classification: G15, G21.

Постановка проблеми. Сучасним моделям національних економік більшості країн світу притаманний відкритий характер. Завдяки лібералізації фінансової системи такі країни активно реалізують переваги міжнародного поділу праці та використовують різноманітні форми світогосподарських зв'язків. Ефекти від дерегулювання фінансового сектору через більш ефективний розподіл ресурсів, оперативність доступу до ліквідності в цілому спонукають більшість країн реалізовувати політику відкритості банківських систем. При цьому така політика передбачає більш активну участь у транскордонному русі капіталів і міжнародних відносинах. Варто зазначити, що відкритість до транснаціональних фінансових потоків слугує одним із важливих індикаторів розвитку банківських систем. Прихильники відкритості банківських систем для входження транснаціональних банків (далі – ТНБ) як позитивні характеристики зазначають посилення конкуренції в банківському секторі, підви-

щення фінансової стабільності та ефективності, застосування новітніх методів менеджменту, дифузію банківських інновацій, закріплення як пруденційних стандартів, так і стандартів регулювання та нагляду за банківською діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз процесів експансії транснаціонального банківського капіталу отримав достатньо ґрунтовне висвітлення у наукових працях вчених-економістів. Так, Є. Черутті (E. Cerutti) [1], Дж. Фіхтер (J. Fiechter) [2], П. Факісс (P. Fáykiss) [3] сконцентрували свою увагу на дослідженні факторів, що впливають на вибір ТНБ тієї чи іншої організаційної форми присутності на зарубіжних ринках. В. Понтінс (V. Pontines) [4], Г. Хогарт (G. Hoggarth) [5], Н. Цетореллі (N. Cetorelli) [6] присвятили свої праці виявленню відмінностей в поведінці ТНБ у різних фазах економічного циклу, залежно від організаційної форми функціонування. Разом з тим, на нашу думку, теоретичні й прикладні аспекти впливу транснаціонального банківського капіталу на банківську систему країни-реципієнта потребують подальшого дослідження. Це пояснюється тим, що наразі не вдалося повною мірою систематизувати ризики, що виникають у випадку відкритості банківської системи до присутності філіалів ТНБ. Потребують ґрунтовного дослідження й охарактеризування ефекти, що породжені експансією транснаціонального банківського капіталу. Вирішення окреслених проблем дасть змогу підвищити ефективність нагляду за діяльністю ТНБ в країні походження та приймаючій країні.

Метою статті є дослідження основних форм присутності іноземних банків на території країни-реципієнта та виявлення комплексу ризиків і ефектів, що породжені експансією транснаціонального банківського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність дослідження впливу транснаціональних потоків банківського капіталу на банківські системи приймаючих країн виникла в зв'язку з процесами фінансової глобалізації та формуванням нового напрямку фінансової науки – геофінансів. Специфіка цього напрямку полягає в акцентуванні уваги на проблематиці посилення здатності країни використовувати міжнародні фінансові ресурси в своїх національних інтересах, на оцінюванні ризиків і переваг грошових транскордонних переміщень, впливові спекулятивних потоків на грошову стабільність, рівень процентних ставок, стан платіжного балансу тощо.

На нашу думку, лібералізація операцій із капіталом приносить країні низку переваг, пов'язаних із припливом капіталу, що зумовлює зростання обсягів інвестицій, підвищення обсягів зовнішньо-торгівельних операцій, рівня доходів та споживання, зниження вартості наданих кредитів, більш ефективний розподіл ресурсної бази. Не можна не помітити й той факт, що приплив іноземного капіталу в країну підвищує як капіталізацію банківських установ, так і фінансову базу країни та сприяє зростанню рівня монетизації економіки. Банк з іноземним капіталом має більші можливості доступу на міжнародні фінансові ринки не лише через доступ до грошових ресурсів своїх материнських компаній, а й через більш високий рівень довіри до такої банківської установи на міжнародному фінансовому ринку. Звідси можна зробити висновок, що прихід банків з іноземним капіталом сприяє переливу капіталу з країн, яким властивий недостатній рівень капіталовіддачі та надлишок капітальних ресурсів, до тих країн, в яких відчувається нестача капіталу, а очікувана норма прибутку є високою.

За нашими міркуваннями, формування загального фінансового простору з іншими країнами характеризується сукупністю ознак (рис. 1).

Рис. 1. Загальні ознаки формування фінансового простору з іншими країнами*

* Побудовано авторами.

Основними наслідками відкритості банківських систем для експансії транснаціонального банківського капіталу, на нашу думку, є наступні:

– по-перше, приплив банків з транснаціональним банківським капіталом до національної банківської системи;
– по-друге, зростання прямого транскордонного банківського кредитування, прямих іноземних інвестицій та інших форм руху капіталу, зокрема, портфельних інвестицій в інструменти участі в капіталі та облігації.

Зазвичай банківські установи розширюють свою глобальну присутність, створюючи операційні підрозділи в багатьох країнах у вигляді філіалів та дочірніх організацій (табл. 1). Дані табл. 1 свідчать, що за наявності статусу резидента та фізичної присутності банківським установам простіше залучати ресурси на місцевому ринку та кредитувати компанії, домашні господарства приймаючої країни. Це пояснюється тим, що близькість до кінцевого клієнта надає банківській установі переваги в частині точнішої оцінки можливостей отримання прибутку та управління супутніми ризиками. Також на увагу заслуговує й той факт, що такі банки можуть використовувати капітал, який отримують від материнського банку, або самостійно залучають фінансування на міжнародних ринках капіталу.

Але поряд з позитивними моментами, існують ризики, на які може наражатися в процесі функціонування діяльність філіалів ТНБ. У зв'язку з цим, науковий інтерес

Таблиця 1

Основні форми присутності іноземних банків на території приймаючої країни*

Форма	Характеристика
Представництво іноземного банку	відкривається на території приймаючої країни з метою надання інформації про такий банк. Діяльність такого банку обмежується сприянням у встановленні взаємовідносин між головним офісом та банками, фінансовими установами та підприємствами приймаючої країни. Представництво іноземного банку здійснює підготовку інформації про загальний стан економіки, тенденціях у бізнесі, інвестиційному кліматі приймаючої країни для інформування клієнтів банку. Представництву іноземного банку не дозволяється здійснювати банківські та фінансові операції (наприклад, видача кредитів, прийняття депозитів, відкриття клієнтських рахунків та ін.) на території приймаючої країни.
Філіал іноземного банку	не є юридичною особою на території приймаючої країни та не підпадає під вимоги її банківського нагляду; операції здійснюються через материнський банк, філіал є його невід'ємною частиною. Перелік та обсяги дозволеної діяльності для філіалів іноземних банків та ступінь їх проникнення до банківської системи приймаючої країни є відмінними для різних країн та переважно залежать від системи банківського регулювання.
Банк з іноземною участю	юридична особа, що проваджує операції в приймаючій країні; контролюється двома або більше материнськими банками або фінансовими установами, в тому числі й тими, які належать іноземним партнерам.
Дочірній банк	повністю належить іноземному банку; юридична особа, яка працює на території приймаючої країни.

* Складено на основі [7].

викликає аналіз факторів, що визначають форму присутності ТНБ на території приймаючої країни, розгляд аргументів за і проти діяльності філіалів ТНБ, а також дослідження специфіки їх присутності на фінансових ринках різних країн.

Розглянемо фактори, які впливають на вибір ТНБ тієї чи іншої організаційної форми присутності на зарубіжних ринках. Так, на думку Є. Черутті [1], рішення про відкриття філіалу в приймаючій країні залежить від: по-перше, регулювання операційної діяльності філіалу, тобто чим жорсткішими є вимоги та ширшими обмеження, тим менша ймовірність вибору певної організаційної форми; по-друге, регулювання банківської діяльності в країні походження банку; по-третє, рівня оподаткування (якщо ставки податків у країні походження банку значно нижчі, ніж у приймаючій країні, то філіал буде більш привабливою формою присутності); по-четверте, обраної бізнес-моделі операційної діяльності материнського банку, що буде визначати рівень проникнення на ринок країни-реципієнта (якщо іноземний банк не планує надавати роздрібні банківські послуги, то високою є ймовірність відкриття філіалу); по-п'яте, рівня політичних та економічних ризиків у приймаючій країні, особливо якщо спостерігається макроекономічна нестабільність та втручання уряду в діяльність банків (за таких умов, чим вищими є ризики у приймаючій країні, тим більшою є ймовірність присутності іноземного банку в формі філіалу); по-шосте, ступеня розвитку фінансового ринку.

Дещо іншу позицію має Дж. Фіхтер [2]. На його думку, прийняття міжнародними банківськими групами рішення про відкриття філіалу може бути пов'язане з такими аргументами, як: 1) менша величина витрат, ніж при відкритті дочірнього банку. Наприклад, в останньому випадку вартість

залучення зовнішнього фінансування буде вищою; 2) більша ефективність функціонування банківської групи в зв'язку з переміщенням капіталу та доходів; 3) наявність переваг, пов'язаних із регулюванням та наглядом. Наприклад, відбувається підпорядкування в основному лише наглядовим вимогам у країні походження банку.

Окрім того, аргументація щодо вибору організаційної форми присутності може обґрунтовуватися перевагами та недоліками, які іноземний банк визначає конкретно для певної країни. Зокрема, це може бути пов'язано зі сприйняттям потенційними споживачами банківських послуг філіалів, наявністю та особливостями організації системи страхування депозитів у приймаючій країні та країні походження, а також із сукупністю інших факторів. Так, П. Факісс [3] має власне переконання, що вибір на користь філіалу або дочірнього банку залежить, насамперед, від стратегії ведення бізнесу материнським банком. Якщо банк орієнтований на роботу з корпоративними клієнтами в приймаючій країні, то, ймовірно, він відкриватиме філіал. Така організаційна форма присутності банку може бути обраною в разі, якщо вона є основою стратегії розширення діяльності тієї чи іншої банківської установи на зарубіжних ринках.

Розглянемо більш детально відмінності в поведінці філіалів ТНБ та дочірніх банків на фінансових ринках у приймаючої країни, а також поведінку іноземних банків залежно від організаційної форми присутності, в тому числі й за різних фаз економічного циклу, особливо в кризовий період.

Дослідник В. Понтінс [4] з'ясував, що іноземні банки, які функціонують у формі філіалів, під час фінансово-економічних криз більшою мірою, ніж дочірні банки, скорочували обсяги наданих кредитів. Це спонукало до такого висновку: регулятори в країнах, що розвиваються, мають стимулювати присутність іноземних банків у формі юридичної особи, а не філіалу.

Г. Хогарт [5] також дійшов висновку, що надання кредитів філіалами іноземних банків є більш циклічним, ніж у банків–юридичних осіб. Під час фінансових криз вони суттєво скорочують обсяги кредитування, на відміну від банків–юридичних осіб, що є більш чуттєвим для економіки країни. Незважаючи на те, що в активах філіалів іноземних банків більшу частину займають міжбанківські кредити та цінні папери, а у дочірніх банків ця величина не перевищувала однієї третьої, вони були важливим джерелом надання кредитів для установ нефінансового сектору та домашніх господарств. На нашу думку, такий стан зумовлений міжбанківським кредитуванням. Варто також зауважити, що філіали практично не проваджують депозитні операції в сегменті роздрібного банківського бізнесу та, відповідно, в обсязі їх зобов'язань частка депозитів фізичних осіб є мізерною. В активах та пасивах філіалів домінують кошти нерезидентів, які суттєво залежать від фінансування банків-нерезидентів, в тому числі тих, які не належать до материнського банку. Отже, філіали іноземних банків є, з одного боку, уразливими до впливу зовнішніх шоків, а з іншого – стають потенційним джерелом «переливу» таких шоків на економіки інших країн.

У свою чергу, Н. Цетореллі [6] у процесі наукових досліджень довів, що головні офіси ТНБ вилучали капітал зі своїх зарубіжних філіалів у всіх приймаючих країнах. Іншими словами, під час фінансових криз материнський банк також є схильним до використання коштів філіалів задля збільшення кредитування в країні походження. Це, зрозуміло, впливає на обсяги кредитування в приймаючій країні. Наслідком є те, що в післякризовий період деякі країни посилили законодавство в частині регулю-

вання входу на ринок філіалів іноземних банків.

Водночас, Дж. Фіхтер [2] дійшов логічного висновку, що ні філіал, ні тим більше дочірній банк не є кращою формою присутності, з точки зору фінансової стабільності в приймаючій країні. На його думку, оптимальна форма може бути забезпечена лише за наявності дієвого механізму контролю за транскордонними банківськими групами, що передбачає, по-перше, ефективний нагляд в країні походження та приймаючій країні; по-друге, укладання угоди про обмін інформацією та формулювання процедури вирішення транскордонних суперечок; по-третє, домовленість про спільність витрат у разі виникнення суперечок.

За нашими міркуваннями, філіали ТНБ є чуттєвими до впливу ефекту асиметричності інформації. Така ситуація є характерною в тому випадку, якщо не здійснюється достатня експертиза при відборі та моніторингу позичальників, а також за відсутності стимулів прийняття надмірних ризиків (проблема moral hazard). В результаті цього фінансові втрати банків за кредитами можуть зростати. Звичайно, такі втрати призводять до погіршення балансів банків, оскільки вартість активів зменшується відносно зобов'язань та, як наслідок, скорочується власний капітал банку. А вже з втратою капіталу, діяльність банку є більш ризикованою, тому вкладники й інші потенційні кредитори банківської установи все менше запозичують фінансових ресурсів. Чим менше банк залучає ресурсів, тим меншою є можливість надання кредитів. Отже, кредитний бум перетворюється в кредитний крах. Якщо погіршення банківських балансів є значним, то це може призвести до паніки, за якої виникає каскадний ефект банкрутств, коли падіння одного банку провокує крах іншого. Банкрутства та закриття переважної кількості банків за короткий період призводять до згортання фінансового посередництва, загострення асиметричності інформації, суттєвого зниження запозичень для реального інвестування та скорочення економічної активності.

За такої ситуації ризик втрати репутації в період фінансової кризи для материнського банку є суттєвим та спонукає його до негайної санації «дочки». У випадку, якщо материнський банк відчуватиме гостру нестачу ліквідності, в нього може не залишитися можливостей для надання фінансової допомоги. Тому готовність материнських банків надавати підтримку в кризових ситуаціях може визначатися, насамперед, рівнем достатності капіталу. У випадку ж, коли його величина є оптимальною, фінансова підтримка може зменшити схильність дочірніх банків до впливу локальних дестабілізуючих факторів і забезпечити певний ступінь стабільності для місцевих фінансових систем. Таким чином, конкретний сценарій розвитку подій визначатиметься специфічними характеристиками материнських банків.

Отже, на підставі проведеного дослідження, можна сформувати комплекс ризиків, які виникають у випадку відкритості банківської системи до присутності філіалів ТНБ (рис. 2).

Насамперед, це ризики вкладення фінансових ресурсів у країни, що розвиваються, під час економічної стабільності та виведення їх в разі появи ознак нарощування тих чи інших проблем.

При цьому процес виведення капіталу набуває неочікуваного та масового характеру, що сприяє як посиленню волатильності економіки приймаючої країни, так і розвитку фінансової і валютної кризи. Таким чином, колапс потоків капіталу є домінантою фінансових криз на ринках країн, що розвиваються.

Логічною та правильною є думка сучасних економістів, що схильність до негативних

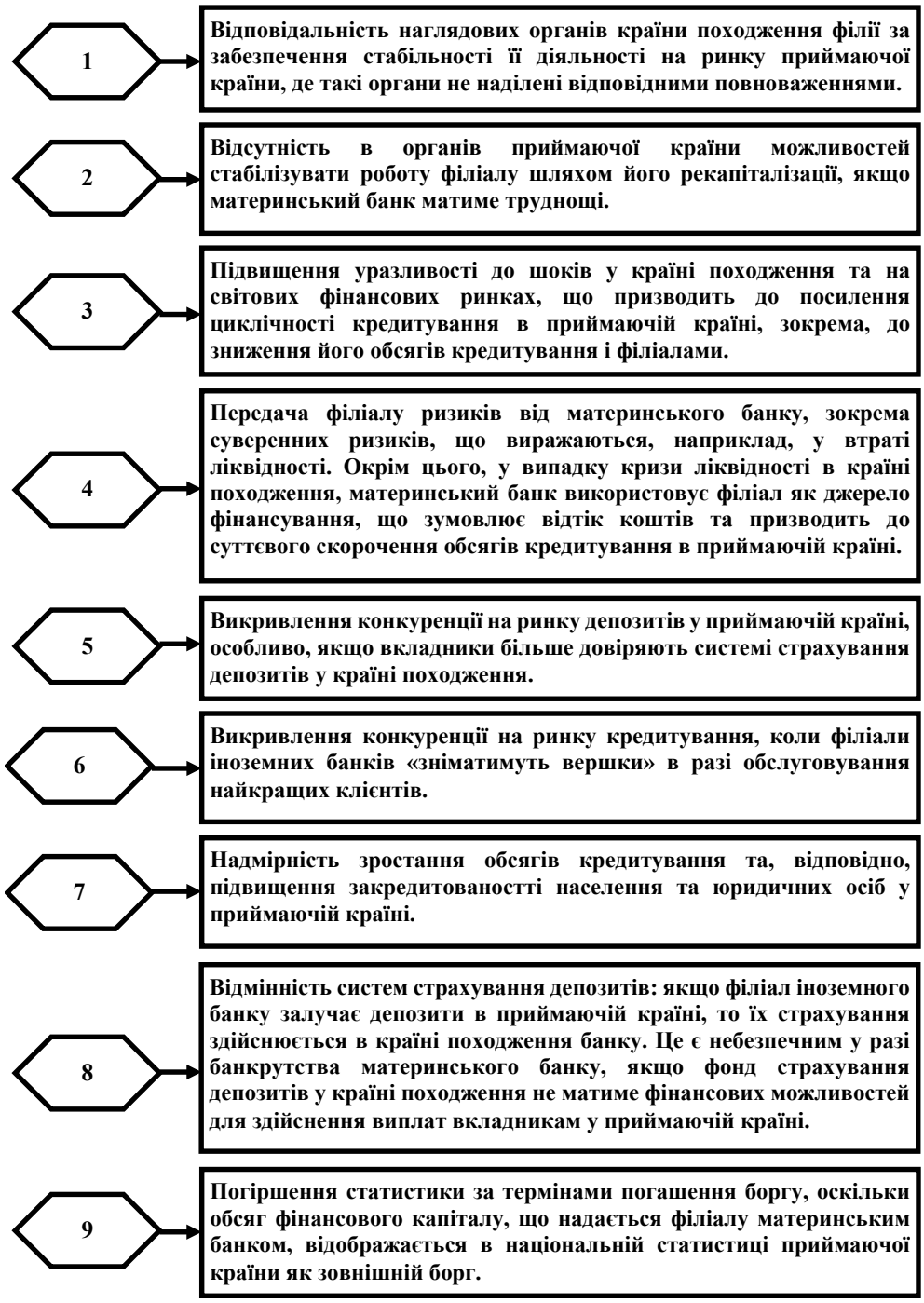

Рис. 2. Систематизація ризиків, що виникають у випадку відкритості банківської системи до присутності філіалів ТНБ*

* Побудовано авторами.

проявів фінансових криз і шоків збільшується в багатократному розмірі у відкритих для іноземного капталу банківських системах. Це пов'язано зі стрімким розвитком «фінансової інфекції» з країн походження кризи до країн здійснення операцій. Аналізуючи різні прояви фінансових криз, у тому числі феномен «раптових зупинок» притоку капіталу та різку переорієнтацію поточних операцій, не можливо знайти підтвердження тому, що в країнах із більш відкритими банківськими системами кризи відбуваються частіше, ніж у менш відкритих країнах. Тобто епізоди фінансових криз – це яскравий прояв більш загального феномену макроекономічної мінливості.

Систематизація науково-економічного підґрунтя наукових досліджень дала змогу виявити певну сукупність ефектів, що породжені експансією транснаціонального банківського капіталу (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика ефектів, що породжені експансією транснаціонального банківського капіталу*

Назва ефекту	Характеристика ефекту
«ефект мусону» («monsoonal effect»)	Криза на певному ринку, що розвивається, обумовлена економічною політикою розвиненої країни або групою таких країн. У такому випадку криза не є наслідком помилкової фінансової політики уряду країни, що розвивається, але може спричинити негативний вплив на рівень її внутрішнього та зовнішнього боргу, стабільність банківської системи.
«ефект розповсюдження» («spillovers»)	Криза на одному з ринків, що розвивається, може негативно вплинути на основні макроекономічні показники іншої аналогічної країни, тим самим обумовити кризові прояви. Наприклад, різка девальвація національної валюти в країні, яка є зовнішньоторговельним партнером, здатна призвести до погіршення торгового сальдо та зумовити нестабільність валюти.
«заразний» ефект або ефект «інфекції» (contagion effect)	Криза на одному з ринків, що розвивається, може спричинити кризу на інших аналогічних ринках, причому такі кризи не будуть наслідком негативної зміни фундаментальних економічних показників, зважаючи на слабко формалізовані фактори, такі як: зміни інвестиційних переваг, інтерпретації наявної інформації, корегування поведінки інвесторів. Ззовні такий ефект є слабко формалізованим та виявляється у вигляді певних повідомлень і відображає настрої, що визначають оперативні рішення ринкових операторів. Але такі рішення можуть кардинальним чином змінювати стан кон'юнктури на фінансову ринку.
ефект «будильника» («wake-up call»)	Після фінансової кризи в одній країні (валютної, фондової, банківської або зовнішньоплатіжної) зовнішні інвестори звертають підвищену увагу на аналогічні фундаментальні показники в інших країнах. У випадку, якщо їх співвідношення вказує на ймовірну загрозу фінансової стабільності, то в досліджуваній країні знижуються кредитні рейтинги, що потенційно посилює можливість виникнення кризи. Окрім того, фінансовий ринок такої країни все більше підпадає під вплив зовнішньої інформації.
ефект «стадної» поведінки інвесторів («the herding behavior»)	В період фінансових катаклізмів в одній або групі країн, що розвиваються, отримує розповсюдження інвестиційна стратегія, відповідно до якої (на підставі експертних оцінок і прогнозів) здійснюється продаж активів інших країн із перехідною економікою, які не мали кризових проявів. У результаті таких продажів кризові прояви були спровоковані інвесторами.
ефект впливу «могутнього сусіда» («lar-ge neighbor» effect)	Невеликі за обсягом фінансові ринки підпадають під вплив кон'юнктури на більш крупних сегментах. Така ситуація відбувається з огляду на наявність фінансових зв'язків між такими країнами. Криза в одній країні може спровокувати фінансову кризу в іншій, незалежно від її фундаментальних показників, через реверсні тенденції.

* Складено на основі [8].

Варто зауважити, що, незважаючи на наявність наведених вище ризиків, жодна з країн, які послабили та/або зняли обмеження на потоки капіталу, стратегічно не відмовилась від такого рішення. Лише окремі країни на певний період призупиняли його або вводили тимчасові обмеження на динамічність руху капіталу. Вважаємо, що при оцінюванні впливу вільних потоків капіталу слід звертати увагу, насамперед, на структуру таких потоків. Це обумовлюється особливістю міжнародних потоків капіталу, зокрема їх різнокомпонентністю за ступенем волатильності.

Переваги від прямих іноземних інвестицій вчені не заперечують. Більш критично дослідники підходять до надходжень короткострокового залученого капіталу, який зосереджується в банківському секторі [9]. Це пояснюється тим, що прямі іноземні інвестиції і потоки портфельних інвестицій в акціонерний капітал є більш стабільними та менш схильними до різких змін напрямків вкладень. Водночас боргові потоки, навпаки, пов'язані з великим ризиком, мають проциклічний характер та є дуже мінливими. Це, у свою чергу, посилюватиме несприятливий вплив негативних фінансових шоків на банківську систему. Отже, саме структура потоків капіталу суттєво впливає на уразливість країни до фінансових криз. Якщо значна частина надходження капіталу набуває форми ризикованих банківських позик, то «фінансова крихкість» банківської системи зростає.

З метою мінімізації впливу негативних ефектів, на нашу думку, варто застосовувати заходи з обмеження руху потоків капіталу, які, з одного боку, спрямовані на обмеження надходження капіталу, а з іншого – на скорочення його відтоку. У свою чергу, в кожній із цих груп заходів МВФ розмежовує такі підгрупи [10]:

– заходи, в основі яких лежить принцип резидентства, тобто широкий комплекс заходів зі здійснення впливу на транскордонну фінансову діяльність, їх порізному застосовують до резидентів і нерезидентів (наприклад, обмеження для нерезидентів на придбання державних цінних паперів);
– інші заходи, які аналогічно застосовують як до резидентів, так і до нерезидентів. Як приклад можна навести мінімальний період розпорядження, резервні вимоги за депозитами в іноземній валюті тощо.

Кожна із груп охоплює заходи прямого регулювання (обмеження та заборони), так і цінові або ринкові заходи. Застосування комплексу таких заходів може відрізнятися залежно від специфіки конкретних операцій, пов'язаних із надходженням/відтоком капіталу (наприклад, лише портфельних інвестицій). До того ж вони можуть також розповсюджуватися лише на короткострокові капітальні потоки.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок стосовно вихідних умов щодо відкритості банківської системи задля отримання реальної вигоди з одночасним зниженням ризику виникнення кризи. Так, міжнародний досвід засвідчує, що зняття бар'єрів на рух капіталу має бути узгодженим із певними заходами в макроекономічній політиці. Необхідними попередніми умовами для відкриття ринку капіталу є [10]: хороші макроекономічні показники; розвинений фінансовий сектор, здатний долати волатильність потоків капіталу; відсутність суттєвого дефіциту поточного рахунку; достатній рівень міжнародних резервних активів; плаваючий обмінний курс; обережна фіскальна політика; висока якість пруденційного нагляду та регулювання в фінансовій сфері; ефективна система моніторингу капітальних потоків; відсутність практики надання неявних державних гарантій, що сприяють надмірному та нестійкому потоку

капіталу; ефективна система управління ризиками суб'єктів економічної діяльності фінансового та нефінансового секторів; використання кращих практик обліку, аудиту, стандартів розкриття інформації та правил надання звітності. Недотримання перелічених умов може призвести до кризових явищ, зростання зовнішньої заборгованості, особливо короткострокової, та створювати загрозу фінансовій стабільності держави.

Список використаних джерел

1. Cerutti E. How banks go abroad: branches or subsidiaries? / E. Cerutti, G. Dell Ariccia, M.S. Martinez-Peria // Journal of Banking & Finance. – 2007. – Vol. 31. – P. 1669–1692.

2. Fiechter J. Subsidiaries or branches: does one size fit all? [Electronic resource] / J. Fiechter, I. Ötker-Robe, A. Ilyina, M. Hsu, A. Santos, J. Surti. – IMF Staff discussion note SDN/11/04, 2011. – Access mode : https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2011/sdn1104.pdf.

3. Fáykiss P. Transforming subsidiaries into branches – should we be worrying about it? MNB Occasional Papers, 106 / P. Fáykiss, G. Grosz, G. Szigel. – Budapest : Central Bank of Hungary, 2013. – 30 p.

4. Pontines V. How should we bank with foreigners? An empirical assessment of lending behaviour of International Banks to six East Asian countries. ADBI Working Paper 386 [Electronic resource] / V. Pontines, R.Y. Siregar. – Tokyo : Asian Development Bank Institute, 2012. – Access mode : https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156241/adbi-wp386.pdf.

5. Hoggarth G. Which way do foreign branches sway? Evidence from the recent UK domestic credit cycle [Electronic resource] / G. Hoggarth, J. Hooley, Ye. Korniyenko // Bank of England Financial Stability Paper. – 2013. – № 22. – Access mode : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2280385##.

6. Cetorelli N. Liquidity management of US global banks: internal capital markets in the great recession [Electronic resource] / N. Cetorelli, S. Goldberg // NBER Working Paper. – 2011. – № 17355. – Access mode : https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr511.pdf.

7. Демиденко М.В. Либерализация финансового рынка Республики Беларусь в рамках ЕАЭС / М.В. Демиденко, И.В. Пелипась, И.Э. Точицкая. – СПб. : ЦИИ ЕАБР, 2016. – 68 с.

8. Masson P. The role of the IMF: financing and its interactions with adjustment and surveillance. Pamphlet Series No. 50 / P. Masson, M. Musa. – Washington : International Monetary Fund, 1995. – 97 p.

9. Kaminsky G.L. On crises, contagion and confusion / G.L. Kaminsky, C.M. Reinhart // Journal of International Economics. – 2000. – Vol. 51(1). – P. 145–168.

10. The IMF's approach to capital account liberalization: revisiting the 2005 IEO evaluation [Electronic resource]. – Access mode : https://www.imf.org/ieo/pages/EvaluationImages232.aspx.

References

1. Cerutti, E., Dell Ariccia, G., Martinez-Peria, M.S. (2007). How banks go abroad: branches or subsidiaries? Journal of Banking & Finance, 31, 1669–1692.

2. Fiechter, J., Ötker-Robe, I., Ilyina, A., Hsu, M., Santos, A., Surti, J. (2011). Subsidiaries or branches: does one size fit all? IMF Staff discussion note SDN/11/04. Available at: https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2011/sdn1104.pdf.

3. Fáykiss, P., Grosz, G., Szigel, G. (2013). Transforming subsidiaries into branches – should we be worrying about it? MNB Occasional Papers, 106. Budapest: Central Bank of Hungary.

4. Pontines, V., Siregar, R.Y. (2012). How should we bank with foreigners? An empirical assessment of lending behaviour of International Banks to six East Asian countries. ADBI Working Paper 386. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available at: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156241/ adbi-wp386.pdf.

5. Hoggarth, G., Hooley, J., Korniyenko, Ye. (2013). Which way do foreign branches sway? Evidence from the recent UK domestic credit cycle. Financial Stability Paper, 22. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm? abstract_id=2280385##.

6. Cetorelli, N., Goldberg, S. (2011). Liquidity management of US global banks: internal capital markets in the great recession. NBER Working Paper, 17355. Available at: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/ staff_reports/sr511.pdf.

7. Demidenko, M.V., Pelipas, I.V., Tochickaia, I.Je. (2016). Liberalizacija finansovogo rynka Respubliki Belarus v ramkah EAJeS [Liberalization of the financial market of the Republic of Belarus within the framework of the Euro-Asian Economic Union]. Sankt-Peterburg [in Russian].

8. Masson, P., Musa, M. (1995). The role of the IMF: financing and its interactions with adjustment and surveliance. Pamphlet Series No. 50. Washington: International Monetary Fund.

9. Kaminsky, G.L., Reinhart, C.M. (2000). On crises, contagion, and confusion. Journal of International Economics, 51 (1), 145-168.

10. IMF (2015). The IMF's approach to capital account liberalization: revisiting the 2005 IEO evaluation. Available at: https://www.imf.org/ieo/pages/EvaluationImages232.aspx.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2018.

УДК 336.77

Жанна ДОВГАНЬ

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Розглянуто теоретичні та практичні засади забезпечення ефективності банківської діяльності. Охарактеризовано основні тенденції прояву ризиків порушення ефективності банківської діяльності, тенденції ефективного розвитку та довгострокового зростання банківського сектору на сучасному етапі. Проаналізовано шляхи формування та впровадження інноваційних аспектів системи забезпечення ефективної роботи банків. Зроблено акцент на важливості співпраці банківських установ із фінтех-компаніями.

Ключові слова: *банківська діяльність, ефективність банку, бізнес-модель, інновації, фінансові технології (fintechs), штучний інтелект.*

Жанна ДОВГАНЬ

Повышение эффективности деятельности банковских учреждений

Рассмотрены теоретические и практические аспекты обеспечения эффективности банковской деятельности. Охарактеризованы основные тенденции проявления рисков нарушения эффективности банковской деятельности, тенденции эффективного развития и долгосрочного роста банковского сектора на современном этапе. Проанализированы пути формирования и внедрения инновационных аспектов системы обеспечения эффективной работы банков. Сделан акцент на важности сотрудничества банковских учреждений с финтех-компаниями.

Ключевые слова: *банковская деятельность, эффективность банка, бизнес-модель, инновации, финансовые технологии (fintechs), искусственный интеллект.*

Zhanna DOVHAN

Increasing efficiency of the banking institutions activity

Introduction. *The problems of banking efficiency improvement have become very important in the conditions of economic instability and the period of increasing competition in banking services market. It is being changed both the banking system structure, and the business processes which were formed in it. Such changes demand the new approaches to reserves searching and banking system optimization objects. The innovation in the banking sector, methods of innovative bank development are the main in modern conditions.*

The purpose *of this article is to identify the need to develop and apply innovative approaches in banking institutions to ensure their effective operation.*

Results. *The article deals with the theoretical and practical principles of ensuring the efficiency of banking activity. It is characterized the main tendencies of the risk manifestation*

© Жанна Довгань, 2018

violation of banking activity efficiency. The trends of an effective development and the long-term growth of banking sector nowadays are described. The ways of formation and implementation of the innovative aspects of bank effective work providing system are analyzed. Special attention is paid to the importance of the cooperation between banks and financial companies.

***Conclusions.** The problems of the banking system providing efficiency can be addressed customer service innovative technologies and the new products and services implementation, such as: to use the advanced hardware and software, to increas efficiency of personalization and channel optimization, digital and biometric identification, to use the large data, intellectual property and expanded analytics, credit marketplays, and artificial intelligence, to improv integrated multi-channel delivery and new loyalty programs.*

***Keywords:** banking, bank efficiency, business model, innovation, financial technology (fintechs), artificial intelligence.*

JEL Classification: G210.

Постановка проблеми. В умовах економічної нестабільності та зростання конкуренції на ринку банківських послуг, все більшої актуальності набувають питання щодо необхідності забезпечення та підвищення ефективності банківської діяльності. Адже змінюється не лише структура банківської системи, й бізнес-процеси, що сформувались в ній. Такі зміни вимагають нових підходів до пошуку резервів і об'єктів оптимізації банківської діяльності.

Послуги, що продають банки в сучасних умовах, не завжди задовольняють потреби клієнтів, що змушує банки приділяти більше уваги ефективності своєї роботи, впроваджувати нові методи роботи, конкурентоспроможні продукти та послуги, які мають відповідати як очікуванням клієнтів, так і світовим стандартам. Серед пріоритетних завдань, які впливають на перераховані вище фактори розвитку банківської сфери, можна назвати такі, як: впровадження інновацій в банківський сектор, розробка методів оцінки інноваційного розвитку банків в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем ефективності загалом і ефективного функціонування банківської системи зокрема присвячені праці багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: О. Вовчак, В. Геєця, О. Дзюблюка, Г. Карчевої, В. Коваленко, Л. Кузнєцової, С. Курченка, Г. Марковіца, Ф. Мишкіна, Л. Примостки, П. Роуза, Дж. Синки, А. Щербакова, І. Фішера та ін. Водночас питання заходів, спрямованих на впровадження інноваційних аспектів системи управління ефективності банківської діяльності, потребують подальшого дослідження.

Метою статті є виявлення необхідності розробки і застосування інноваційних підходів в банківських установах для забезпечення їх ефективної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стосовно теоретичних аспектів поняття "ефективність", то в економічній літературі його трактують з точки зору отриманого результату від співвідношення прибутку до витрат (табл. 1).

Найчастіше для розрахунку ефективності банківської діяльності використовують показники прибутковості, але, на нашу думку, вони відображають лише один аспект діяльності банківської системи, а тому не можуть слугувати єдиним орієнтиром при розгляді даного питання. Для банків-

ської системи релевантними також є показники довіри населення та корпоративних клієнтів, надійності, стабільності тощо.

Безумовно, банківська система виконує широкий спектр різноманітних функцій у державі, проте з точки зору ефективності основною функцією банківської системи є ефективне зниження ризиків і забезпечення необхідного рівня прибутковості, що, в свою чергу, забезпечує комерційним банкам конкурентоспроможність на мінливому фінансовому ринку країни. Відповідно, з високим ступенем ймовірності можна сказати, що ефективність банківської системи полягає у досягненні цієї мети. Зважаючи на те, що одним із критеріїв ефективності функціонування банківської системи є її стабільність, то можна сказати, що для банківської системи економічну ефективність можна тлумачити як співвідношення прибутків і ризиків банківської діяльності, що несуть у собі певні витрати.

Таким чином, термін "ефективність" є багатозначним поняттям і відображає відношення різних аспектів діяльності, а саме:

– аналіз рівня активів і рівня капіталу і пасивів (зіставлення результатів фінансово-кредитної діяльності банку);
– отримання оптимального прибутку в умовах підтримки достатнього рівня ліквідності, мінімізації ризиків і забезпечення належного виконання необхідних функцій;
– спроможність банку досягати поставлених цілей діяльності, оптимізуючи власні витрати на ресурси, за умови відповідного рівня прийнятого на себе ризику.

У більш формалізованому вигляді пропонуємо розуміти "ефективність банківської системи" як стійке, динамічне та додатне співвідношення між прибутком по всій банківській системі та понесеними витратами на його отримання, що забезпечує

Таблиця 1

Науково-методичні підходи до трактування поняття "ефективність"

Автор, джерело	Сутність підходу
А. І. Щербаков [1, с.15]	Ефективність – це співвідношення результатів (вигід) та витрат
С. Ю. Кучеренко [2]	Ефективність – результативність економічної діяльності, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату.
В. Є. Козак, Г. О. Христич [3]	Економічна ефективність – це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема, одержання прибутку).
Економічна енциклопедія [4, с.228]	Економічна ефективність – результативність економічної системи, що виражається у відношенні корисних кінцевих результатів її функціонування до витрачених ресурсів.
Великий енциклопедичний словник [5, с. 75]	Економічна ефективність – результативність виробництва, співвідношення між результатами господарської діяльності та витратами праці.
Великий енциклопедичний словник [6, с.137]	Економічна ефективність – відношення між одержуваними результатами виробництва (продукцією і матеріальними послугами), з одного боку, і витратами праці і засобів виробництва – з іншого
Словник банківських термінів [7, с. 174]	Економічна ефективність – результат економічної діяльності, економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту, до витрат чинників, ресурсів, який зумовив отримання цього результату, досягнення найбільшого обсягу виробництва із застосуванням ресурсів певної вартості.

належний розвиток системи та зумовлює виконання системою своїх функцій.

Такий підхід є універсальним, оскільки він враховує структурний характер банківської системи й одночасно відображає той результат, на який спрямовано її функціонування.

В останні роки банківський сектор України перебував у глибокій кризі. Економічна криза, девальвація національної валюти, масове виведення банків із ринку здійснюють негативний вплив на діяльність банків. За останні 4 роки істотно змінилась структура банківського сектору. На початку 2014 р. в Україні функціонувало 180 банків, на 1.08.2018 р. внаслідок масових банкрутств залишились 82 платоспроможних банки (табл. 2).

Концентрація банківського сектору в цілому не змінилася, на найбільші 20 банків припадає 90,7% чистих активів. Державні банки домінують на ринку, їхня частка у чистих активах та депозитах населення становить 55,1% та 63,5% відповідно. Це пояснюється націоналізацію "ПриватБанку" в грудні 2016 р. та здійсненням докапіталізаційних процесів у державних банках.

Відбуваються зміни в структурі ресурсної бази банків. Основними тенденціями є, по-перше, те, що вітчизняні банки залучають ресурси з внутрішнього фінансового ринку. Значно скоротилися запозичення банків на зовнішніх фінансових ринках і обсяг зовнішнього боргу банків на фінансових ринках (з 8 до 6 млрд. дол.). У структурі зобов'язань триває зростання частки депозитів фізичних осіб. У першому півріччі 2018 р. кошти населення у банках зросли на 17,2 млрд грн (+3.6%), депозити юридичних осіб – на 6,4 млрд грн (+1,6%). Понад дві третини нових гривневих депозитів було залучено на термін до 6 місяців. Натомість вклади в іноземній валюті скоротилися на 0,4%, доларизація коштів зменшилася на 2,5 в. п. – до 46,4%. Після сезонного відпливу на початку 2018 р. кошти юридичних осіб поверталися до банків: +0,9% у гривні, +4,2% в іноземній валюті в доларовому еквіваленті протягом І півріччя 2018 р. (рис. 1).

Чисті та загальні активи банківського сектору в І півріччі 2018 р. залишились без змін (+0,3% та +0,7%, відповідно). Головна складова, що скоротилася, – чисті кредити

Таблиця 2

Кількість банків в Україні [8]

Банки	2014	2015	2016	2017	Березень 2018	Червень 2018
Платоспроможні	147	117	96	82	82	82
– зміна	-33	-30	-21	-14	0	0
Державні	7	7	6	5	5	5
– зміна	0	0	-1	-1	0	0
Іноземні	25	25	25	23	23	23
– зміна	0	0	0	-2	0	0
Приватні	115	85	65	54	54	54
– зміна	-33	-30	-20	-11	0	0
Неплатоспроможні	16	3	4	2	2	1
– зміна	16	-13	1	-2	0	-1
У стадії ліквідації	21	64	84	95	95	96
– зміна	19	43	20	11	0	1

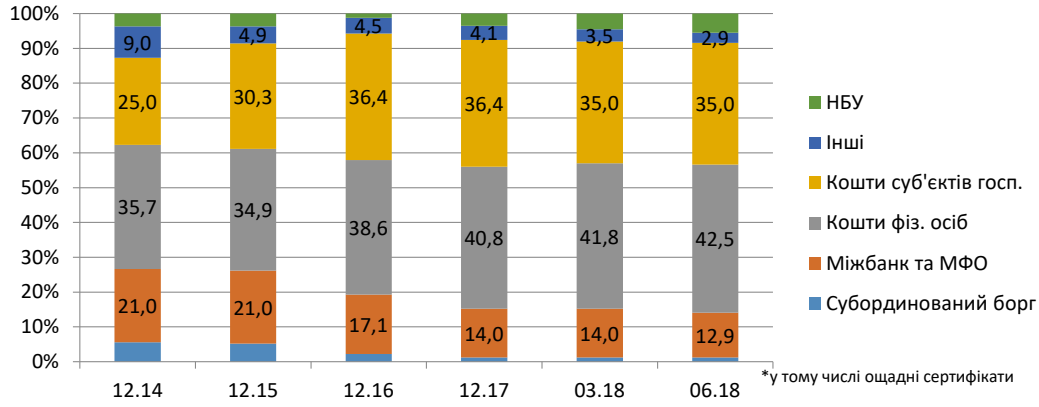

Рис. 1. Структура зобов'язань банків України станом на 01. 07. 2018 р. [8]

суб'єктам господарювання (на 16,6 млрд грн або -3.8%). Корпоративне кредитування стримують неринкові фактори – слабкий захист прав кредиторів і висока частка непрацюючих кредитів. Кредитування фізичних осіб зростає швидкими темпами (+37,4% р/р за чистим портфелем). Активне нове кредитування сприяло зниженню доларизації роздрібного портфеля та скороченню частки непрацюючих кредитів у портфелях банків в цілому по системі (частка непрацюючих кредитів на кінець червня становила 55,7% проти 56,4% на початок квітня). Частка ОВДП в портфелях банків зросла на 1,5% (рис. 2).

За І півріччя 2018 року банківський сектор отримав 8,3 млрд грн прибутку. Такий фінансовий результат пояснюється значним скороченням відрахувань у резерви, що стало результатом покращення фінансового стану позичальників і завершення реструктуризації низки проблемних кредитів. Джерелом операційної прибутковості є роздрібне кредитування та комісійні доходи. Очікується, що банківська система нарощуватиме прибутковість і надалі завдяки покращенню операційного результату та подальшому скороченню відрахувань до резервів.

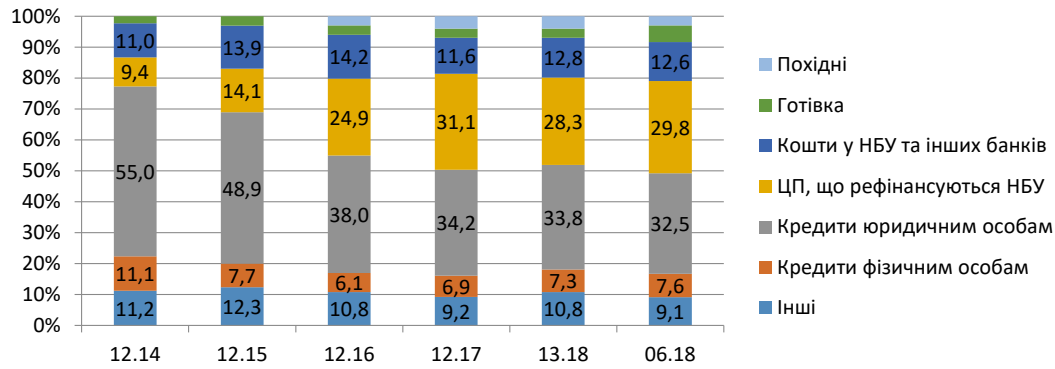

Рис. 2. Структура чистих активів банківських установ України [8]

Отже, переважна частина банків є операційно прибутковою, значна частина кредитного ризику зарезервована, кредитування поступово відновлюється, здійснюється робота з проблемними та непрофільними активами. Однак ключовими системними проблемами в середньостроковому періоді є домінування на ринку державних банків і висока частка непрацюючих кредитів.

Доцільно зазначити, що труднощі, які переживають вітчизняні банки, з одного боку, відображають загальний стан економіки, а з іншого – є наслідком того, що раніше обрані бізнес-моделі банків не відповідають новим реаліям і викликам. Низка банків на тлі зниження маржинальності банківського бізнесу має нежиттєздатну бізнес-модель. При цьому зменшення маржинальності в банківському секторі – це загальносвітова тенденція. Цьому є низка причин: зниження відсоткових ставок, розвиток фінансових технологій, які призводять до зниження банківських доходів, підвищення вимог до розкриття інформації, що збільшують витрати, та інші.

Бізнес-модель, незалежно від її характерних рис і складових, буде успішною тільки в тому випадку, якщо у банку є підтримка власників, іншими словами, достатній капітал. Окрім цього, виникає питання, наскільки адекватною є оцінка ризиків, які банк приймає на себе, оскільки ефективність банків залежить, в основному, від власників, капіталу та спроможності адекватно оцінювати ризики, щоб банки постійно не підпадали під необхідність формувати додаткові резерви.

Окрім цього, на сьогодні вітчизняні банки характеризуються невисокою інноваційною активністю, що вимагає розвитку методів оцінки, аналізу інноваційного середовища, яка була б сприятлива для здійснення ефективних інновацій.

У найближчій перспективі банкам доведеться вирішувати різноманітні завдання, пов'язані з регулюванням, розвитком проривних технологій і бізнес-моделей, підвищенням конкуренції і вимог з боку клієнтів, забезпечуючи при цьому реалізацію нових стратегій сталого розвитку. Адже, як свідчить рис. 3, на фінансових ринках відбувається поява фінансових посередників нового типу.

До важливих факторів, що визначають тенденції ефективного розвитку та довго-

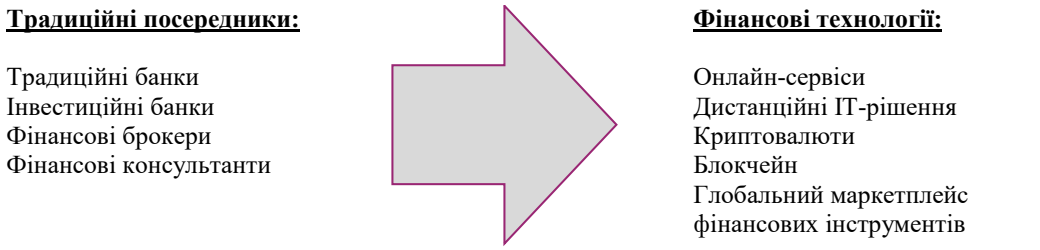

Рис. 3. Поява фінансових посередників нового типу

строкового зростання банківського сектору на сучасному етапі, доцільно віднести [9]:

– клієнтоорієнтованість. Адже довгострокове стійке зростання в банківському секторі можливе лише за умови переходу від підходу, в центрі якого – продукт і підвищення продаж, до клієнтоорієнтованого підходу та подальшого вдосконалення стратегій, спрямованих на відповідні ринки, сегменти клієнтів і рішення;
– управління технологіями. Для забезпечення максимальної ефективності бізнесу банки мають прагнути до спрощення, модернізації та гнучкості систем у межах управління портфелем технологічних активів. що забезпечить їм реальні конкурентні переваги. На технологічний аутсорсинг необхідно передавати допоміжні види діяльності з урахуванням підвищення ефективності витрат;
– посилення нових сфер ризиків, важлива роль серед яких належить кібер-ризикам, зростання котрих обумовлене посиленням взаємозв'язку між учасниками банківської екосистеми, впровадженням нових технологій і залежністю від морально застарілої інфраструктури. Тому для банків управління кіберризиками має стати ключовим фактором при розробці бізнес-процесів, стратегій і інноваційних рішень. Банки мають збільшувати фінансування на кібербезпеку, впроваджувати механізми здійснення попереднього контролю за кібер-ризиками в своїй діяльності на постійній основі, розширювати співробітництво між банками, контрагентами та регулюючими органами, включаючи обмін інформацією та передовим досвідом;
– фінтех-технології зберігають лідируючі позиції в сфері інновацій у банківському секторі (рис.4).

З метою забезпечення та підвищення ефективності своєї діяльності в умовах динамічного економічного середовища вітчизняним банкам необхідно, насамперед, активно розвивати високотехнологічні напрями та інвестувати саме в фінтех-компанії, оскільки цифрові технології стають для банків стратегічними. Банки від співробітництва з фінтех-компаніям мають такі переваги: зменшують операційні витрати, ризики, розвивають digital-бізнес. Якщо ж банки не працюють в кооперації з фінтех-компаніями, то вони втрачають відносини з клієнтами і, відповідно, недоотримують доходи.

В 2018 р. спостерігаються такі головні тенденції в сфері банківських технологій. Насамперед, банки розширюють сервіси із зовнішніми інтерфейсами прикладної програми (API), що забезпечує підключення і роботу додатків, в тому числі мобільних, із сервісними офісними системами, і які використовуватимуть переважно для надання нових послуг. Мобільний банкінг стає простішим у використанні і надає користувачам більше функціональних можливостей. Тому клієнти все більше надають перевагу мобільному банкінгу перед стандартним банківським обслуговуванням, що передбачає злагоджену цифрову банківську взаємодію між споживачем і бізнесом, нові можливості, пов'язані з криптовалютами, біометричні системи аутентифікації, які не потребують введення пароля, сервіси та мобільні додатки, прив'язані до географічного положення, а також діалогові інтерфейси. Здійснення інвестицій банків у штучний інтелект дасть змогу їм автоматизувати однотипові процеси і підвищити якість обслуговування клієнтів за допомогою чат-ботів, що в кінцевому підсумку дасть змогу підвищити ефективність банківської діяльності. Також нові форми безпечної аутентифікації допоможуть банкам модернізувати технології. International Data Corporation (IDC) прогнозує, що в 2018 р. витрати на впровадження методів аутенти-

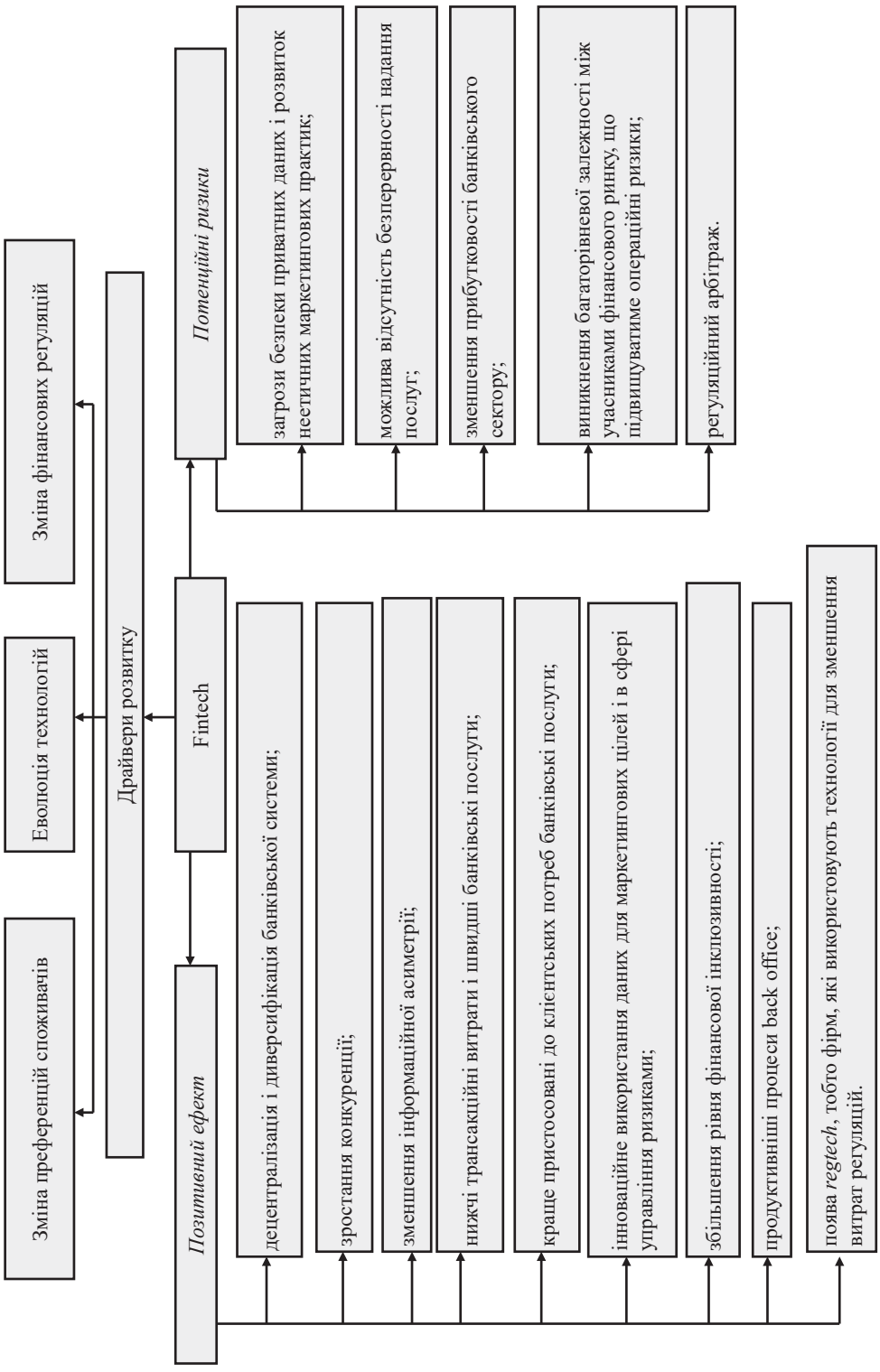

Рис. 4. Переваги та недоліки фінансових технологій (fintechs)

фікації зростуть на 20% [10]. Це пов'язано з прагненням банків завоювати "цифрову довіру" своїх клієнтів. Системи біометричної аутентифиікації допоможуть спростити процедури безпеки та нададуть більш надійні методи перевірки особистості.

Для підвищення ефективності своєї діяльності закордонні банки намагаються скорочувати мережу, аутсорсити – деякі послуги, об'єднуватися з фінтех-компаніям. Згідно з EY Fintech Adoption індексом майже 1/3 споживачів в світі використовують дві чи більше фінансових технологій [11]. При цьому до найбільш популярних fintech-сервісів належать онлайн-платежі, сервіси для страхування авто і здоров'я, додатки для інвестування і збільшення капіталу, онлайн-платформи для позик, інструменти фінансового планування.

За інформацією GR Capital до fintech-трендів, розвиток яких буде спостерігатись в найближчі роки, можна віднести [12]:

– отримання фінансових послуг за допомогою мобільного телефону;
– соціальні мережі для надання персоналізованих фінансових послуг;
– альтернативні способи оплати (безконтактні, оплати за допомогою терміналів і QR-кодів);
– кредитні маркетплейси і позики "користувач – користувачу";
– використання технологій Big Data і Artificial Intelligence;
– цифрова и біометрична ідентифікація;
– використання технології Blockchain.

Основні напрями розвитку фінансових технологій подані в табл. 3.

Банки і фінансові корпорації також активно інвестують в fintech-стартапи. За інформацією American Banker, 82% комерційних банків США планують збільшити обсяг fintech-інвестицій в найближчі три роки. Зрозуміло, що наступного десятиріччя ця тенденція поширіться на весь світ, і банки будуть претендувати на звання ключових гравців глобального fintech-ринку.

Про актуальність технологічних перетворень у фінансовій сфері свідчать і дії НБУ. Так, у вересні 2017 року НБУ заявив про запуск проекту, спрямованого на розвиток українського fintech.

Таблиця 3

Основні напрями розвитку фінтеху

Позики	Транзакції, управління кеш-флоу	Управління ризиками	Залучення капіталу	Заощадження та інвестиції	Захист активів
Альтернативні джерела кредитів (корпоративний сектор)	Мобільні платежі	Соціалізація торгівлі	Приватний капітал / краудфандинг	Діджиталізовані платформи для заощаджень та інвестицій	Страхування, базоване на історії поведінки
Альтернативні джерела кредитів (рітейл)	Миттєві міжнародні перекази (нетрадиційний кореспондентський банкінг)	Зростання ринків боргового капіталу			Діджитал радники
	Операції навколо supply chain (фінансування, транзакції, факторинг)				
Сумісні платформи (блокчейн, API)					
Діджитал банківське обслуговування					
Електронні майданчики / Збір інформації					

Ринок fintech в Україні перебуває на початковому етапі, його структура несформована, а основними інвесторами залишаються банки, однак кількість fintech-стартапів зростає, що свідчить про позитивний прогноз. Пріоритетними напрямами розвитку є онлайн-банкінг, електронні платежі, діджітал-кредитування і технологічні продукти для страхуання.

Загалом, в Україні функціонує понад 80 компаній, які розробляють інноваційні рішення для фінансової сфери. 58% fintech-проектів були засновані протягом останніх трьох років. Українські fintech-стартапи працюють в таких сферах: оплата і грошові перекази (31,6%), фінансова інфраструктура і технології (19,3%), кредитування (14%), маркетплейси (7%), страхування (5,3%), онлайн-банкінг (5,3%), персональні фінанси (5,3%), мобільні гаманці (5,3%), блокчейн (3,4%), криптовалюта (1,75%), регуляторні технології (1,75%) [12].

Найяскравішими прикладами в українській fintech-сфері є використання Apple Pay і Google Pay. Першими цю функцію підключили "ПриватБанк" та "Ощадбанк". Нещодавно такий функціонал з'явився у "Monobank", який можна вважати передовим фінансовим стартапом в Україні. Популярною серед українців стала імплементація безконтактної оплати й оплати за допомогою PayPass в київському метро.

Фінтех-компанії, що орієнтуються на клієнтів, мають лідируючі позиції в сфері інновацій в банківській сфері. Тому, безумовно, банківська система в Україні має розвиватися в активній синергії з фінтех-компаніями У цьому випадку банки мають декілька варіантів стратегії: створювати аналогічні з фінтех-компаніями інноваційні рішення і взаємодіяти з ними (втрачаючи при цьому конкурентну перевагу) чи дотримуватися комплексної стратегії розвитку з урахуванням своїх можливостей і позицій на ринку.

Банки можуть розробити більш диференційований підхід до роботи з фінтех-компаніями, розглядаючи їх вплив на кожну бізнес-функцію окремо (включаючи операційну діяльність, фінанси і маркетинг), що дасть змогу банкам збільшити свій потенціал в розробці рішень, здатних задовольнити потреби і бажання як існуючих, так і потенційних клієнтів.

Банківські відділення залишаться стратегічно важливими для банку, але вони мають бути не центрами здійснення транзакцій, а консультаційними хабами (advisory hubs). Для цього потрібно бути впевненими, що працівники у відділеннях мають достатню кваліфікацію, можуть надавати послуги, які дають додаткову вартість клієнтам. Необхідністю також змінити сегментацію відділень.

Клієнтам подобається відхід від традиційного банкінгу в бік personal financial services. Вони можуть скористатись складними валютними чи іншими продуктами і, зокрема, завдяки формату відеоконференцій отримати пояснення від працівників банку. Приватні банкіри (affluent client services) можуть прорахувати план і показати, які будуть витрати і яку вигоду може отримати клієнт.

Банки також мають вибудовувати взаємовідносини зі своїми клієнтами, пропонуючи їм програми лояльності, в основі яких є різні інструменти та методи впливу на клієнтів. Мета будь-якої програми лояльності – утримати клієнтів на якомога триваліший термін. Для цього вкрай важливо правильно вибудовувати взаємини з кожним клієнтом, враховувати його потреби, швидко реагувати на будь-які запити. Серед ключових трендів, характерних для сучасного ринку лояльності і присутніх на ньому програм, можна відзначити функціональність і зручність використання програм для клієнта. За прогнозами експертів, в найближчі

роки основним фактором розвитку програм лояльності стануть нові технології. Триватимуть роботи щодо вдосконалення CRM-платформ та інструментів аналізу Data Mining, що дасть змогу більш точково взаємодіяти з аудиторією.

Висновки. В умовах зростання технологізації банківського бізнесу перед банківськими установами України виникає потреба пошуку нових підходів до підвищення ефективності своєї діяльності та визначення додаткових шляхів отримання конкурентних переваг. Такими можливими шляхами вирішення проблем забезпечення ефективності банківської діяльності може стати впровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів та новітніх продуктів та послуг. Ефективність роботи банку і його конкурентоспроможність на фінансовому ринку значною мірою залежать від використання технічних засобів і спеціального програмного забезпечення, їх якості, зручності і простоти освоєння, можливості налаштування окремих блоків із урахуванням специфіки банку, а також ступеня надійності і рівня захисту інформації. Окрім цього, на підвищення ефективності банківської діяльності значний вплив здійснює використання світових інноваційних практик, а саме: підвищення ефективності персоналізації та оптимізації каналів, використання сервісів із зовнішніми інтерфейсами прикладної програми (API), цифрова та біометрична ідентифікація, сервіси та мобільні додатки, прив'язані до географічного положення, діалогові інтерфейси, збільшення використання великих даних, інтелектуальної власності та розширеної аналітики, використання кредитних маркетплейсів, альтернативних способів оплати (безконтактні оплати, оплати за допомогою терміналів і QR-кодів), застосування штучного інтелекту, поліпшення інтегрованої багатоканальної доставки та нових програм лояльності. Будуть і далі розвиватися діджитал-ініціативи – мобільні і хмарні сервіси, кроссплатформність і багатоканальність, спрощення інтерфейсів взаємодії з клієнтами.

Список використаних джерел

1. Щербаков А. И. Совокупная производительность труда и основы её государственного регулирования : монография / А.И. Щербаков. – М. : Издательство РАГС. – 2004. – 257 с.

2. Кучеренко С.Ю. Теоретичні аспекти ефективності виробництва аграрної продукції [Електронний ресурс] / С.Ю. Кучеренко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Economics/73983.doc.htm.

3. Козак В.Є. Економічні результати як елемент оцінки діяльності підприємства [Електронний ресурс] / В.Є. Козак, Г.О. Христич. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_6_2/007-011.pdf.

4. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / ред. кол. С.В. Мочерний та ін. – К. : Видавничий центр "Академія", 2000. – Т. 1. – 508 с.

5. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая российская энциклопедия; СПб. : Норинт, 1997. – 1456 с.

6. Большой экономический словарь / ред. А.Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 1997. – 288 с.

7. Словник банківських термінів. Банківська справа : термінологічний словник / [А.Г. Загородній, О.М. Сліпушко, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко]. – К. : Аконіт, 2000. – 605 с.

8. Огляд банківського сектору. Національний банк України [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358

9. Шість факторів, що визначатимуть розвиток банківського сектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-shest-faktorov-kotorye-budut-opredelyat-razvitie-bankovskogo-sektora

10. International Data Corporation (IDC) [Electronic resource]. – Access mode : https://www.idc.com/

11. EY FinTech Adoption Index 2017. The rapid emergence of FinTech [Electronic resource]. – Access mode : https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-fintech-adoption-index-2017/$FILE/ey-fintech-adoption-index-2017.pdf

12. Все буде fintech: чи програють банки війну новим сервісам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.management.com.ua/tend/tend1061.html

References

1. Shcherbakov, A.I. (2004). Sovokupnaya proizvoditelnost truda i osnovy eye gosudarstvennogo regulirovaniya [Aggregate labor productivity and the basis of its state regulation]. Moskow: RAGS [in Russian].

2. Kucherenko, S.Yu. Teoretychni aspekty efektyvnosti vyrobnytstva ahrarnoi produktsii [Theoretical aspects of the efficiency of production of agrarian products]. Available at: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Economics/73983.doc.htm.

3. Kozak, V.Ye. Ekonomichni rezultaty yak element otsinky diialnosti pidpryiemstva [Economic results as an element of enterprise performance assessment]. Available at: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_6_2/007-011.pdf.

4. Ekonomichna entsyklopediia. (2000). [Economic encyclopedia]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

5. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar. (1997). [Large encyclopedic dictionary]. Saint Petersburg : Norint [in Russian].

6. Bolshoy ekonomicheskiy slovar. (1997). [Large encyclopedic dictionary]. Moscow : The Institute of New Economy [in Russian].

7. Zahorodniv, A.H., Slipushko, O.M., Vozniuk, U.L., Smovzhenko, T.S. (2000). Slovnyk bankivskykh terminiv. Bankivska sprava : terminolohichnyi slovnyk [Dictionary of banking terms. Banking: terminology dictionary [in Ukrainian].

8. Ohliad bankivskoho sektoru. Natsionalnyi bank Ukrainy [Overview of the banking sector. National Bank of Ukraine]. Available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358

9. Shist faktoriv, shcho vyznachatymut rozvytok bankivskoho sektoru [Six factors that determine the development of the banking sector]. Available at: https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-shest-faktorov-kotorye-budut-opredelyat-razvitie-bankovskogo-sektora

10. International Data Corporation (IDC). Available at: https://www.idc.com/

11. EY FinTech Adoption Index 2017. The rapid emergence of FinTech. Available at: https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-fintech-adoption-index-2017/$FILE/ey-fintech-adoption-index-2017.pdf

12. Vse bude fintech: chy prohraiut banky viinu novym [Everything will be fintech: whether the banks will lose the war on new services]. Available at: http://www.management.com.ua/tend/tend1061.html

Стаття надійшла до редакції 09.04.2018.

УДК 336.64

Оксана ТУЛАЙ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ

Досліджено питання фінансового забезпечення сталого розвитку агропромислового сектору. Проведено моніторинг показників, які впливають на обсяг виручки від реалізації продукції підприємств агропромислового сектору. Проаналізовано структуру джерел фінансового забезпечення підприємств агропромислового сектору, з'ясовано позитивні й негативні тенденції щодо її формування. Сконцентровано увагу на особливостях формування та використання прибутку як основного джерела формування власного капіталу підприємств агропромислового сектору. З'ясовано, що тенденція зниження показників рентабельності підприємств негативно впливає на фінансове забезпечення їх сталого розвитку. Обґрунтовано напрями вдосконалення фінансового забезпечення підприємств агропромислового сектору із врахуванням глобальних цілей сталого розвитку.

Ключові слова: *фінансове забезпечення, фінансові ресурси, прибуток, рентабельність, власний капітал, агропромисловий сектор економіки, сталий розвиток.*

Оксана ТУЛАЙ

Современное состояние и проблемы финансового обеспечения устойчивого развития агропромышленного сектора

Исследован вопрос финансового обеспечения устойчивого развития агропромышленного сектора. Проведен мониторинг показателей, влияющих на объем выручки от реализации продукции предприятий агропромышленного сектора. Проанализирована структура источников финансового обеспечения предприятий агропромышленного сектора, очерчены положительные и отрицательные тенденции ее формирования. Сконцентрировано внимание на особенностях формирования и использования прибыли как основного источника формирования собственного капитала предприятий агропромышленного сектора. Определено, что тенденция снижения показателей рентабельности предприятий негативно влияет на финансовое обеспечение их устойчивого развития. Обоснованы направления совершенствования финансового обеспечения предприятий агропромышленного сектора с учетом глобальных целей устойчивого развития.

Ключевые слова: *финансовое обеспечение, финансовые ресурсы, прибыль, рентабельность, собственный капитал, агропромышленный сектор экономики, устойчивое развитие.*

© Оксана Тулай, 2018

Oksana TULAI

Current status and problems of financial promoting of sustainable development of agro-industrial sector

Introduction. *At the current stage of development of the economy of Ukraine the agro-industry sector acts as a kind of locomotive and determines its volume, supply and value of the main types of food for the population. It greatly affects socio-economic development state, forming 14% of gross value added and more than 40% of exports of countries. Almost 90% of the food needs of the country's population satisfies for the expense of domestic production. Active development of the world markets for agricultural products requires the formation of an effective one mechanism of financial support of production and investment activity agro-industrial sector of Ukraine taking into account global sustainable goals development.*

Purpose. *The purpose of the article is to find out the features, trends and problems of financial support for the sustainable development of the agro-industrial sector of the economy, substantiation of directions for its improvement*

Results. *The article focuses on the issue of financial security of sustainable development of the agro-industrial sector of the economy, indicators that affect the volume of sales revenue enterprises of the agro-industrial sector. The structure of the sources of financial support of the enterprises of the agro-industrial sector is analyzed and positive and negative tendencies towards its formation are found out. The features of the formation and use of profit as the main source of formation of own capital of enterprises of the agro-industrial sector are analyzed. It is revealed that there is a tendency to decrease the profitability of indicators of enterprises negatively affects the financial security of their sustainable development.*

Conclusions. *It is substantiated that in order to improve the system of financial support for the sustainable development of agro-industrial enterprises the sector needs:*

- *to apply anti-crisis measures, which include the mechanism of the state financial incentives for socially responsible ecologically safe business entities;*
- *to develop a mechanism for state financial incentives production of organic agricultural products;*
- *to develop effective regional strategies for attracting investment resources taking into account the peculiarities of each region's development;*
- *to develop an effective mechanism for lending agro-industrial the economy sector.*

Keywords: *financial security, financial resources, profits, profitability, equity, agribusiness, sustainable development.*

JEL Classification: G32.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України агропромисловий сектор виступає її своєрідним локомотивом та визначає обсяги, пропозицію й вартість основних видів продовольства для населення країни. Він значною мірою впливає на соціально-економічний розвиток держави, формуючи 14% валової доданої вартості та понад 40% експорту країни. Майже 90% потреб у продовольстві населення країни (у межах своєї купівельної спроможності) задовольняє за рахунок продукції вітчизняного виробництва [1].

Виробництво агропромислового сектору економіки України поділяється на дві сфери діяльності: рослинництво та тваринництво. Рослинництво представлено вирощуванням зернових, технічних, кормових, овочевих, плодово-ягідних та інших культур. До сфери тваринництва належить вирощування сільськогосподарських тварин та безпосередньо продукція тваринництва. У 2017 р. імпорт вітчизняної сільськогосподарської та продовольчої продукції становив 4,3 млрд дол. США, при цьому 45% – це готові харчові продукти. Експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції у 2017 р. – 17,8 млрд дол. США. У структурі експорту – 52% продуктів рослинного походження, 25,9% – жири тваринного або рослинного походження, 15,9% – готові харчові продукти [2, 29–32].

Фінансові потреби підприємств агропромислового сектору пов'язані із забезпеченням споживачів продовольством, сировиною для переробки, енергетичною безпекою, торгівлею. Активний розвиток світових ринків сільськогосподарської продукції вимагає формування ефективного механізму фінансового забезпечення виробничої й інвестиційної діяльності агропромислового сектору України з урахуванням глобальних цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато сучасних наукових досліджень присвячено організаційним, правовим і фінансовим питанням забезпечення сталого розвитку економіки. Загалом парадигму сталого розвитку вчені розуміють як настання новітнього етапу розвитку суспільства. На цьому етапі окремі держави та світове співтовариство зорганізують скоординовану діяльність, що забезпечить повну нейтралізацію сукупності негативних соціальних, економічних й екологічних диспропорцій, нагромаджених у суспільстві та навколишньому середовищі; створення умов, які запобігають появі цих диспропорцій [3].

На думку І. Брижань, теорія сталого розвитку є альтернативною до моделі економічного зростання, оскільки остання ігнорує екологічну небезпеку [4, с. 130]. До основних критеріїв сталого розвитку В. Куценко відносить: 1) забезпечення мінімальних витрат під час досягнення результатів діяльності; 2) здатність зберігати на достатньому рівні основні показники ефективності у випадку зміни завдань; 3) досягнення цілей окремих галузей, економіки загалом при зміні параметрів діяльності (результативності); 4) забезпечення оптимального впливу процесу управління на результати діяльності [5, с. 80]. Обґрунтовуючи ідею сталого розвитку, І. Бідзюра зазначає, що він як форма загальнопланетарного осмислення єдності світу та його природно-ресурсного потенціалу має ґрунтуватися на принципах: комплексності і системності; гармонійності руху всіх складових; спрямованості на людину як на головний суб'єкт й об'єкт такого розвитку; екологізації господарської діяльності та раціоналізації природокористування і відновлення порушених екосистем на мікро- і макрорівнях [6].

Слушною є думка М. Деркача, який вказує, що серед основних аспектів сталого розвитку доцільно виокремити фінансовий, оскільки всі заходи щодо стимулювання й забезпечення еколого-економічного розвитку держави пов'язані зі значними витратами, а пошук необхідних джерел і механізмів їхнього фінансування стає важливим й актуальним питанням. Учений переконує, що забезпечення сталого розвитку держави та її регіонів можливе лише за наявності ефективних механізмів і джерел фінансування [7, с. 15].

Багато праць присвячено також дослідженню різних аспектів фінансового забезпечення аграрних підприємств. Так, П. Стецюк акцентує увагу на відсутності спеціалізованої фінансової інфраструкту-

ри, орієнтованої на обслуговування аграрного виробництва й ефективного фінансово-кредитного механізму його ресурсного забезпечення [8, с. 350] О. Малій проводить критичний аналіз механізму кредитування сільськогосподарських підприємств [9, с. 61–64].

В. Прокопишак окреслює характерні особливості розвитку фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств [10, с. 163]. Н. Танклевська та В. Мірошніченко виокремлюють стратегічні орієнтири посилення фінансового потенціалу аграрних підприємств на: фінансову безпеку, забезпечення якої досягається шляхом контролінгу діяльності, планування грошових потоків, збільшенням прибутковості діяльності; фінансову незалежність у контексті стимулювання фінансової грамотності господарюючих суб'єктів, співпраці із надійними партнерами; фінансову стабільність, досягнення якої можливе завдяки нівелюванню ймовірності банкрутства, страхуванню фінансових ризиків й управлінню кредиторською і дебіторською заборгованостями [11, с. 57]. Н. Трусова та К. Анастасова наголошують на тому, що формування комплексної моделі фінансування, яка реалізує механізм дії фінансового потенціалу в господарській діяльності аграрних підприємств залежить від ступеня відповідності структурних елементів фінансування в межах господарської ланки, які безпосередньо пов'язані з функціональною властивістю фінансових ресурсів [12, с. 141].

Враховуючи вищезазначене сьогодні назріла необхідність розширення наукових досліджень у сфері фінансового забезпечення агропромислового сектору економіки з урахуванням концепції сталого розвитку.

Метою статті є з'ясування особливостей, тенденцій, проблем фінансового забезпечення сталого розвитку агропромислового сектору економіки та обґрунтування напрямів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людство пройшло довгий шлях цивілізованого поступу. У 1970-ті рр. сформувалася концепція сталого розвитку як логічний результат від здобутих наукових знань щодо екології планети та бурхливого соціально-економічного прогресу.

У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро ООН провела конференцію з навколишнього середовища і розвитку, в якій взяли участь глави та представники урядів більше 170 держав світу. На цьому форумі відбулося проголошення сталого розвитку (sustainable development) загальносвітовою стратегією, і перед державами постало завдання щодо розробки його національних орієнтирів. Було вказано на необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, враховуючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі. На цій конференції також розглядали стан навколишнього середовища і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані та взаємозалежні сфери. У підсумковому документі "Порядок денний на XXI століття" ("Agenda-21") визначено, що необхідним є гармонійне досягнення високої якості навколишнього середовища, забезпечення здорової економіки для всіх народів світу, задоволення потреб людей і збереження сталого розвитку протягом тривалого періоду.

У 2015 р. в Нью-Йорку 193 держави-члени ООН розробили програму "Трансформація нашого світу: порядок денний сталого розвитку 2030", у межах якої розроблено 17 цілей та 169 показників, що характеризують їх досягнення [13]. 15 вересня 2017 р. уряд України представив Національну доповідь "Цілі сталого розвитку: Україна" [1], у якій подані результати адаптації 17 глобальних цілей сталого розвитку з урахуванням специфіки національного розвитку.

Одна із цілей сталого розвитку – це подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства. До ключових національних завдань віднесено підвищення вдвічі продуктивності сільського господарства; забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів; зниження волатильності цін на продукти харчування.

Передбачається, що ця мета буде досяжною за умови: підвищення рівня інвестиційної привабливості аграрного сектору; стимулювання створення малих господарств (площа до 50 га), зокрема сімейних ферм, через удосконалення правової бази та забезпечення сприятливих економічно-організаційних і соціальних умов їх діяльності; технічної модернізації сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості, підвищення їх енергоефективності та реалізації потенціалу енергозбереження; сприяння нарощуванню експорту продовольства з високою доданою вартістю, зокрема шляхом завершення адаптації українського законодавства до вимог ЄС у сфері сільського господарства; забезпечення стабільності, прогнозованості та прозорості системи державної підтримки аграрного сектору шляхом запровадження середньострокового бюджетного планування та спрямування на підтримку сільгоспвиробництва не менше одного відсотка від обсягу валового випуску продукції сільського господарства; обмеження надмірної волатильності цін на продукти харчування та забезпечення належного функціонування ринків продовольства, зокрема шляхом: зниження ринкових ризиків для сільгоспвиробників через урізноманітнення ринкових інструментів (страхування, гарантійні фонди, форвардна торгівля, торгівля деривативами, електронна торгівля тощо).

Виконати ці завдання неможливо без ефективного використання наявного природно-ресурсного потенціалу, високоефективного і конкурентоспроможного агропромислового сектору, основним елементом функціонування якого є фінансове забезпечення.

На розвиток агропромислового сектору економіки, у тому числі його фінансових відносин, впливає багато чинників: макроекономічні (рівень інфляції, безробіття, платоспроможний попит); інституційні (нормативно-правова база, розвиток інститутів управління, регулювання аграрного сектору); фінансові (джерела фінансових ресурсів, ціни залучення кредитних ресурсів, інвестиційні умови); податкові (особливості податкової політики держави); цінові (ціни на продукцію і ресурси, надійність постачальників); технічні (рівень розвитку НТП, впровадження новітніх технологій); виробничі (технологія виробництва); природні (кількість і якість природних ресурсів); інноваційні (впровадження високопродуктивних рослин та порід тварин, засобів захисту рослин, біотехнологій); екологічні (екологічно чиста й органічна продукція, зменшення викидів і забруднення територій); збутові (раціональні канали просування продукції, розвиненість ринкової інфраструктури); структурні (співвідношення обсягів виробництва рослинництва й тваринництва); соціально-демографічні (менталітет населення, його урбанізація); організаційні (рівень менеджменту, організаційно-виробнича структура, форма господарювання, організація праці) [14, с. 55–56].

Невід'ємною складовою формування фінансового потенціалу сталого розвитку агропромислового сектору та основною компонентою аграрного експорту є зернова галузь. Унікальні кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню всіх зернових культур і дають змогу отри-

мувати високоякісне продовольче зерно в обсягах, достатніх для забезпечення як внутрішніх потреб, так і експорту.

Важливою частиною вітчизняного агропромислового сектору є тваринництво, лісове та рибне господарство. Згідно зі статистичними даними за період 2012–2017 рр. в Україні суттєво зменшилася кількість активних підприємств сільського, лісового та рибного господарства, що пов'язано, насамперед, з розвитком та поглибленням кризових явищ в економіці держави, а також відсутністю даних щодо тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської області та АР Крим. Лише наприкінці аналізованого періоду (станом на 1 січня 2018 р.) кількість активних підприємств повернулась до рівня 2013 р. і становила 50991, що є позитивною динамікою. Водночас залишається актуальним питання формування ефективного фінансового механізму їхньої діяльності з метою забезпечення сталого розвитку.

Основними чинниками, що впливають на обсяги виручки від реалізації підприємств сільського, лісового та рибного господарства, є валовий збір та ціна реалізації (табл. 1).

Аналіз динаміки валового збору та ціни реалізації основних сільськогосподарських культур показав, що обсяги їх виробництва в Україні протягом 2008–2011 рр. були стабільні, при цьому спостерігалось незначне збільшення виробництва та переробки насіння соняшникового, зернових і зернобобових культур. За цей період відбулося зростання цін на цей вид продукції. За період 2012–2016 рр. валовий збір значно збільшився (майже на 30%). Однак наприкінці аналізованого періоду (станом на 1 січня 2018 р.) валовий збір сільськогосподарських культур зменшився в середньому на 10%, що у поєднанні зі зростанням кількості активних підприємств галузі може свідчити про зниження ефективності їхньої діяльності. Ціна реалізації зерна та олійних культур значно зросла у 2017 р., що ми пов'язуємо із впливом таких факторів, як інфляція, макроекономічна й політична нестабільність.

Основою функціонування фінансового механізму розвитку підприємств агропромислового сектору є фінансові ресурси, які можуть формуватися із власних, залучених і безповоротних джерел. Аналіз особливостей

Таблиця 1

Валовий збір та ціна реалізації сільськогосподарських культур*

Рік	Зернові та зернобобові культури		Олійні культури	
	Валовий збір тис. т.	Ціна реалізації грн/т.	Валовий збір тис. т.	Ціна реалізації грн/т.
2008	53290,1	778,6	6526,2	1367,3
2009	46028,3	799,0	6364,0	1897,0
2010	39270,9	1120,9	6771,5	3018,7
2011	56746,8	1374,2	8670,5	3312,0
2012	46216,2	1547,1	8387,1	3584,0
2013	63051,3	1299,8	11050,5	3087,5
2014	63798,0	1801,4	10102,0	4062,8
2015	60126,0	2912,1	11181,0	7531,5
2016	66088,0	3414,0	13626,9	8656,1
2017	61916,7	3771,6	12235,5	9132,0

*Складено на основі [15].

фінансового механізму підприємств цієї сфери показав, що основною проблемою, з якою вони сьогодні зустрічаються у процесі господарської діяльності, є неефективність формування та використання фінансових ресурсів.

Фінансове забезпечення як вагомий елемент фінансового механізму дає змогу оптимізувати формування й ефективно використовувати фінансові ресурси, що сприяє сталому розвитку підприємства та виконанню завдань фінансової політики господарюючого суб'єкта [16, с. 40]. Підсистема фінансового забезпечення підприємств агропромислового сектору представлена у таких формах, як самофінансування, акціонування, інвестування та кредитування. Усі елементи фінансового механізму мають працювати на спільну кінцеву мету, стимулюючи або санкціонуючи суб'єкти господарювання, змушуючи їх обирати відповідну стратегію й тактику поведінки на перспективу [17, с. 11].

Розглянемо структуру джерел фінансового забезпечення підприємств сільського, лісового та рибного господарства України за період 2008–2017 рр. (табл. 2). Аналіз даних табл. 2 свідчить про те, що структура джерел фінансового забезпечення підприємств сільського, лісового та рибного господарства за аналізований змінювалася, однак при цьому простежуються певні тенденції. Так, основним джерелом фінансування діяльності суб'єктів господарювання галузі був власний капітал (за винятком 2015–2016 рр.). Досить високу питому вагу мають поточні зобов'язання (не менше 30%), а у 2015–2016 рр. саме вони формували найбільшу частку фінансових ресурсів підприємств сільського, рибного та лісового господарства. Частка довгострокових зобов'язань була незначною (максимум 17,6% у 2008 р.), при цьому спостерігалося її поступове скорочення (до 6,48% у 2017 р.).

Проведений аналіз показав, що така структура джерел фінансування має певні недоліки. По-перше, висока питома вага поточних зобов'язань сприяє зниженню показників фінансової стійкості підприємств сільського, лісового та рибного господарства України та зростанню їхньої фінансової залежності від зовнішніх кредиторів. При цьому необхідно наголосити, що поточні зобов'язання мають короткий період залучення – до 1 року, що не дає змоги забезпечити сталий розвиток суб'єктів господарювання агропромислового сектору України. По-друге, частка довгострокових зобов'язань, які залучаються на тривалий

Таблиця 2

Структура джерел фінансового забезпечення агропромислового сектору України у 2008–2017 рр., % *

Показники \ Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I. Власний капітал	47,22	48,29	52,92	54,40	53,55	50,09	41,97	40,14	24,03	47,86
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення	17,60	16,53	14,26	13,52	12,14	13,74	16,12	9,93	4,03	6,48
III. Поточні зобов'язання і забезпечення	33,71	33,68	31,50	30,66	32,99	36,15	41,89	49,92	71,94	45,65
IV. Інші	1,47	1,49	1,32	1,41	1,32	0,02	0,02	0,01	0,00	0,01
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Складено на основі [15].

термін і можуть сприяти сталому розвитку підприємств сільського, лісового та рибного господарства, суттєво зменшується.

Щодо власних джерел – вони, безумовно, є важливою компонентою забезпечення сталого розвитку господарюючих суб'єктів. Власні фінансові ресурси для кожного підприємства є тією життєво необхідною частиною, без якої неможлива ні робота, ні подальше існування підприємства. Не даремно серед класифікації загального капіталу розподіл на власний і позиковий капітали перебуває на першому місці. Наявні власні засоби дають змогу підприємству використовувати їх як на свій розсуд, так і в окремих випадках за законодавчо встановленими напрямками [18, с. 150].

Вищезазначене зумовлює необхідність проведення детального аналізу динаміки власного капіталу підприємств сільського, лісового та рибного господарства України (табл. 3).

Аналіз даних табл. 3 показав, що у 2008–2017 рр. спостерігається загальне зростання власного капіталу та збільшення всіх його складових. Загалом власний капітал збільшився майже у 6,5 раза (з 62845,2 млн грн – у 2008 р. до 369371 млн грн – у 2017 р.). Така тенденція позитивно характеризує можливості підприємств галузі щодо використання власних джерел коштів з метою забезпечення сталого розвитку.

Основним джерелом формування власного капіталу підприємства є прибуток. Прибуток є основою функціонування не лише окремого суб'єкта господарювання досліджуваної галузі, а й базою фінансового забезпечення сталого розвитку агропромислового сектору економіки загалом. На тлі економічної нестабільності ситуація суб'єктів економічних відносин загострюється їх непідготовленістю до кризи. Величина одержуваного підприємством прибутку залежить як від внутрішніх чинників – ефективності використання наявних ресурсів, так і від зовнішніх, основним з яких є стан економіки країни в цілому [19].

Розглянемо фінансові результати діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства України (табл. 4).

Аналіз даних табл. 4 та рис. 1 показав, що у 2008–2012 рр. абсолютні показники фінансових результатів демонструють тенденцію до зростання, що свідчить про підвищення еко-

Таблиця 3

Формування власного капіталу підприємств сільського, лісового та рибного господарства України у 2008-2017 рр., млн грн*

Показники \ Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1. Зареєстрований капітал	20067	21330	22372	24257	27314	30212	30540	33580	31917	40054
2. Додатковий капітал	22296	23448	25254	29152	30138	29631	31183	36837	36427	46327
3. Резервний капітал	5200	6238	8010	10313	12504	14173	15213	18675	18841	24443
4. Нерозподілений прибуток	17967	23766	37225	62219	80224	85422	90132	189692	191504	262376
5. Неоплачений та вилучений капітал	2685	2564	2470	1731	2031	2618	3136	3480	3462	3829
Загалом власний капітал	62845	72217	90391	124209	148148	156820	163932	275304	275227	369371

*Складено на основі [15].

Таблиця 4

Фінансові результати підприємств сільського, лісового та рибного господарства у 2008–2017 рр.*

Роки	Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	Чистий прибуток, млн грн	Рентабельність операційної діяльності, %
2008	6041,8	5789,2	12,9
2009	7996,6	7584,8	14,7
2010	18123,5	17276,0	23,2
2011	25582,5	25383,5	23,6
2012	26992,7	26787,2	21,7
2013	15147,3	14984,5	11,3
2014	21677,4	21481,3	20,6
2015	103137,6	102849,1	41,7
2016	90661,0	90160,4	31,6
2017	69344,1	68858,5	22,4

*Складено на основі [15].

номічного ефекту від їхньої діяльності. При цьому максимальний темп зростання чистого прибутку спостерігався у 2010 р. та становив 227,77%. З 2011 р. темпи зростання прибутку почали знижуватися. Так, у 2013 р. обсяг прибутку зменшився до 14984,4 млн грн, а темп зростання знизився до 55,94%. Крім цього, у 2008–2011 рр. зростав показник рентабельності операційної діяльності, однак у 2012–2013 рр. він зменшився більш ніж удвічі (до 11,3%). За останні роки досліджуваного періоду (2016–2017 рр.) показники фінансових результатів підприємств сільського, лісового та рибного господарства України зменшилися майже на 50%, що свідчить про зниження ефективності їхнього функціонування. У 2014–2015 рр. показник операційної рентабельності підприємств сільського, лісового та рибного господарства України значно збільшився (до 41,7% у 2015 р.). Відповідно, за рахунок зростання цін на продукцію та сприятливих природних умов у 2015 р. збільшився чистий прибуток (до 102849,1 млн грн). Проте вже у 2017 р. рівень рентабельності зменшився до 22,4%. Така тенденція свідчить про те, що відбувається процес скорочення зростання віддачі від ресурсів, вкладених в основну діяльність підприємств. Це ще одна суттєва проблема, адже така ситуація може призвести до зменшення темпів зростання нерозподіленого прибутку, що, відповідно, негативно вплине на фінансове забезпечення сталого розвитку агропромислового сектору економіки України.

Важливою умовою сталого економічного розвитку підприємств агропромислового сектору є рентабельність. Це – узагальнюючий показник економічної ефективності виробництва, який характеризує ступінь прибутковості підприємства. Проаналізуємо показники рентабельності вітчизняного сільськогосподарського виробництва у 2008–2017 рр. (табл. 5).

Розглядаючи динаміку рентабельності сільськогосподарського виробництва, зазначимо, що найбільш прибутковим для галузі був 2015 р., однак у наступних періодах спостерігається тенденція до зниження цього показника за всіма видами продукції. Така ситуація негативно впливає на фінансове забезпечення сталого розвитку під-

Таблиця 5

Показники рентабельності сільськогосподарського виробництва в Україні у 2008–2017 рр., %*

Роки	Продукція сільського господарства	Продукція рослинництва	Зерно	Насіння соняшнику	Цукрові буряки	Картопля	Овочі відкритого ґрунту
2008	13,4	19,6	16,4	18,4	7,1	7,9	11,1
2009	13,8	16,9	7,3	41,4	37,0	12,9	19,1
2010	21,1	26,7	13,9	64,7	16,7	62,1	23,5
2011	27,0	32,3	26,1	57,0	36,5	17,7	9,9
2012	20,5	22,3	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8
2013	11,2	11,1	1,5	28,5	2,7	23,0	7,0
2014	25,8	29,2	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7
2015	45,7	50,9	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5
2016	37,3	44,3	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7
2017	21,3	25,3	25,0	41,3	12,4	10,0	15,6

*Побудовано на основі [15].

приємств сільського, лісового та рибного господарства України.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки та узагальнення.

1. Сьогодні агропромисловий сектор економіки характеризується стагнаційними тенденціями, відсутністю дієвого інноваційного механізму, несприятливим інвестиційним кліматом та обмеженістю фінансових ресурсів. Суттєвою проблемою у контексті перспектив його сталого розвитку є диспропорції регіонального економічного простору України. Особливої уваги потребує малий бізнес, який спроможний активізувати позитивні структурні зрушення в агропромисловому секторі економіки. Ефективність розвитку малого підприємництва в агропромисловій сфері України залежить від фінансових аспектів функціонального механізму взаємодії між державою та малим бізнесом. Загалом сьогодні необхідні такі антикризові заходи, які містять механізм фінансового стимулювання для соціально відповідальних екологобезпечних суб'єктів господарювання.

2. Сталий розвиток агропромислового сектору передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та застосування екологічно чистих і водночас ресурсо- та енергозберігаючих технологій, у тому числі видобування та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення відходів. У сучасних умовах, коли вітчизняна промисловість втрачає конкурентоспроможність на світовому ринку, питання державної фінансової підтримки вітчизняних сільськогосподарських виробників набуває виняткової актуальності. Вітчизняні агропромислові підприємства не можуть реалізувати принцип самофінансування. Рівень рентабельності їхньої діяльності у переважній більшості випадків не дає змоги забезпечити не лише розширене, а й просте відтворення, що негативно впливає на інвестиційну привабливість цих господарюючих суб'єктів.

3. Пріоритетними напрямами забезпечення сталого розвитку підприємств агропромислового сектору є зростання виробництва та збільшення експорту сільськогосподарської продукції, формування

та розвиток інфраструктури аграрного ринку. У цьому контексті необхідно удосконалити систему регулювання інвестиційної діяльності у цій сфері. Необхідно розробити ефективні регіональні стратегії залучення інвестиційних ресурсів із врахуванням особливостей розвитку кожного регіону.

4. Вагомим джерелом фінансових ресурсів підприємств агропромислового сектору України є власний капітал. З одного боку, це свідчить про певну фінансову незалежність цих суб'єктів господарювання, а з іншого – про їхній позиковий потенціал. Сьогодні підприємства агропромислового сектору потребують довгострокових фінансових ресурсів для оновлення технічної бази, будівництва об'єктів сільськогосподарської інфраструктури, інноваційної діяльності. Тому спільними зусиллями держави і банків необхідно розробити ефективний механізм кредитування агропромислового сектору економіки.

5. Сталий розвиток агропромислового сектору передбачає не лише економічну стабільність, а й екологічну безпеку, задля якої здійснюються заходи щодо попередження руйнування екологічного середовища та виникнення загроз для здоров'я людей. Значна частка сільськогосподарської продукції та готових харчових продуктів, що виробляються в Україні, не відповідає світовим стандартам якості та безпеки, що призводить до зменшення експортного потенціалу держави. Тому одним із пріоритетних напрямів фінансового стимулювання агропромислових підприємств у нашій країні має бути запровадження екологічно чистих технологій, виробництво органічної сільськогосподарської продукції та створення попиту на екологічні товари. Це підвищить конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських виробників і дасть змогу поліпшити фінансовий стан суб'єктів господарювання, підвищити культуру соціальної відповідальності агробізнесу, зменшити навантаження на навколишнє природне середовище, покращити показники стану здоров'я людей.

Список використаних джерел

1. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf/.

2. Статистичний збірник "Сільське господарство України 2017" / Державна служба статистики України. – К., 2018. – 245 с.

3. Перглер Т. Фундаментальні засади стійкого людського розвитку [Електронний ресурс] / Т. Перглер. – Режим доступу : http://www.ird.npu.edu.ua/files/pergler.pdf.

4. Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І.А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – № 1. – С. 128–133.

5. Куценко В.І. Стратегія сталого розвитку крізь призму соціогуманітарної сфери / В.І. Куценко // Вісник Національної академії наук України. – 2012. – № 1. – С. 79–88.

6. Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого людського розвитку [Електронний ресурс] / І. Бідзюра. – Режим доступу : http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/21.pdf.

7. Деркач М.І. Становлення парадигми фіскальної децентралізації державного управління у контексті забезпечення сталого розвитку України : автореф. дис. … д-ра екон. наук : 08.00.03 / М.І. Деркач ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2011. – 32 с.

8. Стецюк П.А. Фінансово-кредитний механізм аграрного розвитку / П.А. Стецюк // Економічні науки. – Серія "Облік і фінанси". – 2014. – Вип. 11 (2). – С. 348–358.

9. Малій О.Г. Інструменти фінансово-кредитного забезпечення аграрного виробництва / О.Г. Малій // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2016. – № 1. – С. 60–64.

10. Прокопишак В.Б. Методика формування фінансового потенціалу аграрних під-

приємств / В.Б. Прокопишак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С. 162–167.

11. Танклевська Н.С. Стратегічні орієнтири посилення фінансового потенціалу аграрних підприємств [Електронний ресурс] / Н.С. Танклевська, В.О. Мірошниченко // Фінансовий простір. – 2017. – № 2 (26) . – С. 53–58. – Режим доступу : https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1702/17tnspap.pdf.

12. Трусова Н.В. Механізм дії фінансового потенціалу в господарській діяльності аграрних підприємств / Н.В. Трусова, К.А. Анастасова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – № 21. – С. 137–141.

13. Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf.

14. Кудицький О. О. Чинники розвитку підприємств аграрного сектору / О.О. Кудицький, Н.С. Чопко // Економіка та управління. – 2012. – № 6. – С. 54–58.

15. Сільське, лісове та рибне господарство [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

16. Берест М.М. Сутність та економічний зміст категорії "фінансове забезпечення" / М.М. Берест, М.О. Дудка // Економіка і фінанси. – 2015. – № 1. – С. 36–41.

17. Худолій М.Н. Механізм фінансового забезпечення аграрних підприємств України на середньострокову перспективу / М.Н. Худолій, Н.Ю. Шевченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". – 2015. – Вип. 222. – С. 8–15.

18. Вівчар О.Й. Власний капітал як фінансове джерело функціонування підприємства / О.Й. Вівчар, В.М. Саварин // Науковий вісник України. – 2009. – Вип. 19.5. – С. 146–150.

19. Тульчинська С.О. Основи управління прибутком підприємства [Електронний ресурс] / С.О. Тульчинська, Т.П. Ткаченко, О.І. Скоробогатий // Ефективна економіка. – 2018. – № 2. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/4.pdf.

References

1. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid [Sustainable development goals: Ukraine. National report]. (2017). Available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf/.

2. Statystychnyi zbirnyk "Silske hospodarstvo Ukrainy 2017" [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2017"]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy –State Statistics Service of Ukraine. (2018). Kyiv [in Ukrainian].

3. Perhler, T. Fundamentalni zasady stiikoho liudskoho rozvytku [Fundamental principles of sustainable human development]. Available at: http://www.ird.npu.edu.ua/files/pergler.pdf.

4. Bryzhan, I.A. (2013). Umovy ta chynnyky perekhodu Ukrainy do modeli staloho rozvytku [Conditions and factors of the transition of Ukraine to the model of sustainable development]. Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy, 1, 128–133 [in Ukrainian].

5. Kutsenko, V.I. Stratehiia staloho rozvytku kriz pryzmu sotsiohumanitarnoi sfery. (2012). [The strategy of sustainable development through the prism of the socio-humanitarian sphere]. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1, 79–88 [in Ukrainian].

6. Bidziura, I. Filosofske obhruntuvannia idei staloho liudskoho rozvytku [Philosophical substantiation of the idea of sustainable human development]. Available at: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/21.pdf.

7. Derkach, M.I. (2011). Stanovlennia paradyhmy fiskalnoi detsentralizatsii derzhavnoho upravlinnia u konteksti zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy [Formation of the paradigm of fiscal decentralization of public administration in the context of ensuring sustainable development of Ukraine]. (Thesis 08.00.03).

Dnipropetrovskyi natsionalnyi universytet – Dnipropetrovsk National University [in Ukrainian].

8. Stetsiuk, P.A. (2014). Finansovo-kredytnyi mekhanizm ahrarnoho rozvytku [Financial and credit mechanism of agrarian development]. Ekonomichni nauky. Ceriia Oblik i finansy. – Economic sciences, 11 (2), 348–358 [in Ukrainian].

9. Malii, O.H. (2016). Instrumenty finansovo-kredytnoho zabezpechennia ahrarnoho vyrobnytstva [Instruments of financial and credit provision of agrarian production]. Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky – Current problems of innovative economy, 1, 60–64 [in Ukrainian].

10. Prokopyshak, V.B. (2016). Metodyka formuvannia finansovoho potentsialu ahrarnykh pidpryiemstv [Methodology of forming financial potential of agrarian enterprises]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine, 26.2, 162–167 [in Ukrainian].

11. Tanklevska, N.S., Miroshnychenko, V.O. (2017). Stratehichni oriientyry posylennia finansovoho potentsialu ahrarnykh pidpryiemstv [Strategic guidelines for strengthening the financial potential of agrarian enterprises]. Finansovyi prostir – Financial space, 2 (26), 53–58. Available at: https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1702/17tnspap.pdf.

12. Trusova, N.V., Anastasova, K.A. (2016). Mekhanizm dii finansovoho potentsialu v hospodarskii diialnosti ahrarnykh pidpryiemstv [Mechanism of the financial potential in the economic activity of agrarian enterprises]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, 21, 37–141 [in Ukrainian].

13. Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. Available at: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf.

14. Kudytskyi, O.O., Chopko, N.S. (2012). Chynnyky rozvytku pidpryiemstv ahrarnoho sektoru [Factors of development of enterprises of the agrarian sector]. Ekonomika ta upravlinnia – Economics and Management, 6, 54–58 [in Ukrainian].

15. Silske, lisove ta rybne hospodarstvo [Agriculture, forestry and fisheries]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy – Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/.

16. Berest, M.M., Dudka M.O. (2015). Sutnist ta ekonomichnyi zmist katehorii "finansove zabezpechennia" [Essence and economic content of the category "financial security"]. Ekonomika i finansy – Economics and Finance, 1, 36–41[in Ukrainian].

17. Khudolii, M.N., Shevchenko N.Yu. (2015). Mekhanizm finansovoho zabezpechennia ahrarnykh pidpryiemstv Ukrainy na serednostrokovu perspektyvu [Mechanism of financial provision of agrarian enterprises of Ukraine in the medium-term perspective]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Economics, Agrarian Management, Business, 222, 8–15 [in Ukrainian].

18. Vivchar, O.Y., & Savaryn, V.M. (2009). Vlasnyi kapital yak finansove dzherelo funktsionuvannia pidpryiemstva [Own capital as a financial source for the functioning of the enterprise]. Naukovyi visnyk Ukrainy – Scientific Bulletin of Ukraine, 19.5, 146–150 [in Ukrainian].

19. Tulchynska, S.O., & Tkachenko, T.P., Skorobohatyi, O.I. Osnovy upravlinnia prybutkom pidpryiemstva (2018). [Basics of profit management of the enterprise]. Efektyvna ekonomika – Effective economy, 2. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/4.pdf.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2018.

УДК 336.01/02:330.3

Микола СТЕЦЬКО

ПЕРЕВАЖНІ ПРАВА НА ПРИДБАННЯ АКЦІЙ НОВОЇ ЕМІСІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Висвітлено фінансові аспекти реалізації переважних прав, зокрема питання їх ціни, справедливої вартості та факторів, що на неї впливають. Доведено, що у результаті реалізації переважних прав акціонери, як правило, не отримують додаткових доходів та не забезпечують приріст власних активів. Для компенсації збитків акціонерам, які пов'язані із додатковою емісією акцій, запропоновано надання їм дозволу на торгівлю переважними правами та звільнення від оподаткування виручки від реалізації зазначених прав.

Ключові слова: *корпоративне управління, капіталізація, переважні права на акції, захист прав власності, емісія акцій, курс емісії акцій, ринковий курс акцій.*

Николай СТЕЦЬКО

Преимущественные права на приобретение акций новой эмиссии как инструмент корпоративного управления

Освещены финансовые аспекты реализации преимущественных прав, в частности вопрос их цены, справедливой стоимости и факторов, влияющих на них. Доказано, что в результате реализации преимущественных прав, как правило, акционеры не получают дополнительных доходов и не обеспечивают прирост собственных активов. Для компенсации убытков акционеров, связанных с дополнительной эмиссией акций, предложено предоставление им разрешения на торговлю преимущественными правами и освобождение от налогообложения выручки от реализации указанных прав.

Ключевые слова: *корпоративное управление, капитализация, преимущественные права на акции, защита прав собственности, эмиссия акций, курс эмиссии акций, рыночный курс акций.*

Mykola STETSKO

Redemption rights for acquisition of new emission as a means of corporate management

Introduction. *There are cause-effect persistent relationships between the quality of corporate management of an enterprise and its ability to attract investments. Among the wide range of issues related to the definition of "corporate management", the least investigated is the means of redemption rights to purchase shares of new emission. The level of protection of investors' rights depends directly on its capacity, and hence the investment attractiveness of individual enterprises and the capital market of the country.*

© Микола Стецько, 2018

Purpose *of the study is to substantiate the recommendations on the practical implementation of the redemption rights of shareholders to purchase shares of new emission.*

Methods. *In order to create the conditions for the practical implementation of the redemption rights, the model of calculating the domestic fair value of redemption rights is substantiated. This model takes into account the following factors: market share price before additional emission, emission rate, emission and cash flows ratio which will be generated by the company owing to the emission results. It is a model for determining the minimum amount of additional cash flow, which should be generated by a company that carries out an additional share emission in order to preserve the market rate that took place before the increase of the statutory capital, is offered.*

Results. *The work emphasizes that redemption rights (for the purchase of shares) is a means against blurring the value share of individual shareholders, its devaluation and compensation of owners' losses. The financial aspects of implementation of redemption rights, in particular, their price, fair value and influential factors are analyzed. If the share emission is low, the "blurring" of the market value of the shares in circulation and losses of shareholders will be high. The task of determining the fair value of redemption rights in the article was solved on the basis of comparing the market value of the company to the increase of the statutory capital and potential market capitalization after the additional share emission.*

Conclusions. *It is shown that as a result of implementation of redemption rights, shareholders do not receive real additional income and increase of their assets. To compensate the shareholders losses related to the additional share emission, the necessity to permit the trade of redemption rights and the tax exemption from the sales revenue of these rights is substantiated.*

Keywords: *corporate management, capitalization, redemption share rights, property rights protection, share emission, share emission rate, market share rate.*

JEL Classification: G30, G31, G32, K22.

Постановка проблеми. Важливим критерієм успішної діяльності корпоративних підприємств є їх спроможність залучати капітал за якомога меншою ціною. Залежно від типу капіталу, що залучається, його параметри визначаються інвестиційною привабливістю (власний капітал) та кредитоспроможністю (позичений капітал) підприємств. Інвестиційна привабливість емітента та можливості його виходу на ринок капіталів багато у чому залежать від ефективності корпоративного управління. Корпоративне управління, як система, що регулює відносини між власниками (інвесторами) та керівництвом компаній має забезпечити належний рівень фінансової прозорості підприємства, захист прав та інтересів учасників корпоративних відносин, мінімізацію потенціалу конфліктів інтересів між власниками і менеджментом підприємств та зниження корпоративних ризиків.

Корпоративне управління спрямоване на створення умов для довіри до підприємства з боку інвесторів та різних груп стейкхолдерів. Довіра до об'єкта інвестицій формується у результаті поєднання низки факторів, таких як: наявність ефективного механізму захисту прав інвесторів; надійність механізмів управління та контролю; відкритість та прозорість діяльності; змога інвесторів реалізувати своє право на участь в управлінні. Більшість досліджень доводять наявність кореляційного зв'язку між ефективністю системи корпоративно-

го управління в корпорації та доступом до джерел фінансування, ціною залучення капіталу та інвестиційними ризиками [1; 2; 3]. Відтак, здатність підприємства залучати капітал та його ціну можна віднести до найважливіших критеріїв ефективності корпоративного управління.

Згідно з Принципами корпоративного управління, завдяки забезпеченню належної уваги до інтересів акціонерів, запровадженню правил ефективного менеджменту та належному контролю, корпоративне управління є важливим чинником генерування вартості компанії. Принципи сфокусовані на п'яти ключових елементах, які упорядковують відносини між інвесторами (власниками підприємства), менеджерами, а також зацікавленими особами для забезпечення ефективної діяльності, рівноваги впливу та балансу узгодження інтересів учасників корпоративних відносин: права акціонерів; наглядова рада і виконавчий орган; розкриття інформації та прозорість; контроль за фінансово-господарською діяльністю; заінтересовані особи [4]. Належна система корпоративного управління дає змогу інвесторам (у тому числі дрібним) бути впевненими у тому, що їх корпоративні права не будуть знівельовані, а керівництво підприємств раціонально використовує їх інвестиції для фінансово-господарської діяльності і, таким чином, збільшується вартість частки у капіталі. Відповідно до Принципів регулювання ринку цінних паперів IOSCO (Міжнародна організація комісій з цінних паперів), необхідно забезпечити повне, достовірне та своєчасне розкриття інформації про фінансові результати, ризики та іншої інформації, яка є суттєвою для прийняття рішень інвесторами (принцип 16). Ставлення до власників цінних паперів компанії має бути справедливим та рівноправним (принцип 17) [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика корпоративного управління є досить складною та багатогранною. Це питання досліджене у працях відомих вчених-економістів: Р. Вішні (R. Vishny) [9], Г. Капріо (G. Caprio) [7], І. Лебідь [8], Р. Левайна (R. Levine), Д. Леонова [6], О. Нусінової, Н. Рязанової [2], А. Шлайфера (A. Shleifer). У більшості публікацій з відповідної проблематики увага сконцентрована на національних моделях та індексах корпоративного управління, ролі корпоративного управлінні у забезпеченні транспарентності підприємств та аспектах контролю за діяльністю менеджменту. Водночас питання запобігання розмивання прав акціонерів досліджено досить поверхнево. Однак від дієвості механізму реалізації переважних прав акціонерів на придбання додатково випущених акції залежить рівень дотримання ключового права акціонерів, права власності.

Метою статті є обґрунтування рекомендацій щодо практичної реалізації переважних прав акціонерів на придбання акцій нової емісії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нормативно-правових актах задекларовано, що кожен акціонер має право на придбання акцій нової емісії пропорційно до його частки у статутному капіталі підприємства. Відповідно до законодавства, переважним правом акціонера визнається право акціонера – власника простих акцій придбавати у процесі приватного розміщення товариством прості акції пропорційно частці належних йому простих акцій у загальній кількості емітованих простих акцій [10].

На особливу увагу заслуговує висвітлення науково-прикладних підходів щодо реалізації переважних прав акціонерами. Дозволимо собі не погодитися з думкою деяких фахівців, зокрема В. Бабіченка, який стверджує, що норма про переважне право акціонерів на придбання акцій додаткового випуску сприяє завершенню фінансово-

господарської діяльності акціонерних товариств, а не захисту інтересів акціонерів, оскільки "унеможливлює проведення публічного розміщення доти, доки власні права на придбання акцій нового випуску не задовольнять існуючих акціонерів" [11, с. 433]. Вважаємо, що переважне право є запобіжником для розмивання частки вартості окремих акціонерів, її знецінення та компенсації збитків власників. Завдяки реалізації переважних прав акціонери можуть покрити свої збитки внаслідок падіння ринкового курсу акцій у разі їх додаткової емісії та зменшення їх частки у статутному капіталі.

Незважаючи на певний прогрес у законодавчому регулюванні порядку реалізації переважних прав, важко погодитися з авторами, які вважають, що Законом про акціонерні товариства урегульовано порядок використання переважних прав у разі додаткової емісії акцій [12, с. 96]. До невирішених досі питань слід віднести відсутність деталізованого Порядку реалізації переважного права на придбання акцій додаткової емісії, який встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Зазначений порядок, окрім правових механізмів, має також охоплювати фінансові аспекти використання переважних прав, зокрема алгоритм їх грошової оцінки, порядок продажу, торгівлі на ринку та способи компенсації тим акціонерам, які не скористалися переважними правами. Спірним є також положення Порядку збільшення (зменшення) статутного капіталу публічного або приватного акціонерного товариства, відповідно до якого переважне право акціонерів на придбання акцій, що додатково розміщуються акціонерним товариством, діє лише в процесі приватного розміщення акцій [13]. Водночас, Законом про акціонерні товариства передбачено, що акціонер приватного та публічного товариства має переважне право на придбання акцій додаткової емісії [14]. Тобто має місце певна нормативно-правова суперечність.

Надалі зупинимося детальніше на фінансових і вартісних питаннях, пов'язаних з використанням інструмента переважних прав. Кількість прав на придбання цінних паперів нової емісії залежить від кількості акцій, які належать окремому акціонеру та співвідношення з яким робиться емісія *(C),* що визначається шляхом ділення кількості цінних паперів, які були в обігу до нової емісії *(Ko)* до кількості знову емітованих акцій *(ΔK)*:

$$C = Ko/\Delta K. \quad (1)$$

Це означає, що у разі, якщо співвідношення, з яким здійснюється емісія, складає 10 до 1, то на кожні 10 акцій можна придбати одну акцію за курсом емісії, скориставшись переважним правом. Враховуючи (1), алгоритм розрахунку ціни переважного права *(PR)* набуває такого вигляду:

$$PR = \frac{P_0 - E_k}{C + 1}. \quad (2)$$

Вартість переважного права є тим вищою, чим більша різниця між актуальним ринковим курсом акцій у (P_0) та курсом емісії нових акцій (E_k). На розвинених ринках, одночасно з надходженням у продаж переважних прав, курс акцій зменшується на вартість зазначених прав. Таким чином, чим меншим буде курс емісії та більшим її обсяг, тим більшим буде "розмивання" ринкової вартості акцій, що наявні в обігу, тим більших збитків зазнають акціонери. З іншого боку, якщо вищим є курс емісії, тим складнішим буде розміщення акцій на ринку. Завданням інструментарію переважних прав є попередження розмивання ринкової вартості акцій, а також покриття збитків акціонерів, що можуть бути наслідком падіння курсу акцій.

Вартість переважного права, визначена за формулою 2, є розрахунковою (або теоретичною) вартістю. Однак для ринку важливою є справедлива (внутрішня) вартість фінансових інструментів, у тому числі

переважних прав. Наукова проблема полягає у визначенні справедливої вартості переважного права *(PRm)* та ідентифікації факторів, що на неї впливають.

У науково-практичній літературі часто обґрунтовують підхід до оцінки справедливої вартості переважних прав на основі теорії опціонів Ф. Блека (F. Black) та М. Шоулза (M. Scholes) [15]. З використанням опціонної моделі американський економіст Ч. Сміт (C. W. Smith) розробив алгоритм оцінки вартості переважних прав, який ураховує ефект розмивання вартості акцій. Відповідно до моделі Сміта, опціонна вартість переважного права *(PROP)* визначається за такою формулою [16]:

$$PR_{op} = \frac{P_0 \cdot N(d_1) - e^{rn} \cdot E_k \cdot N(d_2)}{C + 1}, \quad (3)$$

де:

$$d_1 = \frac{\ln\left(\frac{P_o}{E_k}\right) + (r + \frac{1}{2}\sigma^2) \cdot n}{\sigma \cdot \sqrt{n}};$$

$$d_2 = d_1 - \sigma \cdot \sqrt{n};$$

N – функція розподілу за умови стандартного нормального розподілу;
r – константа, безризикова ставка дохідності;
n – залишковий період обігу переважних прав;
σ – річна волатильність акцій;
c – співвідношення, за яким здійснюється емісія акцій.

З використанням емпіричних даних німецького ринку капіталів Л. Крушвіц (L. Kruschwitz) показав, що значення вартості переважних прав, що отримані з використанням традиційної формули (2) та опціонної моделі (3), в цілому є ідентичними [17]. Однак обидва алгоритми не враховують впливу на справедливу вартість переважних прав приросту потенційних грошових потоків, а також очікуваної дохідності капіталодавців, що знаходить свій вираз у ставці капіталізації. До того ж використання опціонної моделі (3) для вітчизняних умов є досить проблематичним через перенавантаження моделі даними, що мають надходити з ефективного ринку капіталів, який в Україні відсутній.

Завдання визначення справедливої вартості переважних прав необхідно вирішувати на основі порівняння ринкової вартості підприємства до збільшення статутного капіталу та потенційної ринкової капіталізації після додаткової емісії акцій. За інших рівних умов, справедлива вартість переважного права має дорівнювати різниці між курсом акцій перед додатковою емісією *(P_0)* та курсом акцій, що матиме місце після здійснення розміщення *(Pn)*.

Для розрахунку ринкової вартості компанії та ціни акцій використовують низку підходів. Одні із них ґрунтуються на дисконтуванні очікуваних дивідендів або прибутку, інші – передбачають дисконтування грошового потоку, що генерується компанією у результаті операційної й інвестиційної діяльності. Пряма капіталізація грошових потоків, на які можуть розраховувати власники підприємства, передбачена методом Flow to equity *(FtE)*. Відповідно до цього підходу вартість підприємства *(EV)* визначається шляхом капіталізації грошових потоків від операційної та інвестиційної діяльності, скоригованих на рух коштів, пов'язаний із залученням та погашенням позиченого капіталу. Як ставка капіталізації при цьому використовується ставка витрат на власний капітал *(re)*, що визначається здебільшого за моделлю CAPM.

Для побудови моделі розрахунку справедливої вартості переважних прав дещо видозмінимо метод *FtE* з метою урахування усіх грошових потоків, що мають інвестиційну природу та безпосередньо впливають на вартість компанії. Для цього введемо параметр *FtV* (Flow to Value), який характеризує усі вартість-формуючі грошові потоки компанії, зокрема чисті грошові потоки, які генеруються компанією як такою, а також чистий грошовий потік, що є результатом збільшення та (або) зменшення статутного капіталу.

Йдеться про грошові потоки після оподаткування, однак, до сплати дивідендів.

З урахуванням окресленої аргументації, вартість підприємства перед додатковим розміщенням акцій за умови прогнозу стабільних вартість-формуючих грошових потоків *(FtV0)* дорівнюватиме капіталізації відповідних грошових потоків із застосуванням ставки капіталізації re:

$$EV_0 = \frac{FtE_0}{re} = P_0 \cdot K_0. \quad (4)$$

Вартість компанії після додаткової емісії *(EVn)* дорівнюватиме капіталізації грошових потоків компанії після розміщення акції. Зазначені грошові потоки складатимуться із грошових потоків, які генерувала компанія до збільшення статутного капіталу, коштів, залучених у результаті емісії *(ΔK·Ек)* та очікуваного приросту грошових потоків після розміщення акцій *(ΔFtV)*:

$$EV_n = \frac{FtV_0 + \Delta FtV}{re} + \Delta К \cdot Ек =$$

$$= P_0 \cdot K_0 + \frac{\Delta FtV}{re} + \Delta К \cdot Ек. \quad (5)$$

Враховуючи вирази (4) та (5), потенційний ринковий курс акцій *(Pn)* можна розрахувати за наступним алгоритмом:

$$P_n = \frac{\Delta K \cdot E_k}{K_0 + \Delta K} + \frac{FtV_0}{re \cdot K_0} + \frac{\Delta FtV}{re \cdot (K_0 + \Delta K)} -$$

$$- \frac{FtV_0 \cdot \Delta K}{re \cdot K_0 \cdot (K_0 + \Delta K)}. \quad (6)$$

Курс акцій до збільшення статутного капіталу характеризується виразом:

$$P_0 = \frac{FtV_0}{re \cdot K_0}. \quad (7)$$

Таким чином, справедлива вартість переважного права *(PRf)* описується таким виразом:

$$PR_f = P_n - P_0 = \frac{\Delta K \cdot E_k}{K_0 + \Delta K} +$$

$$+ \frac{\Delta FtV}{re \cdot (K_0 + \Delta K)} - \frac{FtV_0 \cdot \Delta K}{re \cdot K_0 \cdot (K_0 + \Delta K)}. \quad (8)$$

або

$$PR_f = \frac{\Delta K \cdot E_k}{K_0 + \Delta K} + \frac{\Delta FtV}{re \cdot (K_0 + \Delta K)} -$$

$$- \frac{P_0 \cdot \Delta K}{K_0 + \Delta K}. \quad (9)$$

З виразу (8) робимо висновок, що на справедливу вартість переважних прав впливають такі фактори: сума приросту грошових потоків компанії, що є результатом додаткової емісії акцій, ринкова вартість акцій до збільшення, ставка капіталізації та кількість додатково емітованих акцій. Причому вартість переважних прав зменшується зі зростанням курсу емісії та приростом грошових потоків за результатами емісії акцій та збільшується зі збільшенням кількості знову випущених акцій, які розмивають початкову ринкову вартість. Справедливу вартість переважних прав, на наш погляд, доцільно наводити з від'ємним знаком, оскільки вона характеризує комплекс чинників, які зменшують ринкову вартість акцій.

Для апробації моделі розрахунку справедливої вартості переважних прав розглянемо приклад додаткової емісії акцій, яку здійснює публічне акціонерне товариство. Нехай ринкова капіталізація підприємства становить 2,5 млрд грн, котрій відповідає річний грошовий потік 500 млн грн та очікувана дохідність інвесторів 20%. Оскільки в обігу перебуває 1 млн акцій (номінал 1000 грн), ринковий курс однієї акції становить 2500 грн. Для залучення фінансових ресурсів акціонерне товариство планує здійснити додаткову емісію акцій у співвідношенні 5 до 1, тобто, на кожні 5 акцій емітується одна нова за курсом емісії 2000 грн. У разі, якщо додаткова емісія не спрямована на реалізацію інвестиційних проектів, які генеруватимуть додаткові грошові потоки *(ΔFtV = 0)*, то результати розрахунку вартості переважного права з використанням моделей (2) та (8) будуть ідентичними. Вартість переважного права – 83,33 грн. Спра-

ведлива вартість переважного права буде прямувати до нуля, якщо курс емісії прямуватиме до ринкового курсу або (та) підприємство генеруватиме вартість-формуючий грошовий потік, який дасть змогу ринковій ціні нових акцій досягти (та перевищити) курс, що мав місце до нової емісії. Таким чином, має виконуватися нерівність:

$$\frac{\Delta FtV}{re \cdot (K_0 + \Delta K)} \geq \frac{P_0 \cdot \Delta K}{K_0 + \Delta K} - \frac{\Delta K \cdot E_k}{K_0 + \Delta K}. \quad (10)$$

З нерівності (10) випливає:

$$\Delta FtV \geq r_e \cdot \Delta K \cdot (P_0 - E_k). \quad (11)$$

Нерівність (11) характеризує мінімальну величину додаткового грошового потоку, який має генерувати компанія, що здійснює додаткову емісію акцій для збереження ринкового курсу, що мав місце до збільшення статутного капіталу. У нашому прикладі величина додаткових вартість-формуючих грошових потоків становить 80 млн грн. Це означає, що 400 млн грн, які підприємство має залучити у результаті додаткової емісії акцій, мають бути спрямовані на реалізацію інвестиційного проекту, який генерував би щонайменше 20 млн грн.

Як бачимо, ринкова ціна акцій є результатом впливу комплексу кількісних та якісних чинників, через дію яких вплив ціни переважних прав на ринковий курс може бути нівельований. Ключовим фактором невизначеності є величина приросту грошових потоків *(ΔK·Ek+FtV)*, які можуть виникнути в компанії у результаті розміщення додаткових акцій. Ці грошові потоки складаються із двох частин:

1) грошові потоки, що безпосередньо залучаються компанією у результаті додаткового розміщення акцій. Вони залежать від курсу емісії та кількості емітованих акцій. Перший чинник позитивно впливає на вартість, а другий (приріст акцій) у розрахунку на одну акцію має вартість-руйнуючий ефект;

2) прогнозний приріст грошових потоків, який є результатом освоєння додатково залучених коштів. Йдеться про збільшення чистих грошових потоків від операційної та інвестиційної діяльності.

Якщо величина першої складової додаткових грошових потоків є визначеною і залежить від рішення акціонерів щодо курсу емісії та кількості емітованих акцій, то друга складова є невизначеною змінною. Саме вона зумовлює відхилення внутрішньої справедливої вартості переважних прав від їх розрахункової вартості.

Внутрішня справедлива вартість визначається на основі аналізу ситуації та прогнозів, що мають місце всередині підприємства, тобто ґрунтується на внутрішніх фундаментальних факторах вартості. Однак, слід враховувати, що на ринку капіталів діє закон попиту та пропозиції на всі фінансові інструменти, у тому числі на переважні права.

У разі, якщо ринок очікує реалізацію підприємством ефективних інвестиційних проектів, які обіцяють підвищити ринкову вартість акцій, то під дією цього чинника вартість переважного права може зростати, незважаючи на ту обставину, що його справедлива вартість прямуватиме до нуля. Навпаки, якщо ж у емітента невизначені прогнози щодо генерування додаткових грошових потоків, то, незважаючи на високу справедливу вартість переважних прав, їх ринкова ціна може прямувати до нуля. Відповідно до результатів емпіричних досліджень з використанням американського ринку капіталів (S. C. Bae, H. Levy), переважні права торгуються на ринку здебільшого зі значною знижкою до розрахункової справедливої вартості. Причому величина знижки зростає в середньому з 9 до 16 відсотків до моменту закінчення торгів ними [18].

У проведеному дослідженні враховувалися лише фактори, пов'язані із величиною

вартість-формуючих грошових потоків, які підприємство може залучити та генерувати. Однак, окрім цього фактора, на вартість переважного права та на ринковий курс акцій впливає також ставка капіталізації. У разі, якщо в період до та після емісії акцій зазначена ставка залишається незмінною, то алгоритми (2), (10) та (11) є дійсними. Якщо додаткова емісія призводить до зміни ставки капіталізації через збільшення чи зменшення рівня ризиковості вкладень у підприємство, то відповідні алгоритми слід адаптувати до фактора різних процентних ставок.

Відповідно до законодавчих актів багатьох економічно розвинених країн, акціонери можуть скористатися своїм переважним правом, продати його або ж просто проігнорувати [19]. Законом про акціонерні товариства визначено, що у разі, якщо акціонери не скористаються переважним правом на придбання всіх акцій, що пропонуються для продажу, протягом строку, встановленого Законом або статутом акціонерного товариства, акції можуть бути продані третій особі за ціною та на умовах, що повідомлені акціонерам товариства. Причому уступка зазначеного переважного права іншим особам не допускається [14]. До ключових недоліків нормативно-правового регулювання використання переважних прав слід віднести відсутність порядку оцінювання вартості переважних прав, а також заборону на їх реалізацію третім особам. На наш погляд було б цілком логічним, щоб у процесі реформування законодавства про акціонерні товариства в Україні була передбачена норма щодо можливості продажу переважних прав, які належать окремим власникам. Завдяки цьому буде створено реальний механізм компенсації збитків власникам від розмивання статутного капіталу у разі, якщо вони не беруть участі у його збільшенні.

Законодавча прогалина має місце також у питанні оподаткування переважних прав. Питання полягає у тому, чи відносити реалізацію переважних прав до спекулятивних операцій, чи ні, а також чи вважати відповідні кошти доходами. У контексті оподаткування квазідоходів, які можуть утворитися у разі надання акціонерам переважних прав, зазначимо наступне. Переважне право має свою грошову оцінку, однак його не слід трактувати як "подарунок" підприємства акціонерам чи окремими додатковими доходами акціонерів. За своїм змістом, переважні права є гарантованим законодавством інструментом покриття прямих та непрямих збитків, які акціонери можуть отримати у разі додаткової емісії акцій та збільшення статутного капіталу. Йдеться, насамперед, про збитки від розмивання частки у статутному капіталі та від зменшення ринкової вартості акцій. Таким чином, у результаті реалізації переважних прав акціонери не отримують реальних додаткових доходів та приросту своїх активів. Якщо так, то не виникає додаткового об'єкта оподаткування. Отже, "ілюзорні доходи", які отримують акціонери у результаті використання своїх переважних прав, не мають підлягати оподаткуванню жодним із податків (чи то податком на прибуток підприємств, чи податком на доходи фізичних осіб).

Практична імплементація обґрунтованих вище пропозицій щодо способів реалізації переважних прав акціонерів на придбання цінних паперів додаткової емісії дасть змогу суттєво підвищити якість корпоративного управління в цілому.

Висновки. Суттєвим фактором, який стримує розвиток локального ринку капіталів є низький індекс захисту прав власності. Недостатній рівень захисту прав власності створює сприятливі умови для рейдерства та маніпуляцій на ринку. Регуляторний процес має забезпечувати баланс між належним захистом інвесторів (споживачів фінансових послуг) і підтримкою конкурентоспроможності ринку капіталів.

Забезпечення прав власності інвесторів залежить від вирішення широкого спектру завдань: від дієвості правоохоронної та судової систем до етичних принципів діяльності менеджменту підприємств. Одним із інструментів, який безпосередньо впливає на рівень захисту прав власності інвесторів, є корпоративне управління.

Принципи корпоративного управління, серед іншого, спрямовані на збалансування інтересів учасників корпоративних відносин, зокрема, інтересів дрібних інвесторів, зниження потенціалу конфліктів інтересів між власниками та менеджментом підприємств, зниження корпоративних ризиків. З підвищенням якості корпоративного управління, зростанням інформаційної відкритості компаній будуть зменшуватися інформаційні ризики, що сприятиме зближенню покупців та продавців на фінансовому ринку. Як результат, зменшуватимуться накладні витрати обох сторін, а витрати на капітал зменшуватимуться за рахунок зниження доходів різного роду фінансових посередників та консультантів. З іншого боку, слід забезпечити баланс між накладними витратами на підвищення ефективності корпоративного управління та ефектом зниження витрат на капітал, що може бути результатом запровадження якісного корпоративного управління.

Принципами корпоративного управління передбачено необхідність забезпечення рівного переважного права всіх акціонерів на придбання додатково випущених акцій. Зазначене право є важливою складовою механізму захисту прав інвесторів, зокрема, дрібних акціонерів.

З метою створення умов для практичної імплементації переважних прав обґрунтована модель розрахунку внутрішньої справедливої вартості переважних прав з урахуванням таких факторів: ринковий курс акцій перед додатковою емісією, курс емісії та додаткові грошові потоки, які генеруватиме компанія за результатами емісії. Визначено алгоритм розрахунку мінімального обсягу додаткових грошових потоків, які має генерувати компанія для підтримання курсу акцій на стабільному рівні. Для компенсації збитків акціонерів, пов'язаних із додатковою емісією акцій, обґрунтована необхідність дозволу на торгівлю переважними правами та звільнення від оподаткування виручки від реалізації зазначених прав.

Список використаних джерел

1. Claessens S. Corporate governance and development – 10 Focus. [Electronic resource] / S. Claessens, B. Yurtoglu // A Global Corporate Governance Forum Publication, 2012. – Access mode : https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/518e9e804a70d9ed942ad6e6e3180238/Focus10_CG%26Development.pdf?MOD=AJPERES.

2. Рязанова Н. Інститут фінансового рахівництва інформаційного суспільства: сутність та сучасна парадигма розвитку : моногр. / Н. Рязанова. – К. : КНЕУ, 2017. – 337 с.

3. Інноваційний розвиток корпоративних фінансів: тенденції та перспективи : моногр. / О.О. Терещенко, Н.Д. Бабяк, А.І. Іващенко [та ін.] ; за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Терещенка. – К. : КНЕУ, 2017. – 495 с.

4. Про затвердження Принципів корпоративного управління № 955 від 22 липня 2014 року [Електронний ресурс] // Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : https://www.ssmsc.gov.ua/forum/viewtopic.php?id=8067.

5. Objectives and principles of securities regulation – IOSCO [Electronic resource] // The International Organization of Securities Commissions (IOSCO). – 2016. – Access mode : https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD323.pdf.

6. Леонов Д. Індекс корпоративного управління в Україні: методологічні засади обчислен-

ня / Д. Леонов // Ринок цінних паперів України. – 2007. – № 7–8. – С. 73–86.

7. Caprio G. Corporate governance in finance: Concepts and international observations [Electronic resource] / G. Caprio, R. Levine // Financial sector governance: The roles of the public and private sectors, April 2002. – Access mode : http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.19.254&rep=rep1&type=pdf.

8. Нусінова О.В. Методичний підхід до проведення оцінки якості корпоративного управління за галузями промисловості / О.В. Нусінова, І.О. Лебідь // Науковий вісник НГУ. – 2011. – № 2. – С. 131–136.

9. Shleifer A. Politicians and firms / A. Shleifer, R. Vishny // Quarterly Journal of Economics. – 1994. – № 109 (4). – P. 995–1025.

10. Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV "Про цінні папери та фондовий ринок" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15.

11. Бабіченко В.В. Корпоративні фінанси: сучасна парадигма розвитку : моногр. / В.В. Бабіченко – К. : ИД "Винниченко", 2014. – 552 с.

12. Бондар В. Переважні права в акціонерному товаристві та способи їх захисту / В. Бондар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 89. – С. 95–99.

13. Про затвердження Порядку збільшення (зменшення) статутного капіталу публічного або приватного акціонерного товариства № 822 від 14.05.2013 р. [Електронний ресурс] // Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0858-13.

14. Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI "Про акціонерні товариства" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17.

15. Black F. The pricing of options and corporate liabilities / F. Black, M. Scholes // Journal of Political Economy. – 1973. – № 64. – P. 637–654.

16. Smith C.W. Alternative methods for raising capital: rights versus underwritten offerings / C.W. Smith // Journal of Financial Economics. – 1977. – № 5(3). – P. 273–307.

17. Kruschwitz L. Bezugsrechtsemissionen aus optionspreistheoretischer Sicht / L. Kruschwitz // Kredit und Kapital. – 1986 – № 19. – P. 110–121.

18. Bae S. C., Levy H. The valuation of stock purchase right as call options / S. C. Bae, H. Levy // The Financial Review. – 1994. – № 29. – P. 419–440.

19. Aktiengesetz § 153, Rz. 12, Stand: Zuletzt geändert durch Art. 9 G v. 17.7.2017 [Electronic resource] – 1965. – Access mode : https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/.

References

1. Claessens, S., Yurtoglu, B. (2012). Corporate governance and development – 10 Focus. A Global Corporate Governance Forum Publication, 2012. Available at: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/518e9e804a70d9ed942ad6e6e3180238/Focus10_CG%26Development.pdf?MOD=AJPERES

2. Riazanova, N. (2017). Instytut finansovoho rakhivnytstva informatsiinoho suspilstva: sutnist ta suchasna paradyhma rozvytku [Institute of financial accounting of the information society: the essence and modern paradigm of development]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

3. Tereshchenko, O., Babiak, N., Ivashchenko A. (2017). Innovatsiinyi rozvytok korporatyvnykh finansiv: tendentsii ta perspektyvy [Innovative development of corporate finance: tendencies and prospects]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Pryntsypiv korporatyvnoho upravlinnia № 955 vid 22 lypnia 2014 roku [On approval of the principles of corporate governance]. (2014, July, 22). Available at: https://www.ssmsc.gov.ua/forum/viewtopic.php?id=8067.

5. Objectives and principles of securities regulation – IOSCO. (2016). The International Organization of Securities Commissions (IOSCO). Available at: https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD323.pdf

6. Leonov, D. (2007). Indeks korporatyvnoho upravlinnia v Ukraini: metodolohichni zasady obchyslennia [Corporate governance index in Ukraine: methodological principles of calculation]. Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy – Securities Market of Ukraine, 7–8, 73–86 [in Ukrainian].

7. Caprio, G., Levine, R. (2002). Corporate governance in finance: Concepts and international observations. Financial sector governance: The roles of the public and private sectors, April 2002. Available at: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.19.254&rep=rep1&type=pdf

8. Nusinova, O. V. & Lebid, I. O. (2011). Metodychnyi pidkhid do provedennia otsinky yakosti korporatyvnoho upravlinnia za haluziamy promyslovosti [Methodological approach to the assessment of the quality of corporate governance by industry]. Naukovyi visnyk NHU – Scientific Bulletin of National Mining University, 2, 131–136 [in Ukrainian].

9. Shleifer, A., Vishny, R. (1994). Politicians and firms. Quarterly Journal of Economics, 109 (4), 995–1025.

10. Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3480-IV "Pro tsinni papery ta fondovyi rynok" [The Law of Ukraine on securities and the stock market]. (2006, February, 23). Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15.

11. Babichenko, V. (2014). Korporatyvni finansy: suchasna paradyhma rozvytku. [Corporate finance: a modern paradigm of development]. Kyiv: ID "Vynnychenko" [in Ukrainian].

12. Bondar, V. (2011). Perevazhni prava v aktsionernomu tovarystvi ta sposoby yikh zakhystu [Redemption rights in a joint stock company and ways of their protection]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv Economics, 89, 95–99 [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Poriadku zbilshennia (zmenshennia) statutnoho kapitalu publichnoho abo pryvatnoho aktsionernoho tovarystva № 822 vid 14.05.2013 r. [On approval of the procedure for increasing (reducing) the share capital of a public or private joint-stock company]. (2013, May, 14). Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0858-13.

14. Zakon Ukrainy vid 17.09.2008 r. № 514-VI "Pro aktsionerni tovarystva" [The Law of Ukraine on joint stock companies]. (2008, September, 17). Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17.

15. Black, F., Scholes, M. (1973). The pricing of options and corporate liabilities. Journal of Political Economy, 64, 637–654.

16. Smith, C.W. (1977). Alternative methods for raising capital: rights versus underwritten offerings. Journal of Financial Economics, 5(3), 273–307.

17. Kruschwitz, L. (1986). Bezugsrechemissionen in optionstheoretischer Sicht. Kredit und Kapital, 19, 110–121 [in German].

18. Bae, S. C., Levy, H. (1994). The valuation of stock purchase right as call options. The Financial Review, 29, 419–440.

19. Aktiengesetz § 153, Rz. 12, Stand: Zuletzt geändert durch Art. 9 G v. 17.7.2017 (1965). Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/ [in German].

Стаття надійшла до редакції 20.03.2018.

УДК 336.01:658.15

Тетяна ПОРТОВАРАС

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ УПРАВЛІННЯ НИМИ

Узагальнено поняття "ризик" й запропоновано його власне визначення, в основі котрого – негативний вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, що виявляється в погіршенні фінансового стану підприємства. З огляду на це, найважливішим об'єктом аналізу діяльності суб'єктів господарювання запропоновано вважати фінансові ризики. Проаналізовано методи оцінки ймовірності банкрутства, акцентовано на їх перевагах і недоліках. Обґрунтовано алгоритм управління фінансовими ризиками підприємств, котрий вміщує стадії ідентифікації, оцінки й мінімізації.

Ключові слова: *підприємства, ризики, аналіз, оцінювання ризиків, банкрутство, фінансовий стан, фінансові ресурси, управління ризиками.*

Татьяна ПОРТОВАРАС

Методологические аспекты анализа финансовых рисков как инструмента управления ими

Обобщено понятие "риск" и предложено его собственное определение, в основе которого – негативное влияние внутренних и внешних факторов, которое проявляется в ухудшении финансового состояния предприятия. Учитывая это, важным объектом анализа деятельности субъектов хозяйствования предложено считать финансовые риски. Проанализированы методы оценки банкротства предприятий, акцентировано на их преимуществах и недостатках. Обосновано алгоритм управления финансовыми рисками предприятий, включающий стадии идентификации, оценки и минимизации.

Ключевые слова: *предприятия, риски, анализ, оценка рисков, банкротство, финансовое положение, финансовые ресурсы, управление рисками.*

Tetiana PORTOVARAS

Methodological aspects of financial risk analysis as an instrument of management

Introduction. *The article deal with the risks and its influence on the enterprises activity within the uncertainty. The essence, classification and analysis of risks is generalized, on the basis of which their own understanding is proposed. The question of forecasting the probability of bankruptcy as a widely used method of risk management is focused, its advantages and disadvantages at the present stage of development of the domestic economy are shown.*

Purpose. *The aim of the paper is justifying the methodological approach to the analysis of financial risks in order to increase the efficiency of their management.*

© Тетяна Портоварас, 2018

Results. *The financial risks are investigating taking into account theoretical approach as for the interpretation of the economic content of "risks" and substantive approach to their analysis. According to this the author suggests to consider "risks" as the probability of deterioration of the financial state of enterprise as a result of negative influence of risk factors. The methodological approach to the analysis of financial risks is proposed. In the essence of this approach are the stages of: risks identification (with the purpose of identify the risk areas of operational and financial activity of legal entities); analyzing (with the aim to isolate the risk factors); minimizing of risks (justifying the ways of risk management). The methodical principles of bankruptcy of enterprises are investigated; the methodology of its analyzing within the specific of financial and economic activity of domestic entities and the size of its financial results is substantiated.*

Conclusions. *The methodology of analysis of financial risks is actual today because there are lack of effective approaches to risk analyzing as a way of risk management. Proposed approach allows concentrating on risk factors and according to it to raise effectiveness to risk management.*

Keywords: *enterprises, risks, analysis, risk assessment, bankruptcy, financial state, financial resources, risk management.*

JEL Classification: C10, C50, G32, G33, L20.

Постановка проблеми. Характерною особливістю функціонування підприємницьких структур є невизначеність, яка апріорі притаманна економічній системі будь-якого типу та котра здатна генерувати різного роду ризики. Саме ризики є причиною виникнення численних загроз, котрі виявляються у погіршенні фінансового стану суб'єкта господарювання та обумовлюють нестабільність їхнього розвитку. Відсутність або неефективність системи управління ризиками дуже часто призводить до збитковості суб'єкта господарювання або ж перешкоджає йому отримувати бажані фінансові результати. Зазначена проблема ще більше загострюється на фоні стрімких глобалізаційних процесів, котрі вимагають підвищення рівня конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки ризиків господарюючих суб'єктів ґрунтовно досліджені у працях вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких В. Власюк [1], І. Гришова [2], О. Гудзь [3], О. Зоріна [4; 5], Т. Мостенська [6], І. Посохов [7], В. Проскура [8], О. Терещенко [9], Р. Яресько [10] та ін. Однак науково-теоретичні та методологічні засади аналізу фінансових ризиків з метою підвищення ефективності управління підприємством потребують глибших наукових пошуків.

Метою статті є розвиток концептуальних основ аналізу фінансових ризиків в умовах сучасного розвитку світової та вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатогранність і комплексність категорії "ризику", з одного боку, та стрімкий розвиток дивергентних економічних процесів, з іншого, обумовили наявність низки наукових досліджень у сфері ризикології. Так, варто відмітити широкі дискусії з приводу сутності й класифікації ризиків, поліваріантність наукових підходів до кількісної та якісної їх оцінки, а також інструментів, заходів і дій стосовно мінімізації негативного впливу ризиків з метою прийняття ефективних управлінських рішень тощо.

За результатами детального огляду наукових праць із вищезазначених питань вдалося дійти висновку, що поняття ризику відоме з давніх-давен і не залежно від того, що вкладено в його зміст представниками різних економічних шкіл, в тому числі й адептами сучасної наукової парадигми, здебільшого, сутність його зводиться до міри непевності, ймовірних збитків, втрат, недоотриманих доходів, обумовлених невизначеністю економічного середовища. Відповідно до цього, всі модифікації терміну "ризик" можна було б узагальнити як можливий "програш" у веденні бізнесу в зв'язку з дією численних факторів та відсутністю ефективної системи управління ними.

Різноманіття трактувань сутності "ризик" обумовила наявність низки ознак щодо класифікації ризиків, котрі виокремленні з урахуванням мети і завдань певного наукового дослідження. Це, зокрема: сфера, джерела і тип виникнення; аспекти суб'єктивності та об'єктивності рішень, а також ступінь їх ризиконасиченості; рівень об'єктивності ймовірності виникнення; масштаби впливу; можливість урахування часового фактора та страхування; розміри втрат; тривалість дії; ступінь правомірності; час настання; специфіка виду діяльності; джерела та методи мінімізації та ін. Окрім цих, на практиці досить часто використовують класифікацію ризиків фінансових установ, розроблену Базельським комітетом з банківського нагляду, в основі якої – критерій відповідності величини капіталу і ризиків, котрі беруть на себе учасники фінансового ринку. За нею розрізняють кредитний, ринковий, правовий (юридичний), ризик операцій, а також втрати ліквідності. Така класифікація передбачає групування ризиків для оцінки й ефективного управління [5, с. 67–68].

Залежно від розуміння економічного змісту "ризику", використовують численний арсенал методів оцінки ризиків (табл. 1). Кожен із таких методів має переваги і недоліки, котрі потрібно враховувати в процесі аналізу впливу різних видів ризиків на результати діяльності підприємницької структури з метою формування достовірних висновків та, відповідно, підвищення ефективності управління підприємством загалом.

Те саме стосується й методичних прийомів реалізації зазначених методів, котрі застосовують з метою попередження та нейтралізації різних видів ризиків залежно від галузевої належності того чи іншого суб'єкта господарювання, виду його діяльності, завдань чи мети, що лягають в основу конкретних наукових досліджень. Наприклад, з метою оцінки фінансових ризиків аналізують перспективи банкрутства, як головного ризику ймовірного припинення діяльності підприємства, а як спосіб їх нейтралізації – методи страхування ризиків. Власне в цьому й полягає мета ризик-менеджменту, в якому поєднано важелі та інструменти ідентифікації, моніторингу й оцінки ризиків, а також – вибору стратегії управління ними, що систематизовані в міжнародних і регіональних стандартах [7].

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що аналіз є частиною управління фінансовими ризиками, вони співвідносяться як частина і ціле, а відтак – є невіддільними один від одного. Саме від результатів аналізу й залежать управлінські рішення. Разом з тим, поняття "управління ризиками" ширше за сутністю й, окрім аналізу, вміщує інші елементи, від інтерпретації котрих залежить вектор процесу аналізування ризиків та управління в цілому. На наш погляд, процес управління ризиками реалізується за такими етапами:

1) обґрунтування економічного змісту ризику;
2) класифікація ризиків;
3) аналіз ризиків.

Таблиця 1

Методи оцінки ризиків підприємств*

Метод	Характеристика
Комплексний	Оцінка ризику через аналіз впливу абсолютних і відносних величин на показники діяльності підприємства, за результатами чого роблять висновки про прийняття конкретного виду ризику
Систематичний	Оцінка ризику через β-коефіцієнт, котрий характеризує ступінь коливання результатів діяльності підприємства і ринку або всієї економіки
Статистичні	Оцінювання ймовірності виникнення втрат на основі показників у минулих періодах і встановлення сфер ризиків, виокремлення ризикоутворюючих чинників. Підвидами таких методів є оцінка вірогідності виконання і розподілу потоку платежів, дерево рішень, імітаційне моделювання ризиків, "RiskMetrics" та ін.
Аналітичні	Оцінка ймовірності виникнення втрат із використанням математичних моделей переважно при аналізуванні ризикованості інноваційних та інвестиційних проектів. До найпоширеніших із них можна зарахувати вивчення чутливості, дисконтування, сценаріїв тощо
Експертний	Оцінювання ризиків на основі досвіду, інтуїції та професійної компетентності експертів, позиції котрих і є вихідною базою даних для аналізу, що, в свою чергу, проводять за допомогою логічних і статистично-математичних методів
Оцінки фінансової стійкості	Оцінювання потенційних зон ризику фінансової стійкості підприємства на основі аналізу фінансового стану або ж порівняння фактичних чи прогнозованих його показників із зонами ризику, аналізу достатності оборотних коштів для покриття поточних запасів і витрат, пов'язаних із реалізацією запланованих проектів або видів діяльності
Рейтинговий	Оцінювання ризиків через порівняння реального підприємства з еталонним на основі обґрунтування оціночних коефіцієнтів та присвоєння їм ваги, шкали оцінювання значень даних індикаторів та формули розрахунку кінцевого рейтингу
Нормативний	Оцінювання коефіцієнтів фінансового стану на основі порівняння фактичних значень показників із нормативними, встановленими для підприємств конкретної галузі
Фундаментальний	Оцінювання зміни рентабельності компанії та її розмірів, ризикоутворюючих чинників за допомогою факторного аналізу фінансової рентабельності (так званий методо ROE) тощо
Аналогів	Оцінювання потенційних ризикоутворюючих факторів на основі аналізу розвитку певних напрямків діяльності підприємства за звітними даними суб'єктів економічних відносин, причетних до діяльності господарюючого суб'єкта

*Складено на основі [4].

Щодо першого етапу, підтримуючи неокласичну теорію ризиків, та вважаючи їх об'єктом аналізу, обґрунтуємо визначення сутності цього явища: це негативний прояв впливу на діяльність підприємств ризикоутворюючих факторів внутрішнього і зовнішнього середовища в умовах невизначеності, що може призвести до погіршення фінансово-економічного стану підприємства або ж до порушення його рівноваги у коротко- чи/та довгостроковій перспективі. Незважаючи на те, що ризики можна класифікувати за низкою ознак, в кінцевому підсумку їх вплив виявляється в погіршенні фінансових результатів діяльності. Тому надалі саме фінансові ризики вважатимемо барометром ефективності функціонування суб'єктів господарювання, які тісно пов'язані з усіма іншими видами ризиків.

Крім того, за предметним підходом до аналізу будь-якого об'єкта основою для аналітичних розрахунків є бухгалтерський облік, зокрема – визначені вітчизняним законодавством форми його відображення. Так, за структурою фінансової звітності ризики можна було б класифікувати на: ви-

робничі (або операційні) – аналізуванням активу Балансу; фінансові – оцінюванням структури пасиву Балансу; результатів і видів діяльності – за звітом про фінансові результати та рух грошових коштів. Однак всі вони є фінансовими за сутністю, оскільки відображають результати процесу формування і використання фінансових ресурсів. Принагідно зауважимо, використання такого підходу до аналізування ризиків дасть змогу звузити предмет дослідження до специфіки функціонування конкретного суб'єкта підприємництва, а також уникнути проблеми недостовірності статистичних даних, які формують різні організації та фінансові служби, котрі уповноважені на складання фінансової звітності.

Класифікувати фінансові ризики вважаємо за доцільне шляхом виокремлення проблемної ділянки фінансово-господарської діяльності підприємства, котру можна виявити аналізуванням показників фінансового стану. Наприклад, відхилення значень типових індикаторів фінансового стану від нормативних вказуватимуть на ризик платоспроможності, рентабельності, ліквідності, ділової активності тощо.

Що стосується третього етапу управління ризиками, то з огляду на те, що процес аналізування ризиків складний, багатогранний і масштабний, його варто здійснювати за чітким алгоритмом, що передбачає певну послідовність операцій у три етапи:

1) ідентифікація ризиків (дає змогу виокремити ризикові ділянки фінансово-господарської діяльності підприємства);
2) оцінка ризиків (дає можливість показати вплив ризикоутворюючих факторів на конкретні показники фінансового стану);
3) мінімізація ризиків (дає змогу обґрунтувати напрями послаблення або протидії впливу фінансових ризиків на розвиток підприємства) (рис. 1).

Як видно з рис. 1, на першому етапі – Ідентифікація фінансових ризиків – вважаємо за необхідне провести експрес-діагностику фінансового стану за відповідними показниками. При цьому перелік індикаторів має бути невеликим й максимально враховувати специфіку фінансової діяльності суб'єкта господарювання та його стратегічні цілі з розвитку. Розрахувавши фактичні значення індикаторів, їх потрібно порівняти з нормативними, характерними для певної галузі. Показники, значення котрих свідчитимуть про погіршення фінансової стабільності підприємства, вказуватимуть на ризик певного виду діяльності суб'єкта господарювання. Вважаємо також, що на цьому етапі слід провести аналіз банкрутства для визначення ймовірності його настання.

Методика визначення банкрутства заслуговує на особливу увагу, оскільки вважається дієвим інструментом управління фінансовими ризиками й може бути застосована на будь-якому з етапів, окреслених вище. Найпоширенішими підходами до оцінки цього ризику є побудова дискримінантних моделей, розроблених для різних країн: Р. Ліса (R. Lis), а також Р. Таффлера і Г. Тішоу (R. Toffler, H. Tishaw) – для Великобританії [11, с. 53; 12], Е. Альтмана (E. Altman) – для Сполучених Штатів Америки [13]; К. Беєрмана (K. Beermann) – для Німеччини [14, с. 164]; Г. Давидової і А. Бєлікова – для Росії [15]; О. Терещенка [9] та А. Матвійчука [16] – для України, а також низка інших. Кожна із зазначених методик передбачає прогнозування перспективи банкрутства розрахунком багатофакторної регресії на основі певних найвагоміших коефіцієнтів фінансового стану господарюючого суб'єкта, перелік котрих залежить від суб'єктивних суджень дослідника та особливостей економіки тієї країни, для якої створено модель (табл. 2).

Рис. 1. Алгоритм аналізування фінансових ризиків, як інструменту управління фінансовими ризиками підприємства*

*Побудовано автором.

Незважаючи на одностайність більшості учених щодо недоцільності застосування у вітчизняній практиці західних методик визначення ризику банкрутства, вважаємо, що це питання спірне, оскільки кожній із них притаманні і переваги, і недоліки. До речі, це також стосується й вітчизняних методик.

Так, серед останніх, найбільш точною вважається модель прогнозування ймовірності банкрутства, розроблена А.В. Матвійчуком [16, с. 27–28]. Все ж, її застосування обмежене особливостями фінансово-господарської діяльності певних суб'єктів господарювання. Справа в тому, що серед введених до системи факторних показників цієї дискримінантної моделі, відсутні індикатори рентабельності й абсолютної ліквідності, котрі не враховувалися з огляду на те, що в більшості вітчизняних підприємств перші дорівнюють нулю, а другі – просто відсутні у фінансовій звітності. Таким чином, автору вдалося уникнути проблеми оцінки ризику банкрутства підприємницьких структур з різними фінансовими результатами (позитивними і негативними) й поставити в однакове становище прибуткові і збиткові підприємства. Проте не враховано таку специфіку вітчизняних підприємств, як можливість забезпечувати достатню ліквідність в умовах збитковості, використовуючи кредитні кошти

Таблиця 2

Дискримінантні моделі оцінки ймовірності банкрутства*

Модель	Характеристика	Рівень ризику
Р. Ліса (R. Lis) [17, с. 103; 11, с. 53]	$Z = 0{,}063 \times X_1 + 0{,}092 \times X_2 + 0{,}057 \times X_3 + 0{,}001 \times X_4$, де $X_{1\text{-}4}$ – відношення: X_1 – оборотного капіталу до суми активів; X_2 – операційного прибутку до суми активів; X_3 – нерозподіленого прибутку до суми активів; X_4 – власного капіталу до зобов'язань.	$Z>0{,}037$ – низький; $Z<0{,}037$ – високий
Г. Спрінгейта (G. Springate) [1]	$Z = 1{,}03 \times X_1 + 3{,}07 \times X_2 + 0{,}66 \times X_3 + 0{,}4 \times X_4$, де $X_{1\text{-}4}$ – відношення: X_1 – оборотного капіталу до суми активів; X_2 – операційного прибутку до суми активів; X_3 – прибутку до оподаткування до суми поточних зобов'язань; X_4 – чистого доходу від реалізації до суми активів.	$Z>2{,}451$ – дуже низький; $1<Z<2$ – низький; $0{,}862<Z<1$ – високий
Р. Таффлера й Тішоу (R. Toffler, H. Tishaw) [11, с. 53; 12]	$Z = 0{,}53 \times X_1 + 0{,}13 \times X_2 + 0{,}18 \times X_3 + 0{,}16 \times X_4$, де $X_{1\text{-}4}$ – відношення: X_1 – операційного прибутку до поточних зобов'язань; X_2 – оборотних активів до суми усіх зобов'язань; X_3 – поточних зобов'язань до суми активів; X_4 – чистого доходу від реалізації до суми активів.	$Z>0{,}3$ – низький; $Z<0{,}3$ – високий
Е. Альтмана (E. Altman) (двофакторна) [18, с. 259]	$Z = -0{,}3877 - 1{,}0736 \times X_1 + 0{,}579 \times X_2$, де $X_{1,2}$ – відношення: X_1 – оборотного капіталу до суми поточних зобов'язань; X_2 – позиченого капіталу до суми пасивів.	$Z>0$ – високий; $Z<0$ – низький
Е. Альтмана (E. Altman) (для підприємств, акції котрих котируються на біржі) [11, с. 52]	$Z = 1{,}2 \times X_1 + 1{,}4 \times X_2 + 3{,}3 \times X_3 + 0{,}6 \times X_4 + X_5$, де $X_{1\text{-}5}$ – відношення: X_1 – чистого оборотного капіталу до суми активів; X_2 – нерозподіленого прибутку до суми активів; X_3 – прибутку до оподаткування до суми активів; X_4 – ринкової вартості акціонерного капіталу до вартості усіх фінансових зобов'язань (короткострокових і довгострокових); X_5 – чистого доходу від реалізації до суми активів.	$Z<1{,}8$ – дуже високий (80-100%); $1{,}8<Z<2{,}8$ – середній (35-50%); $2{,}8<Z<3$ – низький (15-20%); $Z>3$ дуже низький (менше 15%)
Е. Альтмана (E. Altman) (для підприємств, акції котрих не котируються на біржі) [18, с. 259]	$Z = 0{,}717 \times X_1 + 0{,}847 \times X_2 + 3{,}107 \times X_3 + 0{,}42 \times X_4 + 0{,}995 \times X_5$, де $X_{1\text{-}5}$ – відношення: X_1 – чистого оборотного капіталу до суми активів; X_2 – нерозподіленого прибутку до суми активів; X_3 – операційного прибутку до суми активів; X_4 – балансової вартості власного капіталу до вартості усіх фінансових зобов'язань (короткострокових і довгострокових); X_5 – чистого доходу від реалізації до суми активів.	$Z<1{,}23$ – високий $1{,}23<Z<2{,}9$ – середній, $Z>2{,}9$ – низький

Продовження табл. 2

Модель	Характеристика	Рівень ризику
К. Беєрмана (K. Beermann) [14, с. 164]	$Z = 0{,}077 \times X_1 + 0{,}813 \times X_2 + 0{,}124 \times X_3 - 0{,}105 \times X_4 - 0{,}063 \times X_5 + 0{,}061 \times X_6 + 0{,}268 \times X_7 + 0{,}217 \times X_8 + 0{,}012 \times X_9 + 0{,}165 \times X_{10}$, де $X_{1\text{-}10}$ – відношення: X_1 – позикового капіталу до валюти балансу; X_2 – чистого прибутку до валюти балансу; X_3 – чистого прибутку до позичених ресурсів; X_4 – чистого прибутку до чистого доходу від реалізації; X_5 – грошового потоку до позичених ресурсів; X_6 – чистого доходу від реалізації до валюти балансу; X_7 – запасів до чистого доходу від реалізації; X_8 – суми амортизації до вартості основних засобів на кінець періоду; X_9 – введених основних засобів до суми амортизації; X_{10} – заборгованості за банківськими позиками до суми позичених ресурсів.	$Z>0{,}32$ – високий; $0{,}236<Z<0{,}32$ – не визначений; $Z<0{,}236$ – низький
Г. Давидової і А. Бєлікова [15]	$R = 0{,}838 \times K_1 + K_2 + 0{,}054 \times K_3 + 0{,}63 \times K_4$, де $K_{1\text{-}4}$ – відношення: K_1 – оборотного капіталу до середньорічної суми активів; K_2 – чистого прибутку до середньорічної суми власного капіталу; K_3 – виручки від реалізації до середньорічної суми активів; K_4 – чистого прибутку до сукупних витрат.	$R \leq 0$ – максимальний (90-100%); $R=0\text{-}0{,}18$ – високий (60-80%); $R=0{,}18\text{-}0{,}32$ – середній (35-50%); $R=0{,}32\text{-}0{,}42$ – низький (15-20%); $R>0{,}42$ – мінімальний (до 10%)
О. Терещенка [9]	$Z = 1{,}5 \times X_1 + 0{,}08 \times X_2 + 10 \times X_3 + 5 \times X_4 + 0{,}3 \times X_5 + 0{,}1 \times X_6$, де $X_{1\text{-}6}$ – відношення: X_1 – грошових надходжень до зобов'язань; X_2 – валюти балансу до поточних зобов'язань; X_3 – чистого прибутку до суми активів; X_4 – чистого прибутку до чистого доходу від реалізації; X_5 – запасів до чистого доходу від реалізації; X_6 – чистого доходу від реалізації до суми активів.	$Z>2$ – відсутній; $1<Z<2$ – не значний; $Z<1$ –високий
А. Матвійчука [16, с. 26]	$Z = 0{,}033 \times X_1 + 0{,}268 \times X_2 + 0{,}045 \times X_3 - 0{,}018 \times X_4 - 0{,}004 \times X_5 - 0{,}015 \times X_6 + 0{,}702 \times X_7$, де $X_{1\text{-}7}$ – коефіцієнти: X_1 – мобільності активів; X_2 – оборотності кредиторської заборгованості; X_3 – оборотності власного капіталу; X_4 – окупності активів; X_5 – забезпеченості власними оборотними засобами; X_6 – концентрації залученого капіталу; X_7 – покриття боргів власним капіталом.	$Z>1{,}104$ – низький; $Z<1{,}104$ – високий

*Складено автором.

й/або державну фінансову підтримку. На наш погляд, даремно до моделі не введено показники абсолютної ліквідності ще й тому, що величина грошових коштів і поточних фінансових інвестицій відображена у балансах низки господарюючих суб'єктів, що доступні навіть в он-лайн режимі.

Оскільки сучасні підприємства здатні досягати ефективних показників діяльності в умовах обмеженості власних фінансових ресурсів, варто було б більше уваги приділити саме показникам, які свідчать про ефективність використання позичених коштів. Натомість, спірним є введення до системи факторних показників оборотності власного капіталу та покриття боргів власним капіталом. Для розрахунку останніх використовують обсяг акціонерного (пайового) капіталу (якщо говорити про господарські товариства), а він є немобільним, позаяк перебуває у власності акціонерів чи пайовиків.

Тобто, відкритими залишаються питання щодо невідповідності, запропонованих в межах різних методик, показників-факторів для побудови дискримінантної моделі прогнозування ризику банкрутства підприємств різних галузей, організаційно-правових форм і видів діяльності з огляду на специфіку функціонування суб'єктів господарювання. Крім того, вважаємо, оцінку ризику банкрутства за регресійними функціями доцільно проводити лише щодо прибуткових підприємств з умовою введення до системи показників-факторів, попри коефіцієнти фінансової стійкості та ділової активності, ще й індикатори рентабельності та ліквідності. Саме вони є барометрами досягнення кінцевої мети функціонування підприємницької структури – максимізація прибутку. Таким чином можна вирішити проблему від'ємних і нульових значень показників рентабельності та ліквідності й отримати адекватний результат. Для таких цілей найефективнішими, на наш погляд, будуть моделі Ліса, Таффлера й Тішоу, а також Терещенка (див. табл. 2).

Попри це, оптимальним, на наш погляд, варіантом прогнозування банкрутства прибуткових підприємств було б розроблення дискримінантних функцій таким чином, щоб максимально врахувати особливості функціонування, обумовлені як галузевою належністю, так і організаційно-правовою формою чи видом діяльності суб'єкта господарювання. Тобто, для конкретного підприємства набір індикаторів регресійної моделі має бути своєрідним, який, з одного боку, віддзеркалював би специфіку його діяльності, а з іншого – його стратегічні цілі з розвитку. Наприклад, якщо головною стратегічною метою підприємства є підвищення вартості, то очевидно, що в структурі фінансових ресурсів значною буде питома вага позичених коштів. Відтак, показники економічної, фінансової рентабельності та фінансової залежності підприємства мають бути обов'язково введені до дискримінантної моделі. Окрім цих, важливими також є індикатори оборотності активів і продукції, скажімо, для підприємств реального сектору економіки.

Незважаючи на те, що такий аналіз є узагальнюючим і комплексним, за ним неможливо встановити джерела ризиків, натомість – лише констатувати факт чи рівень імовірності банкрутства, що вже є наслідком дії ризиків. Саме тому цей метод оцінки вважаємо проміжним і допоміжним елементом аналізу ризиків, котрий можна здійснювати як на стадії ідентифікації, так і на стадії оцінки ризиків.

Що стосується оцінки ризику банкрутства збиткових суб'єктів господарювання, то таку оцінку варто здійснювати за величиною чистого фінансового результату упродовж певного інтервалу часу: якщо вона буде від'ємною та ще й збільшуватиметься в динаміці, підприємство є банкрутом і немає сенсу прогнозувати його фінансовий

стан на перспективу. Інша справа, коли факт збитку зафіксовано в короткостроковому періоді, наприклад, в одному лише році протягом чотири-п'ятирічного часового інтервалу. В цьому разі необхідно проаналізувати, які чинники вплинули на погіршення стану фінансово-господарської діяльності, тобто – провести поглиблений фінансовий аналіз фінансових результатів і факторів, що на них вплинули.

Повертаючись до нашого алгоритму, зазначимо: на другому етапі – Оцінка фінансових ризиків – необхідно провести поглиблений фінансовий аналіз чинників для ідентифікації саме ризикоутворюючих. Для тих підприємств, котрі використовують в своїй діяльності позикові кошти, найефективнішим, на наш погляд, є аналіз ефекту фінансового левериджу (див. рис. 1). Принагідно зауважимо: термін "фінансовий леверидж" має іншомовне походження й утвердився на теренах вітчизняної науки і практики шляхом екстраполяції американської системи оцінки ефективності використання позикових ресурсів, що залучаються з метою підвищення рентабельності власного капіталу. Головними складовими фінансового левериджу є плече фінансового важелю, його диференціал та податковий коректор, а його визначення дає можливість прийняти рішення: чи доцільно позичати кошти і чи підвищать вони ринкову вартість підприємства. За ним можна встановити допустиму, а також максимальну суму позик, яка не призведе до посилення фінансової залежності, відкоригувати податковий тягар та, врешті-решт, оцінити доцільність інвестування у підприємство.

Якщо ж підприємство збиткове або не використовує позикові кошти, оцінку ризиків варто здійснювати за допомогою факторного аналізу в програмі Statistica. Спочатку потрібно виокремити зі всієї сукупності факторів саме ризикоутворюючі, що можливо за допомогою кореляційно-регресійного аналізу (пропонуємо до факторних зарахувати фінансові результати, що здатні вплинути на результативні показники, котрі відображають стан фінансово-господарської діяльності підприємств). Наприклад, в процесі ідентифікації ризиків встановлено негативну динаміку коефіцієнта покриття. Це означає, що підприємство стикнулося з ризиком зниження ліквідності, що свідчить про недостатність власних коштів для погашення поточних фінансових зобов'язань. Відтак, ризикоутворюючими факторами можуть бути негативні зміни, що призвели до: збільшення обсягів короткострокових кредитів банків та кредиторської і дебіторської заборгованості, сповільнення темпів реалізації запасів тощо. Саме розміри останніх можна зарахувати до факторних показників. У свою чергу, результативними можуть бути показники ліквідності, рентабельності та інші індикатори фінансового стану. При встановленні лінійних зв'язків між означеними змінними до уваги потрібно брати лише ті проміжні фактори, котрі чинять найбільший вплив на результативні показники. Як правило, коефіцієнт кореляції за ними має засвідчити найміцніший зв›язок.

На третьому етапі – Розробка напрямків мінімізації та нейтралізації фінансових ризиків – необхідно спрогнозувати розвиток показників ефективності і ризикоутворюючих факторів, а також виробити дієву програму нейтралізації та мінімізації їх впливу на фінансові результати діяльності підприємств.

В процесі детального аналізу науково-теоретичних підходів до управління ризиками ми дійшли висновку, що найефективнішим інструментом реалізації такого управління на підприємстві є економіко-математична регресійна модель прогнозування фінансового стану за виокремленими факторними показниками. При цьому за

результативний показник доцільно обрати розмір прибутку, що припадає на одиницю виробленої продукції. Його максимізація є головною метою діяльності будь-якого комерційного підприємства. Регресійна модель дає змогу коригувати величину рентабельності одиниці продукції, маневруючи факторними показниками, та внаслідок негативної зміни останніх сигналізує про необхідність вирішення поточних проблем зниження фінансової стійкості підприємства.

Висновки. На основі узагальнення теоретичних і методологічних підходів до сутності, класифікації та оцінки ризиків запропоновано авторський підхід щодо їх аналізу, що дає змогу виявити ризикові ділянки фінансово-господарської діяльності підприємств, проаналізувати вплив ризикоутворюючих факторів на конкретні результати діяльності підприємств, а також виробити дієві заходи з управління ними. Такий підхід дає змогу зосередитись на ризикоутворюючих факторах, що значно спрощує процедуру аналізування та, відповідно, підвищує ефективність управління ризиками. Щоправда, реалізація зазначеної методології потребує практичної апробації, що обумовлює актуальність подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Власюк В.Є. Оцінка ймовірності банкрутства вітчизняних підприємств (на прикладі ПАТ "Комбінат "Тепличний") [Електронний ресурс] / В.Є. Власюк. – Режим доступу : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/11.pdf.

2. Гришова І.Ю. Управління ризиками у контексті стратегії антикризового управління / І.Ю. Гришова, Т.М. Гнатьєва // Український журнал прикладної економіки. – Том 1. – 2016. – № 3. – С. 32–40.

3. Гудзь О.Є. Стратегічне управління ризикозахищенністю інноваційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / О.Є. Гудзь. – Режим доступу : http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_18125115.pdf.

4. Зоріна О.А. Методи аналізу фінансових ризиків [Електронний ресурс] / О.А. Зоріна. – Режим доступу : http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4746/1/21.pdf.

5. Зоріна О.А. Ідентифікація ризиків підприємства як об'єктів економічного аналізу / О.А. Зоріна // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. – 2014. – № 2. – С. 62–77.

6. Мостенська Т.Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства / Т.Л. Мостенська, Н.С. Скопенко // Вісник Запорізького національного університету. – Том 7. – 2010. – № 3. – С. 72–79.

7. Посохов І.М. Сучасні міжнародні стандарти ризик-менеджменту [Електронний ресурс] / І.М. Посохов. – Режим доступу : https://repository.kpi.kharkov.ua/…/1/Posokhov_Suchasni_mizhnarodni_2017.pdfhttp://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/30666/1/Posokhov_Suchasni_mizhnarodni _2017.pdf.

8. Проскура В.Ф. Методологічні підходи до управління ризиками [Електронний ресурс] / В.Ф. Проскура. – Режим доступу : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/102.pdf.

9. Терещенко О.О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства / О. О.Терещенко // Економіка України. – 2003. – № 8. – С. 38–44.

10. Яресько Р.С. Ризик-менеджмент інвестиційних проектів енергетичних підприємств : дис. … канд. екон. наук: 08.00.04 / Рената Сергіївна Яресько. – К. : НТУУ КПІ, 2016. – 245 с.

11. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. – 295 с.

12. Toffler R. Going, going, gone–four factors which predict / R. Toffler, H. Tishaw // Accountancy. – 1977. – March. – P. 50 –54.

13. Altman E. Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy / E. Altman // The Journal of Finance. – 1968. – Vol. 23 (September). – P. 589–609.

14. Пономаренко Т.В. Прогнозування імовірності банкрутства в контексті оцінювання економічної стійкості підприємства / Т. В. Пономаренко // Економічний аналіз. – 2016. – № 2 (Т. 23). – С. 160–168.

15. Давыдова Г.В. Методика количественной оценки риска банкротства предприятий / Г.В. Давыдова, А.Ю. Беликов // Управление риском. – 1999. – № 3. – С. 13–20.

16. Матвійчук А.В. Моделювання фінансової стійкості підприємств із застосуванням теорії нечіткої логіки, нейронних мереж і дискримінантного аналізу / А.В. Матвійчук // Вісник НАН України. – 2010. – № 9. – С. 24–46.

17. Островська Г. Аналіз практики використання зарубіжних методик (моделей) прогнозування ймовірності банкрутства підприємств / Г. Островська, О. Квасовський // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 2 (31). – С. 99–111.

18. Пластун О.Л. Визначення сутності поняття "банкрутство" в сучасній науковій літературі / О.Л. Пластун // Вісник ЖДТУ. – 2009. – № 2. – С. 256–261.

References

1. Vlasiuk, V.Ye. Otsinka ymovirnosti bankrutstva vitchyznianykh pidpryiemstv (na prykladi PAT "Kombinat "Teplychnyi") [Estimation of the bankruptcy probability of domestic enterprises (as an example, C Corporation "Combine "Teplichny"]. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/11.pdf.

2. Hryshova, I.Yu., Hnatieva, T.M. (2016). Upravlinnia ryzykamy u konteksti stratehii antykryzovoho upravlinnia [Risk management in the context of the anti-crisis management strategy]. Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics, 3(1), 32–40 [in Ukrainian].

3. Hudz, O. Ye. Stratehichne upravlinnia ryzykozakhyshchennistiu innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv [Strategic management of risk protection of innovative activity of enterprises]. Available at: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_18125115.pdf.

4. Zorina, O.A. Metody analizu finansovykh ryzykiv [Methods of financial risks analysis]. Available at: http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4746/1/21.pdf.

5. Zorina, O.A. (2014). Identyfikatsiia ryzykiv pidpryiemstva yak obiektiv ekonomichnoho analizu [Identification of enterprise's risks as an object of economic analysis]. Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii – Accounting, analysis and audit: problems of theory, methodology, organization, 2, 62-77 [in Ukrainian].

6. Mostenska, T.L., Skopenko, N.S. (2010). Ryzyk-menedzhment yak instrument upravlinnia hospodarskym ryzykom pidpryiemstva [Risk management as tool for managing the enterprise's business risk]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhzhya National University, 3(7), 72–79 [in Ukrainian].

7. Posokhov, I.M. Suchasni mizhnarodni standarty ryzyk-menedzhmentu [Modern international risk management standards]. Available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/30666/1/Posokhov_Suchasni_mizhnarodni _2017.pdf.

8. Proskura, V.F. Metodolohichn ipidkhody do upravlinnia ryzykamy [Methodological approaches to risk management]. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/102.pdf.

9. Tereshchenko, O.O. (2003). Dyskryminantna model intehralnoi otsinky finansovoho stanu pidpryiemstva [Discriminant model of the integrated assessment of the enterprise's financial state]. Ekonomika Ukrainy – Ukrainian Economy, 8, 38–44 [in Ukrainian].

10. Yaresko, R.S. (2016). Ryzyk-menedzhment investytsiinykh proektiv enerhetychnykh pidpryiemstv [Risk management of investment projects of energy enterprises]. (Thesis 08.00.05). Kyiv: NTUU KPU [in Ukrainian].

11. Yepifanov, A.O., (Eds.) Plastun, O.L., Dombrovskyi, V.S. (2009). Finansova bezpeka pidpryiemstv i bankivskykh ustanov [Financial secu-

rity of enterprises and banking institutions]. Sumy: DVNZ "UABS NBU" [in Ukrainian].

12. Toffler, R., Tishaw, H. (1977). Going, going, gone – four factorswhich predict. Accountancy, (March), 50–54.

13. Altman, E. (1968). Financial rations, discriminant analysisandthe predictionof corporate bankruptcy. The Journal of Finance, 23 (September), 589–609.

14. Ponomarenko, T.V. (2016). Prohnozuvannia imovirnosti bankrutstva v konteksti otsiniuvannia ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstva [Prediction of the bankruptcy probability in the context of assessing the enterprise's economic sustainability]. Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis, 2 (23), 160–168 [in Ukrainian].

15. Davydova, H.V., Belikov, A.Yu. (1999). Metodika kolichestvennoy otsenki riska bankrotstva predpriyatiy [Methodology of quantitative evaluation of the enterprise's bankruptcy risk]. Upravlenie riskom – Risk Management, 3, 13–20 [in Russian].

16. Matviichuk, A.V. (2010). Modeliuvannia finansovoi stiikosti pidpryiemstv iz zastosuvanniam teorii nechitkoi lohiky, neironnykh merezh i dyskryminantnoho analizu [Modeling of enterprise's financial sustainability using the theory of fuzzy logic, neural networks and discriminant analysis]. Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine, 9, 24–46 [in Ukrainian].

17. Ostrovska, H., Kvasovskyi, O. (2011). Analiz praktyky vykorystannia zarubizhnykh metodyk (modelei) prohnozuvannia ymovirnosti bankrutstva pidpryiemstv [Analysis of practice the foreign methods (models) for forecasting the probability of bankruptcy of enterprises using]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galytskyi Economic Bulletin, 2(31), 99–111 [in Ukrainian].

18. Plastun, O.L. (2009). Vyznachennia sutnosti poniattia "bankrutstvo" v suchasnii naukovii literaturi [Definition of the essence of the "bankruptcy" concept in modern scientific literature]. Visnyk ZhDTU – Bulletin of ZSTU, 2, 256–261 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.04.2018.

УДК 336:64] (477:100)

Інна СЕРВАТИНСЬКА

ДОХОДИ І ВИТРАТИ ДОМОГОСПОДАРСТВ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Узагальнено особливості й окреслено проблемні аспекти фінансів вітчизняних домогосподарств у контексті їх доходів і витрат. Здійснено аналіз основних макроекономічних показників, які визначають умови формування фінансів домогосподарств України. Виявлено дисбаланс у структурі доходів і витрат домогосподарств. Проаналізовано структуру доходів і витрат серед домогосподарств зарубіжних країн. Проведено паралель між зарубіжною та вітчизняною практиками формування і використання фінансів домогосподарств. Запропоновано стратегію комплексного вдосконалення фінансів вітчизняних домогосподарств із урахуванням передового зарубіжного досвіду.

Ключові слова: *валовий внутрішній продукт, індекс споживчих цін, державні соціальні стандарти та гарантії, фінанси домогосподарств, доходи домогосподарств, витрати домогосподарств, стратегія.*

Инна СЕРВАТИНСКАЯ

Доходы и расходы домохозяйств: отечественные реалии и зарубежный опыт

Обобщены особенности и обозначены проблемные аспекты финансов отечественных домохозяйств в контексте их доходов и расходов. Осуществлен анализ основных макроэкономических показателей, определяющих условия формирования финансов домохозяйств Украины. Выявлен дисбаланс в структуре доходов и расходов домохозяйств. Проанализирована структура доходов и расходов среди домохозяйств зарубежных стран. Проведена параллель между зарубежной и отечественной практиками формирования и использования финансов домохозяйств. Предложена стратегия комплексного усовершенствования финансов отечественных домохозяйств с учетом передового зарубежного опыта.

Ключевые слова: *валовой внутренний продукт, индекс потребительских цен, государственные социальные стандарты и гарантии, финансы домохозяйств, доходы домохозяйств, расходы домохозяйств, стратегия.*

Inna SERVATYNSKA

Household incomes and expenditures: domestic realities and foreign experience

Introduction. *Household finances in Ukraine are unbalanced. Households are losing a significant part of their income due to inefficient allocation of available savings. This is the result of the drawbacks in the functioning of the Ukrainian stock market. Social transfers as a lion's*

© Інна Серватинська, 2018

share of domestic household income, are redistributed with a violation of targeting principles, and the detention rates of the population are formed. The size of state social guarantees and standards does not correspond to the average European values. Macroeconomic conditions for development of household finances, in particular the inflationary processes in economy are also unfavorable.

***The purpose** of the article is to analyze foreign experience and domestic realities of formation and use of household finances, to carry out a comparative description of the obtained results. It is also aimed at developing a strategy for the comprehensive improvement of domestic household finances on the basis of the analyzed foreign experience.*

***Methods.** In the article research methods of analyzis, synthesis, grouping and generalization have been applied in analyzing of population income and expenditure, aggregate financial resources of households. Methods of induction, deduction and analogy have been used for forming a strategy of the comprehensive improvement of household finances.*

***Results.** The analysis indicated that the main sources of household incomes are income from employment, wages in particular and entrepreneurship. Moreover, the share of wage earnings is comparable to the foreign one, however, in the part of self-employment and entrepreneurial activity there is a discrepancy of 4-6% versus 10-18%. The share of social transfers in the income of domestic households varies from 20 to 27% and is quite comparable with foreign countries. Income from households in Ukraine is 0.8-1.0%, while in other countries it is 6-10%. The problem is that domestic households are not fully acquainted with the potential of the securities market. Domestic households, in comparison with foreign ones, receive significant financial assistance from relatives and other households, also from abroad. The prevailing part in the structure of household expenditure is directed towards consumption. The share of non-consumption expenditures of domestic households (8-10%) is lower than that of households in the EU (15-30%). Savings of domestic households (1.5-3%) are much less than savings of foreign households (10-15%) due to the crisis of the domestic banking system, distrust of the population to banking and non-bank financial and credit institutions.*

***Conclusions.** The strategy of comprehensive improvement of domestic household finances has been suggested. It consists of the general strategy and is applicable at the national level and at the level of individual households. The strategic tasks are stabilization and growth of economy; social responsibility of business; stock market development; increase of state social standards and guarantees.*

***Keywords:** gross domestic product, consumer price index, state social standards and guarantees, household finances, household income, household expenses, strategy.*

JEL Classification: D1, D14, H31, P46, R20.

Постановка проблеми. Домогосподарство як економічна одиниця є активним суб'єктом фінансових відносин і детермінантою рівня економічного розвитку країни. В сучасних умовах фінанси вітчизняних домогосподарств, вважаємо, є досить незбалансованими, оскільки значну частину фінансових ресурсів українські домогосподарства недоотримують у зв'язку із прогалинами у функціонуванні фондового ринку, недоліками в системі соціальних виплат, які стали тягарем для державного та місцевих бюджетів, недовірою до банківської системи, повільними темпами економічного

зростання, що відображається на розмірах соціальних стандартів та гарантій тощо.

Відтак, враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України, актуально продовжити аналіз окресленої проблематики з урахуванням передового зарубіжного досвіду у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансів домогосподарств є популярною серед науковців, фахівців з економіки, соціологів та звичайних громадян, оскільки є дотичною до кожної сім'ї. Домогосподарства стали об'єктом ґрунтовного дослідження представників економічної науки: К. Бюхера, Т. Мальтуса, П. Самуельсона. Вагомий внесок у розвиток теорії домогосподарств та сімейної економіки зробили Г. Беккер, Дж. Кейнс, А. Маслоу, Ф. Модільяні, І. Фішер, М. Фрідман. Проблему диференціації доходів домогосподарств досліджують вітчизняні науковці Е. Лібанова, В. Мандибура, Н. Холод. Обґрунтуванню ролі заощаджень домогосподарств в інвестиційних процесах присвячені роботи О. Барановського, І. Лютого, С. Науменкової, Ю. Пасічника, Л. Худолій, Г. Азаренкової та інших. Проблематика соціального забезпечення домогосподарств висвітлена в наукових працях О. Кириленко, Л. Гордієнко, Т. Кізими, С. Юрія.

Відтак, враховуючи вагомий внесок вітчизняних і зарубіжних науковців, вважаємо, що проблема незбалансованості фінансових ресурсів домогосподарств залишається актуальною та потребує ґрунтовних досліджень.

Метою статті є аналіз проблематики фінансів домогосподарств у контексті їхніх доходів і витрат та розробка стратегії комплексного вдосконалення фінансів вітчизняних домогосподарств із урахуванням передового зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою якісної оцінки обсягів і структури фінансових ресурсів домогосподарств вважаємо за необхідне здійснити аналіз основних макроекономічних показників, які визначають умови формування фінансів домогосподарств в Україні. Для цього проаналізуємо основні макроекономічні показники та порівняємо їх із обсягами доходів і витрат населення (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що валовий внутрішній продукт в Україні упродовж 2012–2017 рр. систематично зростав (за винятком реального ВВП у 2014–2015 рр.), однак темпи такого зростання щороку були різні. Тому вважаємо, що визначати середньорічний темп зростання ВВП не є доцільним, оскільки досліджуваний період характеризувався кризовими явищами в економіці. Відтак можемо констатувати, що номінальний ВВП з 2012 р. по 2017 р. збільшився на 1578251 млн грн, або 112,4%. Найбільші темпи зростання номінального ВВП спостерігалися в 2014–2017 рр. (зростання подекуди сягало 25%, зокрема у 2014–2015 рр.). На нашу думку, такі відхилення не варто приймати за показник, який характеризує позитивну тенденцію в економіці, оскільки фахівці наголошують на необхідності врахування реального ВВП, який демонструє загальний обсяг виробництва та вимірюється в постійних цінах (тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва). Таким чином, реальний ВВП за 2014–2015 рр. зменшився на 104180 млн грн, або 10% (проти 25% зростання за номінальним значенням). Таке відхилення між показниками номінального і реального ВВП свідчить про інфляційні процеси в економіці, зокрема зростання цін на товари та послуги з одночасним скороченням споживання та обсягів виробництва. Так, упродовж 2014–2015 рр. індекс фізичного обсягу ВВП не досягав навіть 100% та становив 98,8% і 89,1%, відповідно, а дефлятор ВВП становив у 2014 р. 148,9 %, а у 2015 р. – 206,7%. Тобто, обсяг виробництва в реальному секторі

Таблиця 1

Динаміка основних макроекономічних показників, доходів і витрат населення України у 2012–2017 рр., млн грн*

Показник	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП номінальний	1404669	1465198	1586915	1988544	2383182	2982920
ВВП реальний	1141055	1140750	1066001	961821	2034430	2445587
ВВП на душу населення, грн	32 480	33 965	36 904	46 413	55 848	70 224,3
Індекс споживчих цін, %	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7
Індекс реальної заробітної плати, %	111	106,7	86,4	90,1	106,5	118,9
Доходи населення України	1457864	1547873	1516768	1743979	2002383	2475826
Витрати та заощадження населення України	1457864	1548733	1516768	1735858	2002383	2475826

*Складено на основі [1; 2].

економіки упродовж 2014–2015 рр. не досягнув рівня 2010 р., а ціни по відношенню до 2010 р. зросли на 50% та 106,7%, відповідно, що є основною причиною зростання номінального ВВП, підвищення рівня цін та прожиткового мінімуму й інших соціальних стандартів: заробітних плат, пенсій, соціальних трансфертів населенню тощо.

Дані табл. 1 свідчать, що найбільші темпи інфляції припали на 2014–2015 рр. і становили 124,9% та 143,3%, відповідно. У 2016–2017 рр. також спостерігалося незначне зростання цін (на 1,2%). Водночас позитивним показником є перевищення середньорічних темпів зростання доходів населення за досліджуваний період (11,5%) над темпами зростання індексу споживчих цін (3,9%). Однак, якщо врахувати, що заробітна плата на 40% формує дохід населення, то доцільним є порівняння динаміки індексів споживчих цін і реальної заробітної плати (рис. 1).

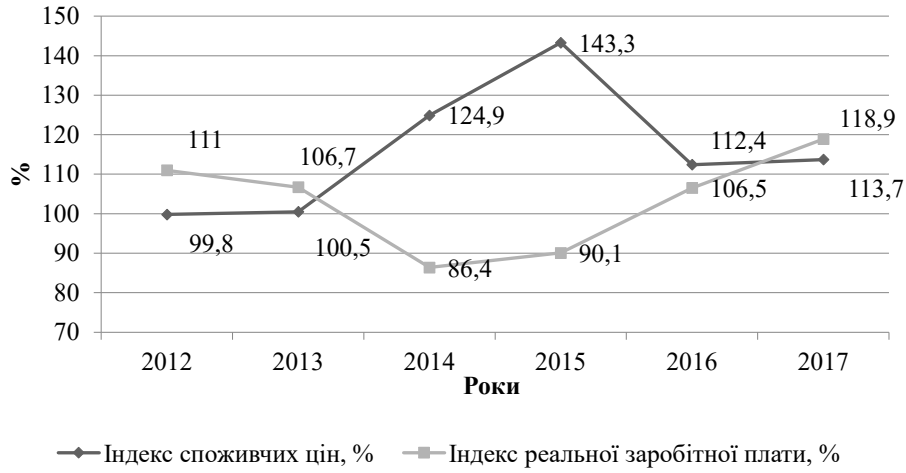

Рис. 1. Динаміка індексів інфляції та реальної заробітної плати в Україні у 2012 – 2017 рр., %*

*Побудовано на основі [1; 3; 4].

Дані рис. 1 свідчать, що динаміка інфляції в Україні до 2013 р. мала сталий характер та відповідала середньоєвропейським показникам, однак упродовж 2013–2014 рр. у зв'язку із економічною та політичною кризою в країні почала зростати і досягла свого піку в 2015 р. (143,3%). Однак упродовж 2015–2016 рр. динаміка почала знижуватися, а за підсумками 2017 р. інфляція в Україні становила 113,7%, що дещо перевищує середнє значення показника серед країн-членів ЄС (101,8%). Принагідно зазначимо, що з 2013 р. інфляція почала зростати з одночасним падінням індексу реальної заробітної плати. Це призвело до зниження купівельної спроможності населення, зменшення обсягів виробництва, знецінення заощаджень тощо. Проте ситуація змінилася у 2017 р., оскільки індекс реальної заробітної плати зріс до рівня 118,9%, перевищивши темпи інфляції.

Стосовно обсягів доходів і витрат населення України зазначимо, що вони систематично зростали упродовж 2012–2013 рр. та 2014–2017 рр. У 2013–2014 рр. доходи і витрати населення зменшилися на 31 млрд грн, або на 2%. У 2015 р. спостерігалося незначне перевищення доходів над витратами та заощадженнями (на 8,1 млрд грн).

Таким чином, можемо стверджувати, що найбільш кризовими для населення виявилися 2014–2015 рр., що зумовлено складною економічною ситуацією в країні, розривом економічних зв'язків із окремими територіальними одиницями України (АР Крим та Донецької і Луганської областей), інфляційними процесами тощо.

Щодо структури доходів населення України зазначимо, що традиційно найбільшу частку в їх структурі займає заробітна плата (40%). Прибуток та змішаний дохід у структурі доходів населення за досліджуваний період становить близько 17%. Доходи від власності упродовж 2012–2017 рр. коливалися в межах 73–87 млрд грн (3–5%). На нашу думку, низький відсоток доходів від власності обумовлений кризою та реформами в банківській сфері (2014–2016 рр.), недостатнім рівнем розвитку вітчизняного фондового ринку і, як наслідок, низьким рівнем обізнаності населення щодо потенціалу цього ринку.

Соціальні допомоги й інші одержані поточні трансферти становлять доволі значну частину в доходах населення та майже прирівнюються за своїми обсягами до основного джерела доходів населення – заробітної плати. Такі тенденції об'єктивно пов'язані із розширенням кола реципієнтів соціальних трансфертів (насамперед, субсидій) упродовж 2014–2016 рр. (зокрема, учасники АТО, пенсіонери, малозабезпечені сім'ї, інваліди та інші категорії). Крім того, проблема зростання частки соціальних трансфертів пов'язана з підвищенням тарифів на житлово-комунальні послуги, електроенергію та паливо, що призвело до збільшення кількості реципієнтів, яким призначено житлові субсидії. Так, упродовж 2012–2017 рр. сума соціальних допомог та трансфертів збільшилася з 542781 млн грн до 871365 млн грн, або на 60,5%.

Стосовно структури витрат населення України зазначимо, що найбільші темпи зростання спостерігалися у 2015–2017 рр. Значна частка витрат населення спрямовувалася на придбання товарів та послуг (82–93%). Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти упродовж досліджуваного періоду збільшилися на 135% та становили у структурі витрат від 7 до 9%. Частка (сплачених) доходів від власності становила від 1 до 1,5%.

Нагромадження нефінансових активів за досліджуваний період в основному мало від'ємне значення. Так, лише у 2013–2014 рр. спостерігався незначний

Таблиця 2

Динаміка доходів і витрат населення України у 2012–2017 рр.*

Показник/ Роки	2012 млн грн	%	2013 млн грн	%	2014 млн грн	%	2015 млн грн	%	2016 млн грн	%	2017 млн грн	%
Доходи – всього	1457864	100	1547873	100	1516768	100	1743979	100	2002383	100	2475826	100
у т.ч.												
заробітна плата	609394	41,8	630734	40,7	615022	40,5	680152	39,0	837250	41,8	1096835	44,3
прибуток та змішаний дохід	224920	15,4	243668	15,7	254307	16,8	319148	18,3	363898	18,2	433924	17,5
доходи від власності	80769	5,5	87952	5,7	85114	5,6	85455	4,9	82068	4,1	73702	3,0
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	542781	37,2	586379	37,9	562325	37,1	659224	37,8	719167	35,9	871365	35,2
Витрати та заощадження	1457864	100	1548733	100	1516768	100	1735858	100	2002383	100	2475826	100
у т.ч.												
придбання товарів та послуг	1194791	81,9	1304031	84,2	1316757	86,8	1553757	89,5	1824849	91,1	2297573	92,8
доходи від власності (сплачені)	18567	1,3	21091	1,4	23495	1,5	18583	1,1	20350	1,0	18725	0,8
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	97226	6,7	107345	6,9	145736	9,6	150539	8,7	175584	8,8	228508	9,2
нагромадження нефінансових активів	–2954	-0,2	5378	0,3	2912	0,2	-2117	-0,1	-9138	-0,5	-5295	-0,2
приріст фінансових активів	150234	10,3	110888	7,2	27868	1,8	15096	0,9	-9262	-0,5	-63685	-2,6

*Складено на основі [1; 2].

приріст нефінансових активів населення (0,2–0,3%), у 2015–2016 рр. спостерігалося зменшення нефінансових активів до 9138 млн грн. Частка приросту фінансових активів у структурі витрат населення мала тенденцію до зменшення. Зокрема, упродовж 2012–2013 рр. частка приросту фінансових активів зменшилася з 10,3% до 7,2%, у 2014–2015 рр. – з 1,8 до 0,9%, у 2016–2017 рр. приріст фінансових активів мав від'ємне значення (-9262 млн грн та -63685 млн грн, відповідно), що на 88% спричинене зменшенням заощаджень в іноземній валюті та одержаних позик.

На нашу думку, зменшення приросту фінансових активів у структурі витрат населення упродовж 2013–2017 рр. пов'язане з інфляційними процесами в економіці, знеціненням національної валюти та кризою у банківській системі України. Принагідно зазначимо, що найбільшою популярністю у населення користуються послуги комерційних банків і страхових компаній. Інші ж інструменти фінансового ринку є менш популярними, та й населення не достатньою мірою поінформоване про фінансові можливості щодо їх використання.

Вважаємо, що досить корисним у контексті нашого дослідження є аналіз зарубіжного досвіду функціонування фінансів домогосподарств. До уваги ми взяли кілька країн пострадянського простору, Азії та Європейського Союзу. Насамперед, проаналізуємо фінанси домогосподарств Білорусі

– країни пострадянського простору. Традиційно переважна частина доходів домогосподарств Республіки Білорусь формується за рахунок оплати праці (61,7%), а також за рахунок трансфертних платежів населенню (22,8%). Частка доходів від підприємницької діяльності та інших видів діяльності, що приносить дохід, становить 8,2%, а частка доходів від власності – 7,3% (табл. 3).

Значна частка витрат домогосподарств спрямовується на споживчі витрати (73,3%). Не можна не зауважити позитивних тенденцій у структурі витрат домогосподарств, а саме зростання активних витрат – тобто витрат, які дають у майбутньому позитивний економічний результат. Наприклад, у бюджеті середньостатистичного білоруського домогосподарства витрати на вклади і заощадження становлять 10,9%, на будівництво і купівлю нерухомості – 4,1%. Очевидно, що у структурі витрат домогосподарств Білорусі значними є активні та економічно вигідні витрати. Принагідно зазначимо, що у структурі споживчих витрат 39% спрямовується на продукти харчування; 7% – на комунальні послуги; транспорт і зв›язок – 15%; освіту, культуру та відпочинок – 6–7%.

Переважаюча частина доходів домогосподарств Республіки Казахстан формується за рахунок трудової діяльності (78–80%) з них 68% – це доходи від роботи за наймом і 10–12% – доходи від самозайнятості та підприємницької діяльності (табл. 4).

Соціальні трансферти у доходах домогосподарств Казахстану становлять 14,1%, що є достатньо невисоким результатом, порівняно з іншими досліджуваними країнами. Проте доходи від власності складають лише 0,4%. Водночас матеріальна допомога від родичів – 3,2%, У структурі витрат домогосподарств переважають споживчі витрати (92,8%), з них 45,8% – витрати на продовольчі товари. Сплата податкових платежів становить лише 0,2%.

Заробітна плата у структурі доходів домогосподарств Туреччини становить близько 50%, дохід від підприємницької діяльності (20%) є одним із найвищих показників у світі, у т. ч. і серед країн ЄС, що свідчить про сприятливий бізнес-клімат в країні (табл. 5).

Таблиця 3

Доходи і витрати домогосподарств Республіки Білорусь у 2016 р.*

Показники	Значення, %
1. Доходи:	*100%*
оплата праці	61,7
від підприємницької діяльності та іншої діяльності, яка приносить дохід	8,2
Трансферти населенню	22,8
Доходи від власності та інші доходи	7,3
2. Витрати:	*100 %*
з них:	
споживчі витрати	73,3
витрати на приватне підсобне господарство	1,4
вклади і заощадження	10,9
витрати на будівництво і купівлю нерухомості	4,1
податки, внески та інші платежі	4,1
Інші витрати	6,2

* Складено на основі [5].

Таблиця 4

Доходи і витрати домогосподарств Республіки Казахстан у 2016 р.*

Показники	Значення, %
1. Доходи:	*100%*
Дохід від трудової діяльності, у т.ч.	78,3
дохід від роботи за наймом	68,0
дохід від самозайнятості та підприємницької діяльності	10,3
Соціальні трансферти	14,1
Дохід від власності	0,4
Матеріальна допомога від родичів/аліменти та інші доходи	3,2
2. Витрати:	*100 %*
Споживчі витрати	92,8
продовольчі товари	45,8
непродовольчі товари	25,2
платні послуги	21,8
Оплата податків	0,2
Інші витрати	7,0

*Складено на основі [6].

Так, податкове навантаження на бізнес в Туреччині є одним з найнижчих серед країн Організації економічного співробітництва та розвитку. Ставка корпоративного податку з 2012 р. по 2017 р. не перевищувала 20% при середньому значенні по країнах ОЕСР 25%. У Туреччині з 2012 р. діє система стимулів, що охоплює 4 спеціальні режими оподаткування як для резидентів, так і нерезидентів. Соціальні трансферти становлять 20%, переважна частина з яких є пенсійними виплатами. Домогосподарства Туреччини витрачають близько 25% свого бюджету на харчування, що відповідає середньоєвропейським показникам. Непродовольчі товари і послуги складають значну частину споживчих витрат домогосподарств (75,8%), з них найбільшими є витрати на житлово-комунальні послуги (26%), транспорт (17%). Крім того, значну частину коштів домогосподарства витрачають на відпочинок та заклади громадського харчування (близько 10%).

Для аналізу доходів і витрат домогосподарств ЄС ми взяли кілька країн, а саме: Литву, Чехію, Хорватію, Румунію, Німеччину. Порівнювати показники країн ЄС доволі складно, оскільки кожна із них має свою специфіку економічного та соціального розвитку, різні показники і темпи економічного зростання. Структура доходів і витрат домогосподарств обраних країн ЄС відображена у табл. 6.

Так, переважна частина доходів домогосподарств обраних для аналізу країн ЄС формується за рахунок зайнятості, зокрема заробітної плати (від 50 до 65%), частка доходів від самозайнятості (10–15%). Варто зауважити, що не у всіх країнах ЄС спостерігається позитивна динаміка надходжень від власності. Так, найкращий результат спостерігаємо в Німеччині (близько 10%). У решти досліджуваних країн показник коливається в межах 0,7–2,0%. Значна частина доходів домогосподарств у цих країнах формується за рахунок соціальних трансфертів, насамперед – пенсійних

Таблиця 5

Доходи і витрати домогосподарств Туреччини у 2016 р.*

Показники	Значення, %
1. Доходи:	*100%*
Заробітна плата	49,7
Нерегулярний дохід (тимчасовий)	2,8
Дохід від підприємницької діяльності та іншої діяльності, яка приносить дохід	18,8
Дохід від власності	5,9
Соціальні трансферти	20,0
Перекази між домогосподарствами	2,6
Інші доходи	0,2
2. Витрати:	
Споживчі витрат	*100*
Харчування	24,2
Непродовольчі товари та послуги	75,8
одяг, взуття	5,2
житло, вода, електроенергія, паливо	26,0
меблі, побутова техніка тощо	6,1
здоров'я	2,0
освіта	2,2
транспорт	17,0
зв'язок	3,7
відпочинок, культура	2,9
ресторани, готелі	6,4
інші товари та послуги	4,3

*Складено на основі [7].

виплат (20–28%), що є співставним із вітчизняною практикою, однак для України така частка соціальних трансфертів є значним навантаженням на державні фінанси. Щодо структури витрат домогосподарств країн ЄС, зазначимо, що переважна частина (70–90%) – це витрати на споживання, з яких 15–40% становлять витрати на харчування. Варто зауважити, що витрати домогосподарств на житлово-комунальні послуги є одними з найбільших та становлять 15–35%. Частка неспоживчих витрат серед домогосподарств країн ЄС коливається в межах від 10 до 30%, переважна частина з яких належить податковим платежам (15–25%).

Відтак, враховуючи зарубіжний досвід, пропонуємо стратегію удосконалення фінансів вітчизняних домогосподарств (рис. 2).

Вважаємо, що для збалансування доходів і витрат, а також покращення їх структури, необхідно підійти комплексно до вирішення окресленої проблематики. Для цього пропонуємо стратегію, яка містить два рівні: макро і мікро. Стратегія має комплексний підхід, оскільки спрямована на загальнодержавний рівень та на рівень окремих домогосподарств одночасно. Вважаємо, що вирішення

Таблиця 6

Доходи і витрати домогосподарств окремих країн Європейського Союзу у 2016 р.*

Показники	Значення, %						
	Литва	Чехія	Хорватія	Болгарія	Румунія	Німеччина	Швейцарія
1. Доходи:	*100%*	*100%*	*100 %*	*100%*	*100%*	*100 %*	*100%*
Заробітна плата	60,9	60,7	50,4	54,3	56,4	62,7	63,2
Самозайнятість	11,8	13,2	14,4	6,2	15,4	0,8	12,4
Від власності	1,8	–	1,2	0,7	1,3	9,7	4,3
Пенсія	24,8	23,3	20	27,7	22,4	22,2	18,9
Пільги, допомоги				3,5			
Регулярні перекази з інших домогосподарств	0,5	–	–	1,3	–	–	–
Інші доходи (доходи поза заробітною платою, виручка від продажів)	0,9	2,78	14,1	6-7	4,5	4,7	1,2
2. Витрати:	*100%*	*100%*	*100 %*	*100 %*	*100%*	*100 %*	*100 %*
Споживчі витрат	*85,0*	*91,0*	*90-85*	*82,6*	*71,3*	*≈75-70*	*53,9*
Харчування	35,5	22,9	29,5	30,8	43,9	13,8	7,4
Непродовольчі товари та послуги	64,5	77,1	70,5	51,8	56,1	86,2	46,6
одяг, взуття	7,0	5,0	6,7	3,6	4,3	4,4	7,4
житло, вода, електроенергія, паливо	14,2	21,1	16,3	14,3	18,3	35,3	46,6
здоров'я	6,6	2,6	3,0	5,5	4,4	4,0	2,6
транспорт	10,4	10,5	13,0	6,7	6,3	13,5	8,2
відпочинок, культура	6,4	9,4	5,9	4,8	3,6	10,4	5,7
ресторани, готелі	3,6	5,6	2,7	4,2	1,7	5,7	5,5
інше	…	…	…	…	…	…	3,0
Неспоживчі витрати	*15,0*	*9,0*	*10-15*	*17,4*	*28,7*	*≈25-30*	*28,8*
податки	13,8	12,1	–	5,2	18,9	23,4	27,1
Інше (інвестиційні, виробничі витрати тощо)	1,2		–	12,2	9,8	–	17

*Складено на основі [8; 9; 10; 11; 12;13; 14].

проблеми збалансованості та достатності фінансів домогосподарств можливе за умови вирішення таких стратегічних завдань, як: стабілізація та нарощування економіки; соціальна відповідальність бізнесу; розвиток фондового ринку; підвищення державних соціальних стандартів та гарантій. Кожна із запропонованих стратегій знаходить своє відображення як на макро- так і мікрорівнях.

Висновки. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду функціонування фінансів домогосподарств, зокрема у частині формування їхніх доходів і витрат, дав змогу сформулювати наступні висновки:

1. Основними джерелами доходів домогосподарств є доходи від зайнятості, зокрема заробітна плата та доходи від підприємницької діяльності. Причому доходи

Рис. 2. Стратегія вдосконалення фінансів домогосподарств в Україні

в частині заробітної плати є співставними із зарубіжними, однак щодо самозайнятості та підприємницької діяльності спостерігається невідповідність (4–6% проти 10–18 %).

2. Частка соціальних трансфертів у доходах вітчизняних домогосподарств коливається в межах від 20 до 27% та є цілком співставною із зарубіжними країнами. Однак для вітчизняної практики такий відсоток є неспівставним із темпами економічного зростання, що призводить до значного навантаження на державний та місцеві бюджети.

3. Доходи від власності домогосподарств в Україні становлять 0,8–1,0%, тоді як в інших країнах – 6–10%. Проблема полягає в тому, що вітчизняні домогосподарства не повною мірою ознайомлені із потенціалом ринку цінних паперів, який має незадовільні темпи розвитку та характеризується високими ризиками, недосконалістю законодавства у частині захисту і гарантування прав та інтересів інвесторів тощо.

4. Вітчизняні домогосподарства, порівняно із зарубіжними, отримують значну фінансову допомогу від родичів та інших домогосподарств, у тому числі з-за кордону, що становить 5–7% проти 2–3% (країни пострадянського простору) та 0,5–1,5% (країни ЄС).

5. Переважаюча частина в структурі витрат домогосподарств спрямовується на споживання. В Україні, враховуючи суттєве здорожчання вартості житлово-комуналь-

них послуг, платежі все ж менші, ніж у країнах ЄС. Транспортні витрати в Україні також нижчі (3–5%), ніж у країнах ЄС (10–13%). Вітчизняні домогосподарства менше витрачають на відпочинок (дозвілля), ресторани та готелі (5%), ніж домогосподарства досліджуваних країн (10–15%), що зумовлено обмеженими фінансовими можливостями.

6. Частка неспоживчих витрат вітчизняних домогосподарств (8–10%) нижча від витрат домогосподарств країн ЄС (15–30%). Якщо врахувати той факт, що переважна частина неспоживчих витрат домогосподарств – це податки, то можна зробити висновок про менше податкове навантаження на вітчизняні домогосподарства, порівняно із зарубіжними.

7. Заощадження вітчизняних домогосподарств (1,5–3%) набагато менші від заощаджень зарубіжних домогосподарств (10–15%), що зумовлено кризою вітчизняної банківської системи, а також недовірою населення до банківських та небанківських фінансово-кредитних установ.

Отже, проблема фінансів домогосподарств є комплексною та потребує застосування конкретних заходів як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих домогосподарств. Вважаємо, що для досягнення збалансованості фінансів домогосподарств потрібно застосовувати зарубіжний досвід, особливо у частині розвитку фондового ринку та відкриття його потенціалу для вітчизняних домогосподарств, а також створювати сприятливі умови для започаткування власної справи. На нашу думку, це потенційні напрями удосконалення фінансів домогосподарств в Україні.

Список використаних джерел

1. Основні соціально-економічні показники [Електронний ресурс] / Статистичний щорічник України за 2016 рік. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

2. Доходи та витрати населення у 2017 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

3. Темпи зміни номінальної та реальної заробітної плати [Електронний ресурс] // Статистичний збірник України "Праця України у 2016 році". – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

4. Заробітна плата у січні 2018 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

5. Доходи і витрати домогосподарств Республіки Білорусь у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Національного статистичного комітету Республіки Білорусь. – Режим доступу : http://www.belstat.gov.by

6. Доходи і витрати домогосподарств Республіки Казахстан у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Комітету статистики Республіки Казахстан. – Режим доступу : http://stat.gov.kz/faces/home

7. Доходи і витрати домогосподарств Туреччини у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Статистичного інституту Туреччини. – Режим доступу : https://biruni.tuik.gov.tr

8. Доходи і витрати домогосподарств Румунії у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний вебсайт Національного інституту статистики Румунії. – Режим доступу : http://www.insse.ro/cms/en

9. Доходи і витрати домогосподарств Литовської Республіки у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Литовського департаменту статистики. – Режим доступу : https://www.stat.gov.lt/

10. Доходи і витрати домогосподарств Чеської Республіки у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Статистичного управління Чеської Республіки. – Режим доступу : https://www.czso.cz/csu/czso/home

11. Доходи і витрати домогосподарств Хорватії у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Центрального статистич-

ного управління Хорватії. – Режим доступу : https://www.dzs.hr/

12. Доходи і витрати домогосподарств Республіки Болгарія у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Національного статистичний інституту Республіки Болгарія. – Режим доступу : http://www.nsi.bg/index.php

13. Доходи і витрати домогосподарств Федеративної Республіки Німеччини у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Федеративного статистичного управління ФРН. – Режим доступу : https://www.destatis.de

14. Доходи і витрати домогосподарств Швейцарії у 2016 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Федерального статистичного управління Швейцарії. – Режим доступу : https://www.bfs.admin.ch.

References

1. Osnovni sotsialno-ekonomichni pokaznyky [The main socio-economic indicators]. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik – Statistical Yearbook of Ukraine for 2016. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua.

2. Dokhody ta vytraty naselennia u 2017 rotsi [Income and expense of the population in 2017]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua.

3. Tempy zminy nominalnoi ta realnoi zarobitnoi platy [The rates of change in nominal and real wages]. Statystychnyi zbirnyk Ukrainy "Pratsia Ukrainy u 2016 rotsi" – Statistical collection of Ukraine "Labor of Ukraine in 2016". Available at: http://www.ukrstat.gov.ua.

4. Zarobitna plata u sichni 2018 roku [Wages in January 2018]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua.

5. Dokhody i vytraty domohospodarstv Respubliky Bilorus u 2016 r. [Revenues and expenditures of households of the Republic of Belarus in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Natsionalnoho statystychnoho komitetu Respubliky Bilorus – The official website of the National Statistical Committee of the Republic of Belarus. Available at: http://www.belstat.gov.by.

6. Dokhody i vytraty domohospodarstv Respubliky Kazakhstan u 2016 r. [Revenues and expenditures of households of the Republic of Kazakhstan in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Komitetu statystyky Respubliky Kazakhstan – The official website of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan. Available at: http://stat.gov.kz/faces/home.

7. Dokhody i vytraty domohospodarstv Turechchyny u 2016 r. [Income and expenditure of households in Turkey in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Statystychnoho instytutu Turechchyny – The official website of the Turkish Statistical Institute. Available at: https://biruni.tuik.gov.tr.

8. Dokhody i vytraty domohospodarstv Rumunii u 2016 r. [Revenues and expenditures of households in Romania in 2016]. Ofitsiinyi vebsait Natsionalnoho instytutu statystyky Rumunii – The official website of the National Institute of Statistics of Romania. Available at: https: http://www.insse.ro/cms/en.

9. Dokhody i vytraty domohospodarstv Lytovskoi Respubliky u 2016 r. [Income and expenses of households of the Republic of Lithuania in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Lytovskoho departamentu statystyky – The official website of the Lithuanian Department of Statistics. Available at: https://www.stat.gov.lt/

10. Dokhody i vytraty domohospodarstv Cheskoi Respubliky u 2016 r. [Revenues and expenditures of households of the Czech Republic in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Statystychnoho upravlinnia Cheskoi Respubliky – The official website of the Statistical Office of the Czech Republic. Available at: https://www.czso.cz/csu/czso/home

11. Dokhody i vytraty domohospodarstv Khorvatii u 2016 r. [Income and expenditure of households in Croatia in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Tsentralnoho statystychnoho upravlinnia Khorvatii – The official website of the Central Statistical Office of Croatia. Available at: https://www.dzs.hr/

12. Dokhody i vytraty domohospodarstv Respubliky Bolhariia u 2016 r. [Household incomes and expenditures of the Republic of Bulgaria in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Natsionalnoho statystych-

nyi instytutu Respubliky Bolhariia – The official website of the National Statistical Institute of the Republic of Bulgaria. Available at: http://www.nsi.bg/index.php.

13. Dokhody i vytraty domohospodarstv Federatyvnoi Respubliky Nimechchyny u 2016 r. [Revenues and expenses of households of the Federal Republic of Germany in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Federatyvnoho statystychnoho upravlinnia FRN – The official website of the Federal Statistical Office of Germany. Available at: https://www.destatis.de.

14. Dokhody i vytraty domohospodarstv Shveitsarii u 2016 r. [Income and expenditure of households in Switzerland in 2016]. Ofitsiinyi veb-sait Federalnoho statystychnoho upravlinnia Shveitsarii – The official website of the Federal Statistical Office of Switzerland. Available at: https://www.bfs.admin.ch.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2018.

НАШІ АВТОРИ

ГУЗЕЛА Ірина Анатоліївна	стажист-дослідник кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ГУЦУЛ Інна Анатоліївна	кандидат економічних наук, доцент кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ДЕСЯТНЮК Оксана Миронівна	доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародна діяльність та інноваційний розвиток) Тернопільського національного економічного університету
ДОВГАНЬ Жанна Миколаївна	доктор економічних наук, професор кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету
ЗІНКЕВИЧ Анастасія Володимирівна	аспірант кафедри обліку в державному секторі економіки та сфері послуг Тернопільського національного економічного університету
КРУПКА Михайло Іванович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений діяч науки і техніки України
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Мирослав Іванович	доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
КОВАЛЕНКО Віктор Миколайович	кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
МАЛИНЯК Богдан Степанович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету
МОМОТ Олександр Миколайович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи ВНЗ Укоопспілки Полтавського університету економіки і торгівлі
ПІДЛІСНИЙ Іван Сергійович	магістрант кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету

ПОРТОВАРАС Тетяна Романівна	кандидат економічних наук, викладач кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету
РІППА Марія Богданівна	кандидат економічних наук, доцент Університету державної фіскальної служби України
СЕРВАТИНСЬКА Інна Миколаївна	кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету
СИЗОНЕНКО Олена Василівна	асистент кафедри “Фінанси, банківська справа та страхування” Таврійського державного агротехнологічного університету
СТЕЦЬКО Микола Васильович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового менеджменту та страхування Тернопільського національного економічного університету
ТКАЧЕНКО Наталія Володимирівна	доктор економічних наук, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
ТКАЧИК Федір Петрович	кандидат економічних наук, доцент кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ТРУСОВА Наталя Вікторівна	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри “Облік і оподаткування” Таврійського державного агротехнологічного університету
ТУЛАЙ Оксана Іванівна	доктор економічних наук, професор кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету

Світ фінансів
Випуск 3(56)/2018 рік

Тематична спрямованість журналу: висвітлення актуальних питань теорії фінансів, грошей і кредиту; проблем у сфері державних фінансів; оподаткування і фіскальної політики; державного адміністрування й фінансового менеджменту; банківської справи й монетарної політики; ринку фінансових послуг і міжнародних фінансів.

Інформація для авторів наукового фахового журналу "СВІТ ФІНАНСІВ"

Науковий журнал Тернопільського національного економічного університету "Світ фінансів" заснований у травні 2004 року.

Журнал належить до переліку фахових видань у галузі економічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.).

Журнал "Світ фінансів" включено Міжнародним Центром періодичних видань (ISSN International Centre, Париж) до міжнародного реєстру періодичних засобів масової інформації із числовим кодом міжнародної ідентифікації: ISSN 1818-5754.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ:

1. До редакції приймають наукові статті, написані на актуальну тему, що містять результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті. Проблематика статті повинна відповідати тематичному спрямуванню журналу.

2. Редакція приймає до публікації наукові статті, які підготовлені спеціально для наукового фахового журналу "Світ фінансів", ніде раніше не публікувалися і не подавалися до інших видань **(на останній сторінці статті автор має засвідчити це відповідною фразою і поставити свій підпис у сканованому форматі)**.

3. Статті у журналі друкуються **українською мовою**, що зазначено у Свідоцтві про державну реєстрацію засобу масової інформації (КВ № 12264-1148 ПР від 1.02.2007 р.).

4. Стаття має включати **обов'язкові структурні елементи** відповідно до вимог ВАК України (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003 р.), а саме: 1) **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) **аналіз останніх досліджень** і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; 3) формулювання цілей статті (**мета статті**); 4) **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) **висновки** з даного дослідження та перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

5. Редколегія здійснює внутрішнє та зовнішнє **рецензування статей**. У разі негативної рецензії статтю повертають автору на доопрацювання або відхиляють. Основні причини відхилення статей:

- невідповідність вимогам журналу щодо тематичної спрямованості та оформлення;
- стаття вже була опублікована в іншому виданні (включаючи електронні видання та мережу Інтернет);
- надмірна локальність статті, що спричинює обмеженість охоплення зацікавленої аудиторії;
- слабкий науково-теоретичний рівень і низька практична цінність статті.

6. Автори без вченого ступеня повинні разом зі статтею представити наукову рецензію доктора наук. Підпис рецензента має бути завірений печаткою установи. Одноосібні статті аспірантів першого року навчання, магістрів, студентів не розглядаються.

7. Загальний **обсяг** статті повинен становити від 15 до 18 сторінок (формат А4, гарнітура "Times New Roman", кегель 14, міжрядковий інтервал 1,5 (список літератури – через 1,0 інтервал); параметри сторінки (береги) – 2 см з усіх боків, абзацний відступ – 1,25 см).

Графічний матеріал слід виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. За наявності ілюстрацій просимо додатково надавати файли у тих програмах, у яких вони були створені. Наприклад, якщо ілюстрації виконані в програмі Excel, то до основного файлу Word слід додати файли у форматі *.xls, якщо ілюстрації скановані – у форматі *.tif або *.jpg. При побудові графіків майте на увазі, що журнал є чорно-білим.

Кількість таблиць і рисунків повинна бути мінімальною. Всі таблиці та рисунки мають бути пронумеровані та мати назву. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело даних або авторство.

Стаття має бути відредагована і надіслана разом із супровідними матеріалами електронною поштою: svitfin@tneu.edu.ua.

8. Стаття повинна бути сформована за такими **елементами**:

1) код УДК (розміщується на початку статті);
2) прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів);
3) назва статті;
4) анотація (не менше 8 рядків);
5) ключові слова (не менше 5, але не більше 8);
6) JEL Classification (розміщуються під key words, кількість – від 1 до 5, в одному рядку; наприклад, JEL Classification: C12, C14, C18);
7) текст статті;
8) список використаних джерел;
9) References.

Позиції 2, 3, 4, 5 подаються окремими блоками українською, російською та англійською мовами.

9. Обов'язковими є **посилання** на джерела використаних матеріалів, фактичних та статистичних даних (подають в тексті статті у квадратних дужках). Назви використаних джерел (не менш як 10) у списку розміщують в порядку згадування в тексті. Обов'язковим є посилання в тексті статті на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подають українською, а в дужках – англійською мовою). Праці авторів, на прізвища яких є посилання в тексті статті, обов'язково мають бути в списку використаних джерел.

Посилання на підручники, навчальні посібники та науково-популярну літературу є небажаними. Посилання на власні публікації допускаються лише в разі нагальної потреби.

10. **Список використаних джерел** має складатися із двох блоків:

1) *Література*, де подаються джерела мовою оригіналу, оформлені відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (форма 23, затверджена наказом ВАК України від 03 березня 2008 р. № 147);
2) *References* – ті самі джерела, транслітерація латинською та англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (зразок див. http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/references_extend_summary_ukr.pdf). Назви періодичних україно- та російськомовних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією (див. правила української транслітерації), а в дужках – англійською мовою.

11. Автор (співавтори) повинні обов'язково представити довідки про автора(ів), в якій вказати:

– прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів);
– науковий ступінь, учене звання, посаду за основним місцем роботи (англійською мовою – вказувати тільки ту частину назви організації, що стосується поняття юридичної особи, не зазначати назви кафедри, лабораторії, іншого структурного підрозділу всередині організації);
– наукову спеціальність, у рамках якої написана стаття;
– для аспірантів – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, учене звання, посаду, контактний тел. наукового керівника;
– точну поштову адресу, куди надсилатиметься авторський примірник журналу;
– контактні телефони;
– особистий e-mail автора (співавторів).

12. **Вимоги до англомовних анотацій**. Анотація англійською мовою (Abstract) повинна бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз. Abstract потрібно вставити в текст статті, а також надіслати окремим файлом разом із українським оригіналом. Abstract за обсягом має бути більшою, ніж українсько- та російськомовна анотації, оскільки це фактично стислий виклад статті, її реферування.

Структура і зміст англомовних анотацій:

1) проблема – ***Introduction***;
2) мета – ***Purpose***;
3) методи дослідження – ***Methods*** (доцільно описувати лише в тому випадку, якщо вони містять новизну і становлять інтерес з погляду представленої статті);
4) основні результати дослідження – ***Results*** (треба описувати точно та інформативно, наводячи основні теоретичні й експериментальні результати, фактичні дані, виявлені взаємозв'язки і закономірності. При цьому надається перевага новим результатам та даним довгострокового значення, важливим відкриттям, висновкам, що спростовують існуючі теорії, а також даним, що, на думку автора, мають практичне значення);
5) висновки та конкретні пропозиції автора – ***Conclusion*** (можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними у статті).

Відомості, що містяться в назві статті, не повинні повторюватися в тексті англомовної анотації. Варто уникати зайвих вступних фраз (наприклад, "автор статті розглядає..."). Історичні довідки, якщо вони не складають основний зміст, опис раніше опублікованих робіт і загальновідомі положення в анотації не наводяться. Слід вживати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових документів, уникати складних граматичних конструкцій та застосовувати ключові слова з тексту статті. Текст має бути лаконічним і чітким, вільним від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань. Скорочення й умовні позначки, крім загальновживаних, застосовують у виняткових випадках. Обсяг Abstract визначається змістом публікації, але не повинний бути меншим, ніж дві третини сторінки. Abstract має бути написана якісною англійською мовою.

Термін подання матеріалів: у 1 випуск – до 25 грудня попереднього року,
у 2 випуск – до 25 березня поточного року,
у 3 випуск – до 25 травня,
у 4 випуск – до 25 вересня.

Запрошуємо до творчої співпраці.

Редколегія наукового журналу "Світ фінансів"